

საქილ

1968

ՄԻՈՆ

ԽԲ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

«سورة» مجلة ارمنية شهرية، أدبية، ثقافية.

“SĪON” ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1968

Յուն.—Փետր.

Թիւ 1 - 2

ՊԱՏԳԱՄ ԲԵԹՂԵՅԵՄԻ ՍՈՒՐԲ ԺՆՆԴԵԱՆ ԱՅՐԵՆ

«ՓԱՐԹ ՀՐԱՇԱՓԱԹ ԵՆՆԴԵԱՆ ԳՈ, ՏԷՐ»:

Յիսուսի ծննդեան այս Այրէն, ուր նորածին մանուկի մը շուրջ հրաշքը կը միացնէ հրեշտակներու երգը, հովիւներուն պարգահոգի երկրպագութիւնը եւ մոգերու արքայավայել նուէրները, կեցած՝ մենք եւս հրաշալի աստղին տակ, ձեզի կ'ուզենք մեր ողջոյնը, ժողովուրդ Հայոց որ ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի, յանուն Ամենապատիւ Տէր եղիշէ Սրբազան Պատրիարքին, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան եւ այստեղ երկիւղածօրէն խմբուած ձեր եղբայրներուն եւ քոյրերուն:

Պարզ է մեր հոգին, այս գիշեր, հովիւներու հոգիին նման, ուր արձագանգեց երկնային երգը հրեշտակներուն եւ փոխանակ ծանրաբեռնելու մեր ձեռքերը ռսկի, կնդրուկ եւ զմուռսով, հրաշափառ Մնունդին բերած ենք տագնապեալ մեր սիրտին ազօթքը, «վասն խաղաղութեան ամենայն աշխարհի»:

Ինչ հրաշք, եթէ այսօր, երկու հազար տարիներ ետք, խաղաղութիւնը չըլլար տառապագին կարօտ եւ հեռաւոր յայտ, այլ «յերկիր» վերջնականապէս հաստատուած հաճութիւնը մարդերուն:

Եւ հրաշքի համագոր հեռանկար է տակաւին Մնունդը խաղաղութեան այն իշխանին, որ կարենար իր շուրջ մէկտեղել հրեշտակ, հովիւ եւ թագաւոր, երկինքի վրայ փայլող միակ աստղի մը տակ, որովհետեւ հագիի, սիրտի եւ ուժի երեք աշխարհներու ներդաշնակութենէն միայն կրնայ ծնիլ իրական խաղաղութիւնը:

Յիսուսի ծննդեան օրերուն եւս կը խօսուէր խաղաղութեան մասին, սակայն այլ տեսակի խաղաղութեան մը, ուր հրեշտակները երգ չունէին, ոչ ալ հովիւները աղօթք. խաղաղութիւն մը սուրի ծայրով պարտադրուած ռշխարհին եւ հաստատուած ժողովուրդներու ընկճումովը միակ տիրապետութեան մը ներքեւ. Pax Romana – Հռովմէական խաղաղութիւն, հաստատուած զինւորական գերիշխանութեան սկզբունքին վրայ, ոչ թէ ժողովուրդներու միջեւ ուր եղբայրութեան ձայնը լռեցուցած ըլլար թշնամութիւնները եւ հանդարտ ու շինարար կեանքի մը հետապաւնելը հանդարտեցուցած՝ կիրքերը, այլ ժողովուրդներու միջեւ դատապարտուած ծառայելու ուժովին եւ տիրողին, լռութեան մը մէջ, որու ընդերքներուն խորը աւելի կը կատարի ատեւութիւնը:

Այդպիսի խաղաղութիւն մը չէր որ աւետուեցաւ Բեթղեհէմի երկինքէն. ան ոչ թէ լռեցումն էր պատերազմին եւ միահեծանութիւնը գէնքին, այլ ժխտումն իսկ էր անոնց սկզբունքին եւ մերժումը անոնց գաղափարին: Մարդիկ կը կոչուէին ըլլալու ոչ թէ գէնքերը ձգած զինուորներ, այլ եղբայրութեամբ կապուած Աստուծոյ որդիներ, որոնց համար ծագէր Աստուծոյ արեւը, ըլլային անոնք ազատ թէ հարուստ, իշխող թէ ընկճուած: Այսօրուան բառերով՝ ցեղային կամ դասակարգային հակամարտութիւններու զինադադարէն շատ անդին եւ շատ աւելի դժուար իրագործելի՝ ծնունդն էր նոր մարդուն, իր ախորժակներէն եւ բնագոյններէն մերկացած եւ բացուած հոգեկան եւ աստուածային իր կոչումին:

Որովհետեւ իրաւ խաղաղութիւնը կը սկսի մարդու ներսի աշխարհէն: Եթէ ան իր կեանքին վրայ չէ ցանած սիրոյ սերմեր եւ չէ կրցած բարձրացնել ու ազատագրել ինքզինք իր անձին կաշկանդումէն, պիտի տառապի ու չգտնէ ներքին ներդաշնակութիւնը, հոգիի խաղաղութիւնը:

Զի սէրն է որ կը փառգուի այսօր, սուրբ այս Այրին մէջ, իբրեւ սկիզբ իրական խաղաղութեան, քրիստոնէական խաղաղութեան, աստուածային խաղաղութեան: Հոն ուր չի ծաղկիր սէրը, պատերազմ է, փոքորիկ, աւեր ու տխրութիւն. հոն ուր չի վառիր սէրը, ցուրտ է, ատելութիւն, նեղամտութիւն եւ զգուանք.

հոն ուր չի նառագայթեր սէրը՝ մութ է, շփոթութիւն, պայքար եւ կատաղութիւն:

Սիրով նուաճուած խաղաղութիւն, մարդոց միջեւ եւ Աստուծոյ հետ, այս է եղած Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մեծ պատգամը մեր ժողովուրդին՝ դարերու արհաւիրքներուն եւ հարւածներուն դիմաց:

Մեր ժողովուրդը դարերով ունեցած է իդմն ու ծառաւր խաղաղութեան, «ազատութեան տենչանքին չափ բուռն եւ երկինքին չափ խորունկ», ինչպէս բաժնի է բանաստեղծը: Որովհետեւ ամենէն աւելի մենք ենք զգացած մեր մորթին վրայ ոտնորդ պատերազմին եւ աւերումը մեր աշխատանքին: Հեռու հայրենիքէն, ցրուած աշխարհի չորս ծագերուն, մաշող մեր կեանքը ինքնին ազօթ մըն է խաղաղութեան:

Իսկ այստեղ, պատերազմի ճգնաժամը հազիւ անցուցած, որքան բուռն է մեր ազօթքը որ երկնային ցօղի նման իջնէ վերջապէս խաղաղեցուցիչ եղբայրութիւնը մեզ շրջապատող ժողովուրդներուն միջեւ, անգամ մը եւս ծաղկի ճիւղներին Աւետեաց երկրին եւ անոր ոստերով ողջունուի բարգաւաճ աշխատանքով շահուած հաճութիւնը մարդոց միջեւ:

Ո՛վ Տէր, Դուն անքնին ծնունդ Հօրդ երկնաւորի, հրաշալի Յայտնութեան այս գիշերին, ընդունէ մեր ի խորոց սրտի ազօթները, ու մարդկային տկար արարածներուս հոգիներէն ներս, շնորհափայլէ Քու աստուածային ողորմութեանդ անըստեր նշովները: Հալեցուր մեղքին կապարը, հալածէ չարիքին իշխանը, վանէ խաւարն ու տարակոյսը, փառատէ տագնապին ու չարիքին յուսահատութիւնը, եւ թող թագաւորէ ամենուրեք Քու ամենակար քառիչ Ս. Աջդ ու փոխակերպէ մեզ բոլորս, բլլալու համար երկնառաք խաղաղութեանդ եւ հաճութեանդ մաքրամաքուր բնակարանները:

Ո՛վ Տէր, Ծննդեանդ այս Սուրբ Գիշերին, այցի ելիր Քու սրբազնասուրբ Հայաստանեայց եկեղեցիին, որուն կերտումին համար Դուն այնքան գորովալի, իջար նոյնիսկ երկինքներու Քու անմատոյց բարձունքներէդ, ու Արարչագործ ձեռքովդ իսկ կերտեցիր զայն հրաշքի մը պէս Հայու հողէն ու Հայու սրտէն: Վերջստին ծաղկեցուր անոր երբեմնի փառքին պատմութեանը, վերածելով զայն միայն ու միայն հոգեւոր առաքելութեան բոցարծարծ վառարանի:

Ու ըրէ մեզ բոլորս Քու աստուածային փառքիդ ու կամքիդ հրաշալի անօթները, որպէսզի Ս. Փառքիդ մէջ փառաւորուած, ամենքս ի միասին օրհնենք Քու Սուրբ Անունդ, ընդ Հօր եւ ընդ Սրբոյ Հոգւոյն, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

ՄԵՍ ԱՒԵՏԻՍ Է ՄԵՁ ԲՈՒՈՐԻՍ.
ՔՐԻՍՏՈՍ ԾՆԱԻ ԵՒ ՅԱՅՏԵՆԱԻ:

ՇԱՀԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՐՏԱՍԱՅՄԱՆԻ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Արեւմտահայ Գրականութիւնը իր մուտքը ըրած է Հայ հանրային կեանքին մէջ իբրեւ շուայանք մը, աւելորդ, անկոչ ու մեծածախս: Զարթօնքի սերունդի օգտապաշտ մտահոգութիւններէն ետք, որոնց նպատակը եղած է ամենէն առաջ կարգալու վարժութիւնը մտցնել տուններէն ներս, յաջորդ սերունդը՝ երկար տարիներու վրայ, բոլորովին անհաղորդ մնացած է 1860-ական թուականներու Պոլսոյ եւ Գաւառի Հայութիւնը ցնցող կիրքերուն ու խնդիրներուն, ինքզինք մոլորեցնելով Վիպականութեան խաղաղ այլ անկ ուղիներուն մէջ: Պէշիկթաշլեան մը բացառութիւն է, ինչպէս է Դուրեան. Պարոնեան, աւելի ետք, գրեթէ առաջինն է մեր առօրեայ կեանքէն անձեր ու պահեր քանդակող, ժողովուրդը զանգուածը թէ իբր նիւթ ընկալող եւ թէ իբրեւ ընթերցող նկատի ունեցող: Նոյն օրերուն, Որիմեանով բայց մանաւանդ Սրուանձտեանցով է որ շունչ ու ոգի կ'ընդունի Արեւմտահայ Գրականութիւնը՝ հայրենի հողէն, բնիկ ժողովուրդի նահապետական կենցաղէն ու մեր պատմութեան յիշատակարաններէն բերուած փշրանքներով: Իրապաշտները, Արփարեանի առաջնորդութեամբ, շեշտը կը դնեն գաւառէն՝ հողէն եկող այդ ծայրին եւ «Հայրենիք»ով կը հիմնեն մեր իրաւ գրականութիւնը, որ պիտի տար, սքանչելի շատ մը երկերու կարգին՝ Հրանդի սիրտ չարչարող նամակներն ու Թլկատինցիի քրոնիկները: Այլ շուայանք մը չէ գիրքը հանրութեան համար, այլ՝ ամենօրեայ զգացւած պահանջ մը: Իսկ այդ պահանջին գոհացում տալու առաջադրութիւնն ունէր Արուեստագէտ սերունդը՝ որ աւաճ, իր ճիգի սկզբնական թափին մէջ իսկ սպաննուեցաւ:

Արտասահմանի Հայ գրականութիւնը (եթէ երբեք կարելի է այդ անունը տալ կէս դարու մեր փորձին) ձեւով մը շարունակութիւնն է Պոլսոյ գրականութեան՝ փոխադրուած այս անգամ Լիբանան ու Ամերիկա, Ֆրանսա ու Պարսկաստան: Այսքան անշատ, այսքան ցրուած հաւաքականութեան մը կեանքը պատկերելու ջանք մը որքա՞ն կարելի էր եւ որքանով կրնար յաջողութեան հաւանականութիւն ունենալ:

Մատի վրայ համբուող այն գրագէտները, որոնք անհաւատալի բախտը ունեցան այս կամ այն ձեւով ճողպրելու Մեծ Եղեռնէն, շարունակեցին ստեղծագործել նա'եւ իրենց նոր աջտորակայրերուն մէջ, երբեմն նախկին խանդով եւ ներշնչումով, իսկ յաճախ անկարող՝ յարմարելու փոխուող պայմաններու եւ նո'ր մթնոլորտի: Այս «հին»երուն իբր հակադրութիւն, Եւրոպայի լոյսի մալրաքաղաքին մէջ սկսնակի իր քայլերուն լայնքը չափեց

«նոր» երու սերունդը, Եղեռնի ահաւորութենէն տակաւին ինքնապատշաճ եւ իր անգոր կատաղութիւնը իրմէ դուրս բոլորին վրայ սփռող: Այսպէս էր որ «հին» երը ուրացուեցան եւ հետզհետէ քրշուեցան իրենց պատեաններուն, մինչ, կեանքի ճակատագրով: «նոր» երը իրենց կարգին զոհ դարձան արտասահմանի մեր յուսալքող պայմաններուն եւ կամ վերջնականապէս դադրեցան ստեղծագործելէ եւ կամ, պատնէշին վրայ մնալով հանդերձ՝ իրենց գոյութիւնը զգալի չդարձուցին: Յաջորդ սերունդը, օտար հողի վրայ ծնած եւ պանդխտութիւնը կեանքի իբրեւ բնական իրողութիւն գիտցող, ո՛չ կրցաւ յստակ եւ խոր շեշտ մը տալ իր փորձած գրականութեան (արդէն ակնկալելի ալ չէր նման բան մը), եւ ոչ ալ յարատեւեց իր ճիգին մէջ:

Եւ այժմ եկած են օրեր՝ երբ գրելու գործողութիւնն իսկ հերոսութիւն է, եթէ ոչ հրաշքի համազօր տարօրինակութիւն: Երբ մոռցած արուեստի հանգանակներ, գրական ուղղութիւններ, խորքի եւ ձեւի մտահոգութիւններ, նիւթերու ընտրելիութիւն եւ այլ բազում խնդիրներ՝ հրապարակ իջնող գրքի մը մէջ նախ եւ ամենէն առաջ ... ուղիղ հայերէն մըն է փնտռուածը, քիչ թէ չառ կանոններ յարգող գրականութիւն մը: Երբ գրագէտի պատմուճանով կարելի է պարզեւատրել այն որ գիտէ քանի մը պատմութիւն գէշադէկ պատմել կամ քանի մը գերթուած չարադրել համաձայն յանգային օրէնքներու: Հետեւաբար տարօրինակ չէ որ արտասահմանի Հայ գրականութիւնը կայ եւ միաժամանակ չկայ: մէկը միւսին ետեւէն դադրած են մեր գրական հանդէսները, իսկ չարունակողները իրենց կեանքը կը քաշկուտեն էջ լեցնելու մտահոգութեամբ տարուած, յաճախ հրատարակութեան տալով էջեր՝ որոնց տեղը գրական հանդէս մը չէր ապահովապէս: Տակաւին չունինք (եւ թերեւս ալ չունենանք) մեր լէպլը, մանաւանդ մեր Թատրերգութիւնը՝ որ, Շանթի երկերէն դուրս՝ առ առաւելն թարգմանածոյ եւ սովորական տառամաներու ինքզին հաւաքածոյ մըն է:

Լեզուի նահանջէն աւելի, ցաւալին խլուճն է որ յառաջացած է իրարու յաջորդող գրական սերունդներու միջեւ: չէ՛ փոխանցուած այն ժառանգութիւնը՝ որ իբրեւ հանգանակ, ուղղութիւն ու մտահոգութիւն կերպարանք պիտի տար մեր գրականութեան ու ոգեւնչէր զայն: Բայց ամէն բանէ առաջ, կը պակսի հաւատք մեր գրականութեան մէջ, բացակայ է այն ինչը՝ որ զպարտաւոր պիտի ըլլար բոլոր ապրումներուն, ներշնչումներուն եւ ստեղծումներուն: Քանզուած են չափի եւ արժեւորման բոլոր համեմատութիւնները: Ինչ որ առաջնահերթ ու անհրաժեշտ կը նկատուէր մեր ազգային կեանքին մէջ տակաւին երէկ, այսօր գաղափարէ ու ոգիէ պարպուած՝ իբրեւ անարժէք ու անօգուտ կճեպ նետուած է մեր ստղերուն: Այնքան անգամ յեղյեղուած բացաւորութիւնը՝ ազգապահպանում, անիմաստ բառի մը վերածուած է, ոչինչ թելադրող զայն արտասանողներուն եւ ունկնդրողներուն:

Մերը՝ «ջերմոցային» գրականութիւնն է, արուեստական չողերով եւ սնունդով աճած, որ չունի եւ պիտի չունենայ հողին համն ու հոտը: Եւ արդէն անոր պակսողը հողն է, այն հրաշալի

ուժը՝ որուն միջոցաւ միայն ամէն բան գոյն եւ իմաստ կը ստանայ: Պոլսոյ մէջ կարելի էր կէս դարէ աւելի գրականութիւն ընել եւ նուաճումներ իրագործել շնորհիւ այն կապին՝ որ մայրաքաղաքի գրագէտը կը միացնէր գաւառի հողին եւ անոր վրայ կեանք վարող Հայուն: Այդ կուտանը չկայ այժմ: Ու անոր հետ՝ ա՛լ չկայ հաւատքը մեր կեանքին ու անով գոյութիւն ունեցող բոլոր բմբուսներուն հանդէպ: 1908-ի Օսմանեան Սահմանադրութեան հոչակումէն յետոյ, ազատութեան եւ խանգաւառութեան շրջանի մը մէջ երբ ապագայ իրաւ Հայ Գրականութեան մը սկզբունքներն ու դրոյթները կը բանաձեւուէին, Պոլսոյ թէ՛ գաւառի գրագէտներուն մեծ մէկ մասը «վաղուան» այդ գրականութիւնը կը սահմանէր ամէն բանէ առաջ իրրեւ անմիջական եւ ուղղակի բխում հայրենի հողէն, գաւառէն: Եւ փորձը ցոյց տուած էր ճիշդ այդ դատումին գեղեցիկ արդիւնքը: Արտասահմանի համար՝ չկա՛յ «վաղուան» այդ գրականութիւնը, որովհետեւ չկա՛ն զայն կարելի դարձնող պայմանները: Կտրուած իր հողէն, օտար քաղաքայինութիւններու ճնշող ազդեցութեան տակ եւ ժամէ ժամ փոխուող ըմբռնումներու, պայմաններու եւ վիճակներու քառուին մէջ՝ Հայ գրագէտը կա՛մ անկարող է գտնել իր ինքնութիւնը, ընկալել իր շրջապատը եւ ստեղծագործել, եւ կամ անհաղորդ իր շրջապատին՝ կը շարունակէ գրել այն մտայնութեամբ, որ առ նուազն կէս դար մը ետ է:

Եթէ մեր գրականութիւնը հայեցի պիտի ըլլայ, պարտաւոր է ինքզինք ապրեցնել Հա՛յ կեանքով: Սակայն Հայ գրողը չի՛ իննար ներշնչուիլ արտասահմանով պարզ այն պատճառաւ՝ որ այդ կեանքը ամենօրեայ նահանջ մըն է բոլոր մարդերուն վերայ, լեռան բարձունքներէն գլորող ձիւնախլւաի մը յարաճուն թափով եւ ընթացքով: Նոյնիսկ այդ նահանջը, ամենափիւռ այդ յուսահատութիւնը նկարագրելու կարելիութիւնը չկայ, որովհետեւ, ինչպէս գրող մը վերջերս դառն հեգնանքով կը շեշտէր, այդպիսի բանի մը համար պէտք պիտի ըլլար որ Հայ գրողը մեր նահանջին եւ յուսալքումին հաւատքը ունենար...: Եւ ապագային, պանդուխտ մեր կեանքին պատկերացումը փափաքող մը զժբախտաբար գրեթէ ոչի՛նչ պիտի գտնէ անոր մէջ՝ որ Արտասահմանի Հայ Գրականութիւն կը կոչուի եւ որ իր խարխալը կորսնցուցած նաւու մը նման այժմ կը տատանի անգագայ կոհակներու վրայ, նետուելով խութէ խութ եւ անծանօթ ծովափէ մը ուրիշ անծանօթ հորիզոններ:

Սկսող նոր տարիի մը առաջին օրերուն, թերեւս անպատեհ սեպտեմբերի ժխտական այս քանի մը տողերը, որոնք ոչինչ ունին ուրախ եւ մեր եսերը գոհացնող: Գիտնալով հանդերձ որ դառն ճրչմարտութիւններ ակործելի չեն, փափաքեցանք մեր կեանքին առմենէն կարելոր երեսներէն մէկուն՝ Հայ Գրականութեան ներկային եւ գալիքին մասին այս քանի մը դիտողութիւնները ընել, խորհելով որ որքան ալ անախորժ ու դառն՝ ճշմարտութիւն մը աւելի՛ արժէքաւոր է քան կամաւոր կուրուքեամբ կատարուող եւ շողորթ լաւատեսութեամբ լի ինքնախաբէութիւններ:

Ա. Գ.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

Պ Ա Ր Ա Պ Մ Ո Ւ Ն Ք

ԿԻՒՐԴԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏԻ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՑԻՈՑ

ՆԱԽԱՄՈՒՏ

Համաձայն Frederick C. Conybeare-ի Կիւրեղ Աղեքսանդրացի Հայրապետի քրիստոսաբանական ուսուցումները լաւագոյնս ամփոփուած են «Պարապմունք Կիւրդի եպիսկոպոսայետի Աղեքսանդրացոյ» գրքին մէջ, որուն հայերէն զրաբար բնագիրը անգլերէն թարգմանութեամբ ինք հրատարակած է Լոնտոն 1907ին, The Armenian scholia on the Incarnation and epistle on Easter անունով: Կիւրեղ Հայրապետ մեռած է 444 թուին: Ներկայ յոգւածին նպատակն է ծանօթացնել սոյն գիրքը, իր հայերէն բնագրի ջննութեամբը, քանի որ, որքան գիտենք, հարկ եղած ուղղորդիւնը չէ ընծայուած անոր եւ հետեւեալոր հոն զբողոք կիւրեղեան քրիստոսաբանութեան եւ կամ Մարդեղութեան Խորհուրդի ուսուցումը չէ յայտնաբերուած ցարդ: Մասնաւոր կարեւորութիւն պիտի ընծայենք Մարդեղութեան «տնօրինութեան» եւ կամ «տնտեսութեան» խորհուրդին՝ որուն այնքան հիմնականօրէն անդրադարձած է Կիւրեղ Հայրապետ իր վերոյիշեալ գործին մէջ: Աւելցնենք նաեւ որ յօդուածաչափ ամփոփումն է Գ. մասին այն մագիստրոսական աւարտաճառին, զոր ներկայացուցինք Ֆիլաթեֆիլոյ Թեմբը Համալսարանի կրօնագիտութեան կամառին:

ԿԻՒՐԴԻ

Գրքի վերջաւորութեան կը կարգանք հետեւեալ յիշատակարանը.—

«Ի վնցի հազարերորդի, երկերիւրերորդի, քսաներորդի, չորրորդ ամի արարածոց, աշխարհիս, ըստ յունարէն թվոյ: Ի չորստասան երորդի, ենդիփոյնի, յերկրորդ ամի թագաւորութեան անաստասի, քարգմանցեան գիրքնս պարապմանց եւ

քրթոց սրբայն Կիւրդի եպիսկոպոսայետին աղեքսանդրի, ի ստոյգ օրինակաց ի կոստանդնուպոլիս ի ձեռն դաւթի հիւպատոսի, եւ թագաւորական սեղանոյ կեցառսի: Եւ ի ձեռն տեփանոսի քերթողի աշակերտիս մովսէսի սիւնեաց եպիսկոպոսի: Արդ, մաղթեմ...»:

Յայտնի է այս յիշատակարանէն որ յիշեալ Դաւթ Հիւպատոսը՝ Դաւթ Անյարթն է, որ ծանօթ է նաեւ որպէս Դաւթ Իմաստասէր, որ եւ կատարած է «Պարապմունք»ի թարգմանութիւնը յունարէնէն: Թարգմանութեան թուականը, ինչպէս կ'ընէ, կը զուգադիպի Անասթաս Կայսեր երկրորդ տարիին որ է 715, ըստ Գոնիբերի, որ կ'ընէ նաեւ հետեւեալ մատնանշումը.— «Գրեթէ չկայ որեւէ գիրք որ կարենայ նետարեան շրջանի վարդապետական հարցերը քննել քան այս մէկը — Պարապմունքը—, որ Կիւրեղի գիրքերուն մէջ միակն է որ կրցած է Միաբանութեան իսկութիւնը ներկայացնել: ...Վարդապետական բովանդակութեան գաղա զիրքը արծեփաւոր է նաեւ որպէս բանասիրական երկ: Իր այս գիրքին մէջ Կիւրեղ Աղեքսանդրացի Մարդեղութեան Խորհուրդը կը վերջածէ իր երկու երեսանկերովը, թէեւ ոչ առանձնաբար, այլ ընդելուզեալ մեռով:—

ա. Յիսուսի Քրիստոսի երկու բնութիւններն ու անոնց միութիւնը Թ. Մէկ Անձին մէջ:

բ. Մարդեղութեան փրկադրօնութիւնը «տնօրինութեամբ» կամ «տնտեսութեամբ»: Այժմ ջանանք տեսնել իւրաքանչիւրը առանձինն:

Ա. Քրիստոսի երկու բնութեանց միութիւնը ի մի անձն

Կարենալ Նկատի առնելու համար այս հարցը, հարկ է որ հետեւեալ կէտերուն հե-

տեւինք՝ քանի որ անոնք կը կազմեն Մարդացեալ Բանին իւրայատուկ Հոգեբանութիւնը։—

ա. Հօր եւ Որդւոյն յարաբերութիւնը.

բ. Մարդացեալ Որդւոյն մէջ բանական հոգիի մը գոյութիւնը.

գ. Նոյն Հոգիին միացումը Բանին մարմնոյն հետ, հետեւողութեամբ Հոգեբանական տունաւնեւում.

դ. Միութեան իրողութիւնը. — Նկատելով որ մարմին եւ հոգի միասնաբար իւրացուած են Բանէն, այս վերջինս «կը համակրի» մարմնական սահմանումներու կամ տկարութեանց իրեն յատուկ կերպով մը, այնպէս որ Մարմնացեալ Բանն է որ իրը ըրած կ'ըլլայ մարմնական տկարութիւնները։

Կիրեղ Աղեքսանդրացի նախ կ'ընդդէմ հիմնական սկզբունք մը ընդմէջ Հօր եւ Որդւոյն, որով համագոյակից կ'ըլլան իւրարու, այսինքն երկուքն ալ Նոյն գոյացութիւնը կ'ունենան։ Բանն Աստուած, բխեալ է Հօրէ, բնութեամբ ըլլալով Աստուած, աշխարհէն առաջ է մարդ, քանի որ մարմին եւ արիւն առաւ մեզ նման։ Մարդեղութիւնը, հետեւաբար, յայտնի ըրաւ Աստուծոյ երեւումը երկրի վրայ, առանց ասկայն Անկէ բան մը փոխելու կամ պակսեցնելու. այլ պարզապէս կատարեալ մարդեղութիւնը միացնելով Անոր. —

«Մարդ անուանի որ բնութեամբ էն Աստուած յԱստուծոյ Հօրէ Քանն, որպէս եղեալ մարմնոյն եւ արեան մեքսանութեամբ մեզ, քանզի երեւցաւ այսպէս ի յերկրի, եւ ոչ փոխեալ յարմէ որ ինչ էրն, այլ յստմանէ եղեալ ըստ մեզ մարդկութեամբ, կատարեալապէս ունեւոր ըստ իւրոյն Քանի։ Սակայն եկաց մնաց, եւ ստեղծեալ ի մարդկութեամբ Աստուած եւ բոլորիցս տէր. որպէս բնութեամբ եւ ճշմարտապէս ծնեալ յաստուծոյ իօրէ»⁽¹⁾։

Հօր եւ Որդւոյն բացառիկ եւ գոյակից այս յարաբերութիւնն է որ կը յատկանշէ Մարդեղութեան խորհուրդը եւ կը հաստատէ այն թէ երկուորդ սկիզբ մը չէ որ գոյութեան կու գայ Որդիին մարդեղութեամբը, այլ Նոյն ինքն Աստուած, արարելը ըս-

լոր գոյութեանց, մարդ դառնալով քնակեացաւ մեր մէջ, «մերձաւորապէս մեզ», իր աստուածութեան միացնելով մեր մարդկային բնութիւնը։ Հօր եւ Որդւոյն յարաբերութիւնը Կիրեղի մտքին մէջ կը ստեղծէ շուտով Մարմնացեալ Բանին անշարժաւ լիութեան ինքիւրը, որուն կը յատկացնէ «Պարագայումնէ» Ը. Գլուխը ամբողջութեամբ. —

«Քանզի իւրացուցանէ ինչպէս գտնեալն ինչ գտնաւնայն, որ ըստ իւրոյն բնութեամբ անհաղորդ մարմնոյն ախտից բնաւորականաց. համանգամայն եւ արտաբնական լիութեան ինչպէս։ Քանզի շարժի մարմնին ի ցանկութիւնս բնաւորականաց, եւ զգայակից լինի վասն միաւորութեան որ ի նմայն հագի, բայց հաղորդակից եւ ոչ ըստ միայն յանգամանակ»⁽²⁾։

Այս մէջբերումէն կը հասկնանք թէ Բանն Աստուած, յետ մարմնանալոյ, կ'իւրացնէ մարմնոյն պահանջները «զգայակից ըլլալով» միաւորութեան Արդ, Հարց է թէ Յիսուս Գրիստոս բնութեամբ չարչարելի՞ է. չէ՞ որ «աստուածաչարչարութեան» պարզային փրկագործութիւնը չ'իրագործուի Երբեք։ Հետեւաբար, Կիրեղ այս հարցը լրջօրէն քննութեան կ'ենթարկէ եւ կը պահէ յստակ համեմատութիւն մը առանց վնասելու փրկագործութեան նպատակին եւ առանց ճշտելու մարդկային բնութեան պահանջները Մարմնացեալ Փրկչի Անձին մէջ։ Այս բոլորը կը հիմնուին այն հաստատումին վրայ թէ Գրիստոս Հարաւ պատօժն իրը ըրաւ այն մարմինը զոր զգեցաւ, այնպէս որ Բանն Աստուած պիտի չ'ընար անտարբեր մնալ եւ նաեւ անզգայ՝ հանդէպ իր իսկ մարմնական ցանկութիւններուն. —

«Իսկ ի վերայ Աստուծոյ Քանին զգայակից լինել տանջանացն անտեղի է ասել. քանզի անշարժաւորի է աստուածութիւնն ու ոչ է ի մէջ։ Այլ միաւորեցաւ ընդ մարմնայն ինչ ինչ անշարժաւորաց, չարչարելով ինքն անշարժաւորաց, էր գիտակ ի նմա եղեւցն եւ ապա կրէր, որպէս Աստուած գտնաւնայն տկարութիւնս, եւ իւ-

(1) «Պարագայումնէ», Գլ. Գ., էջ 90։

(2) Անդ, Գլ. Ը., էջ 102։

բացուցաներ գայնս որպէս գիրք մարմնայն»⁽³⁾ :

Իր միտքը աւելի բացատրելու համար Կիւրեղ Հայրապետ կը դիմէ մարդկային մարմնի եւ հոգիի յարաբերութեան օրինակին եւ անոնց վրայ կը ձեւէ Տիրոջ բնուիթեանց միութիւնը: Մարդկային հոգին, կ'ըսէ Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, իր բնութեանը բերումով չի կրնար զգայուն ըլլալ հանդէպ իր մարմնոյն ցանկութեանց. սակայն, թէեւ ցանկութիւնք եւ ցաւք որոշաւոր մարմնոյն յատուկ են, անոնք անպայման ունին իրենց արձագանքը եւ ազդեցութիւնը հոգիին վրայ. այս ալ ըմբռնելի է մարմին-հոգի միութեան իրողութեամբը միայն: Այսպէս, մարմնին ազդումներն ու ճնշումները իր հոգիին վրայ կը հասկցուն այն իրողութեամբ թէ հոգին կ'իւրացնէ զանոնք որպէս անձնական բաւարարութիւն եւ զոհումակութիւն: Կիւրեղ Հայրապետի բացատրութենէն, թէ հոգին «գիտակ էր ի միւս (մարմնի) եղելոցն եւ ապա կրէր որպէս Աստուած գնարմնոյն տկարութիւնս», կը հասկցուի որ մարմինը անհրաժեշտօրէն ունի իր մէջ բանաւոր հոգի մը որ կը գիտակցի եւ կը ճանչնայ իր իսկ մարմնին պահանջները: Նոյն իմաստով, Բանն Աստուած, մարդեղութեամբ կը ստանայ մարդկային մարմին եւ քանաւոր հոգի. ու այս վերջինս անտարբեր չի կրնար մնալ իր իսկ մարմնի տկարութեանց եւ ցանկութեանց: Աւելին, Քրիստոսի աստուածութիւնը Իրը ըրաւ այն բոլոր մարմնական տկարութիւնները, որոնք ուղղակի եւ անպայման արդիւնքներն էին իր իսկ մարմնին:

Արդ, կը հասկցուի թէ «մարդկային գո-

յալիճակ» մը հարկ է տեսնել երկու բնութեանց միացման մէջ: Կիւրեղի կարծիքով Հոյհաննէս Աւետարանի թայտարարութիւնը թէ «Բանն մարմին եղեւ» հիմք ծառայելու է Մարդեղութեան իրողութեան եւ հետեւաբար նաեւ Բանին «մարդկային գոյալիճակ» ստանալուն իրապէս եւ ամբողջապէս եւ ոչ թէ երեւութապէս, «զի անմարմին տառաւորութիւն մարմին եղելու հոգի ունեցով բանական»⁽⁴⁾: Այս կը նշանակէ որ մարմինը դառնալու համար կատարեալ մարդ՝ հարկ էր որ ունենար նաեւ իր բանաւոր հոգին: Արդ, երբ կը խօսինք Բանն Աստուծոյ Մարդեղութեան շուրջ, չուտով կ'ըմբռնենք Անոր մարմնին եւ բանականութեան իսկական կցումը, որոնք միայն կ'երաշխաւորեն Բանին «մարդկային գոյալիճակ» մը ստանալը: Մինչդեռ մէկ կողմէ մարդկային բնութիւնն ալ կը դառնայ գոյալիճակը Մարդացեալ Բանին:

Կը հասկնանք ուրեմն թէ Աստուածամարդը Քրիստոսն հաւասար է Բանին, մարմնոյն եւ մարդկային բնութեան, երբեքին միաւորման: Այս վիճակը «միացում» մըն է նաեւ մեզի, մարդոց բնութեան հետ, որով իմաստ կը ստանայ փրկկազործութեան խորհուրդը: Այլ խօսքով, Որդին, Հնազանդելով Հօր կամքին, փրկկազործութիւնը «տնօրինեց» իր մարդացեալ բնութեանը միջոցաւ՝ որ ճանչցուեցաւ իբրեւ մէկ բնութիւն: Կիւրեղեան քրիստոսաբանութեամբ Քրիստոսի մարդկային բնութիւնն իսկ է «տնօրինութիւնը» իբրեւ վերադարձ միջոց եւ արարք գործըւած համաձայն աստուածային կամքի եւ նախախնամութեան:

Ֆիլատիֆիա
(Շաք. 1)

ՁԱԽԷՆ Ծ. ՎՐԴ. ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

(3) Անդ, Գլ. Ը., էջ 103:

(4) Անդ, Գլ. Ը., էջ 104:

ԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ ՓՈՐՉ ՄԸ ԲՆԱԳՐԱՅԻՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԻ

Դ Ր Ժ Ե Լ

Խումբ մը կննդի՝ բուռ մը կայծակ՝
Դըժոխք մ'անկեժ խոցեց հոգեակս:

Ես ուզեցի պաշտել ըզնէ,
Միրել ժպիտքն՝ փրթի՛թք անհուն,
Միրել աստղերն սեւ աչերուն
Եւ այն խոկումն որ մըքագնէ
Պայծառ ֆակատը՝ այն ամպն է
Որ կ'ըշպարէ դէմքը լուսնոյն:

Գիշեր մը սուգ՝ անդունդ մ'հառաչ
Յուզեց ներս հոգին ու լանջ:

Ես ուզեցի միշտ ֆովն ըլլալ,
Մըտիկ ընել թնդին սրտին,
Շնչել՝ խըմել ներս հոգին,
Եւ շօշափել լոկ ճիւղափայլ
Ծոծորակին վըրայ ծալ ծալ
Թափող վարսից ակեակք ծըփին:

Ովկէան մը տրտունջ լսեցի,
«Զ'իս կը նեղե՛ս — հծծեց ինծի:

Ես ուզեցի քննար մ'ըլլալ
Ներս ճեղքին տակ հեւացող,
Ներս հոգւոյն խորն հիացող
Թեթեւ պատկեր մ'ըլլալ շարժեալ,
Մոռնալ գիս, լոկ ըզնէ խոկալ՝
Կ'վառէ երագ մ'որուն մէկ շող:

Ամպրոպ մը սաստ ցնցեց հոգիս
Գոչեց — սիրել չ'ես կրնար գ'իս:»

Դ Ր Ժ Ե Լ

Փունջ մը կննին՝ ⁽¹⁾ բոյլ մը կայծակ՝
Դըժոխս մ'անէծք խոցեց հոգեակս:

Եւ ուզեցի պաշտել ըզնէ,
Սիրել ժպիտին՝ ⁽²⁾ փրթի՛թք անհուն,
Սիրել աստղերն սեւ աչերուն
Եւ այն խոկումն՝ որ մըքագնէ
Պայծառ փակատը՝ ⁽³⁾ այն ամպն է
Որ կ'ըշպարէ՝ ⁽⁴⁾ դէմքը լուսնոյն:

Գիշեր մը սուգ՝ անդունդ մ'հառաչ՝
Յուզեց ներս հոգին ու լանջ:

Ես ուզեցի միշտ քովն ըլլալ,
Մըտիկ ընել քնդին ⁽⁵⁾ սրտին,
Շնչել՝ խըմել ⁽⁶⁾ ներս հոգին,
Եւ շօշափել լոկ ձիւնափայլ
Ծոծորակին վըրայ ծալ ծալ
Թափող վարսից ալեակ ⁽⁷⁾ ծըփին:

Ովկէան մը տրտունջ ⁽⁸⁾ լսեցի,
«Զ'իս կը նեղե՛ս — հծծեց ⁽⁹⁾ ինծի:

Ես ուզեցի քննար մ'ըլլալ
Ներս ձեռքին տակ հեւացող,
Ներս հոգւոյն խորն հիացող
Թեթեւ պատկեր մ'ըլլալ շարժեալ,
Մռնալ գիւ, լոկ ըզնէ՛ խոկալ՝
Կ'վառէ երազ մ'որուն մէկ շող:

Ամպրոպ մը սաստ ցնցեց ⁽¹⁰⁾ հոգիս,
Գոչեց — սիրել չ'ես կրնար գ'իս:»

(1) Էֆս. Կռննիւ: (2) Էֆս. Ժըպիտը: (3) Էֆս. Վաղատն: (4) Էֆս. Կը չպարէ: (5) Էֆս. Թընդին: (6) Էֆս. Խմել: (7) Էֆս. ալեակը: (8) Էֆս. տըրտունջ: (9) Էֆս. Հըծծեց: (10) Էֆս. ցընցեց:

Ի գո՛ւր սիրտըս մըխաց առջին՝
 Խնկարկելու սիրտն անապատ.
 Յուցի իրեն ճակատս գունատ՝
 Կո՛րծըս գոգած՝ մարն իմ աչքին,
 Ի գո՛ւր շուրթերս դողդոջեցին,
 Զինքը սիրելիս հծծեցին յայտ:

Նէ հեռացաւ ինձնէ, ըսաւ,
 — Բա՛ւ սիրեցի քեզ, մնաս բարեա՛ւ:»

Որոտացին խոկմանցս ամպեր,
 Կայծակնահար ըրին հոգիս,
 Մոխիր դարձան երազներս յ'իս,
 Հակատագիրս խնձղաց ի վեր,
 Խորշ մը կար որ գ'իս կը ծաղրէր,
 Այն լուռ փոսն էր գերեզմանիս...:
 Խոււր մը կնկիո՛ւ բուռ մը կայծակ
 Դժոխք մ'անէծք խոցեց հոգեակս...:

1871

Լ Ճ Ա Կ

Ինչո՞ւ ապշած եմ, Լընա՛կ,
 Ու չ'են խայտար քու ալեակք,
 Մի՞թէ հայլույդ մէջ անձկաւ
 Գեղուհի՞ մը նայեցաւ:

Եւ կամ մի՞թէ կըզմայլի՞ն
 Ալեակդ երկնի կապոյտին,
 Եւ այն ամպոց լուսափթիթ՝
 Որք նըմանին փրփուրիդ:

Մեկամաղձուտ Լընա՛կ իմ,
 Քեզ հետ ըլլա՛նք մըտերիմ,
 Սիրեմ քեզի պէս ես ալ
 Գրաւիլ՝ լըռել՝ ու խոկալ:

Որքան ունիս դու ալի՜
 Հակատս այնքան խոկ ունի,
 Որքան ունիս դու փրփուր՝
 Սիրտս այնքան խոց ունի քիւր:

Ի գո՛ւր սիրտըս մըխաց առջին՝
 Խնկարկելու⁽¹¹⁾ սիրտն անապատ.
 Յուցի իրեն մակատս գունատ՝
 Կուրծըս գոգած՝ մարմն⁽¹²⁾ իմ աչքին,
 Ի գո՛ւր շուրթերս դողդոջեցին,
 Զ'ինքն սիրելու հոծեցին⁽¹³⁾ յայտ:

Նէ հեռացաւ ինձմէ,⁽¹⁴⁾ ըսաւ,
 — Բա՛ւ սիրեցի քեզ, մնաս բարեա՛ւ:»

Որոտացին խոկմանցս ամպեր,
 Կայծակնահար ըրին հոգիս,
 Մոխիր դարձան երազներս յ'իս,
 Հակատագիրս խնծղաց ի վեր,
 Խորշ մը կար որ գ'իս չը ծաղրէր,
 Այն լուռ փո՛սն էր գերեզմանիս...:

Փունջ մը կնկիւ՝⁽¹⁵⁾ բոյլ մը կայծակ՝
 Դժոխս⁽¹⁶⁾ մ'անէծք խոցեց հոգեակս...:

1871

(11) էջս. *Խնկարկելու*: (12) էջս. *մարմն*: (13) էջս. *հոծեցին*: (14) էջս. *ինձմէ*:

(15) էջս. *կնկիւ*: (16) էջս. *Դժոխս*:

Լ Ճ Ա Կ

Ինչո՞ւ ապշած եմ, լըճա՛կ,
 Ու չ'են խայտար քու ալեակք,
 Միթէ հայլույդ մէջ անձկաւ
 Գեղունի՞ք մը նայեցաւ:

Եւ կամ միթէ կըզմայլի՞ր⁽¹⁾
 Ալեակքդ⁽²⁾ երկնի կապոյտին,
 Եւ այն ամպոց լուսափթիթ՝
 Որք նըմանին փրփուրփիդ:⁽³⁾

Մեյամազձոտ լըճա՛կդ⁽⁴⁾ իմ,
 Քեզ հետ ըլլա՛նք մըտերիմ,
 Սիրեմ քեզի պէս ես ալ
 Գրաւվիլ՝⁽⁵⁾ լըճի ու խոկալ:

Որքան ունիս դու ալի՛
 Հակատս այնքան խոկ ունի,
 Որքան ունիս դու փրփուր՝⁽⁶⁾
 Սիրտս այնքան խոց ունի բիր:

(1) էջս. *կ'զմայլի՞ր*: (2) էջս. *Ալեակք*: (3) էջս. *փրփուրփիդ*: (4) էջս. *Լճակ*: (5)

էջս. *Գրաւվիլ*: (6) էջս. *փրփուր*:

Այլ եթէ գոգդ ալ թափին
 Բոլլին աստեղաց երկնին,
 Նըմանիլ չ'ես կրնար դուն
 Հոգւոյս՝ որ է բոց անհո՛ւն:

Հոս աստղերը չ'են մեռնիր,
 Ծաղիկներն հոտ չ'են թռումիր,
 Ամպերը չ'են թրջեր հող,
 Երբ խաղաղ է՛ք դու եւ օդ:

Լընա՛կ, դու ես թագուհիս,
 Զի թ'հովէ մ'ալ խորշումիս,
 Դարձեալ խորքիդ մէջ խռով
 Զ'իս կը պահես դողդալով:

Շատերը գիս մերժեցին,
 «Բընար մ'ունի սոսկ — ըսին.
 Մին՝ «դողդոջ է, գոյն չ'ունի—
 Միւսն ալ ըսաւ — կը մեռնի՛»:

Ոչ ոք ըսաւ — հէ՛ք տըզայ,
 Արդեօք ինչո՞ւ կը մըլխայ,
 Թերեւս ըլլայ գեղանի
 Թէ որ սիրեմ, չը մեռնի:»

Ոչ ոք ըսաւ — սա տըզին
 Պատռե՛նք սիրտը տըտմագին,
 Նայինք ինչե՛ր գրուած կան...»
 — Հոն հրդեհ կայ, ո՛չ մատեան:

Հոն կայ մոխի՛ր... յիշատակ...
 Ալեակէդ յուզե՛ն թող, Լընակ,
 Զի քու խորքիդ մէջ անձկաւ
 Յուսահատ մը մայեցաւ...:

Այլ եթէ գոգդ ալ թափին
Բոյլին աստեղաց երկնին,⁽⁷⁾
Նըմանիլ չ'ես կրնար⁽⁸⁾ դուն
Հոգւոյս՝ որ է բոց անհո՛ւն:

Հոգ աստղերը չ'են մեռնիր,
Ծաղիկներն հոգ չ'են թռումիր,
Ամպերը չ'են թրջեր⁽⁹⁾ հոգ,
Երբ խաղաղ է՜ դու եւ օդ:

Լընա՛կ, դու ես թագուհիս,
Զի թ'հովէ մ'ալ խորշումիս,
Դարձեալ խորհիդ մէջ խռով
Զ'իս կը պահես դողդալով:

Շատերը գ'իս մերժեցին,
«Քրնար մ'ունի սոսկ — ըսին.
Մին՝ «դողդոջ է, գոյն չ'ունի—
Միւսն ալ ըսաւ — կը մեռնի՛»:

Ոչ ոք ըսաւ — հէ՛ղ տըզայ,
Արդեօք ինչո՞ւ կը մըխայ,
Թերեւս ըլլայ գեղանի,
Թէ որ սիրեմ, չը մեռնի:»

Ոչ ոք ըսաւ — սա տըզին
Պատռե՛նք սիրտը տրտմագին,⁽¹⁰⁾
Նայինք ինչե՛ր գրուած կան...»
— Հոն հրդեհ կայ, ո՛չ մատեան:

Հոն կայ մոխի՛ր... յիշատակ...
Ալեակէդ յուզի՛ն⁽¹¹⁾ թոզ, լընա՛կ,
Զի քու խորհիդ մէջ անձկաւ
Յուսահատ մը նայեցաւ...:

1871

(7) Էճա. *երկընդին*: (8) Էճա. *կըրնար*: (9) Էճա. *թըրջեր*: (10) Էճա. *տըրտմագին*:

(11) Էճա. *յուզէն*:

Թ Ր Ք Ո Ւ Յ Ի Ն

Երեկոյ է. բոցավառ է հորիզոն,
Կառք մը կ'անցնի դագաղի պէս յամբընքաց,
Գեղուհի մը ընկողմանած տրոփէ հոն,
Վերջալոյսի աղջիկ մ'է սա, ո'վ Աստուած.

Եթէ նայի,

Կ'ըսես - հի'մա կը մարի:»

Մեղրամով անդրիանդի մ'է հանգոյն,
Ի՛նչ դալկահար ... կարծես հաշաղը վառէ
Պատան մ'է նուրբ ներս վարդիկը դժգոյն.
Աստուած ըզնէ գոյգ մ' աչերովն կը վառէ.

Եթէ ժպտի,

Կ'ըսես - ո՛հ, հի'մա կ'անցնի:»

Նայիլ կ'ուզէ, բայց աւելի կ'ընւաղի,
Սիրտը խունկի պէս կը մըխա՛յ սիրավառ,
Նէ շողերու՝ բոյրերու է թագուհի,
Խոնջ թիթեռնիկ մ'որ կը խնդրէ ծաղկէ թառ.

Եթէ շարժի,

Կ'ըսես - հի'մա կը թռչի:»

Լանջն է յուզեալ Ովկէանի մը նըման.
Կ'ուզէ սիրե՛լ ... համբոյրի մ'հետ նուաղիլ,
Մաշիլ, խամբիլ, խոնջած ընկնիլ գերեզման,
Քամեւ սիրոյ կրակէ բաժկին հուսկ կաթիլ.

Եթէ շիկնի,

Կ'ըսես - հի'մա կը թռնկի:»

Սրտի մեղո՛ւ, ինչպէս կոչեց Լամարթին՝
Որուն ծըծած ծաղիկը՝ սիրտ, մեղրն է սէր,
Ես կոչեմ զնէ կո՛յս՝ որուն սիրտն է երկին
Անհուն սիրոյ որ հորիզոն չ'ունի դեռ.

Եթէ խօսի,

Կ'ըսես - հի'մա կը հատնի:»

Նէ կը վառի, մի՛շտ կը վառի, չը հատնիր
Տընանկ կընոջ տաճարն վառած ճրագին պէս,
Աստղերու նման գիշեր սիրէ՝ փողփողիլ,
Կրակ մ'է փրթած կողէն սիրոյ բոցագէս...

Թէ իսկ մեռնի,

Կ'ըսես - հի'մա կը ծնի:»

ԹՐՔՈՒՅԻՆ⁽¹⁾

Երեկոյ է. բոցավառ է հորիզոն.
Կառք մը կ'անցնի դագաղի պէս յամբընթաց,
Գեղուհի մը ընկողմանած տրոփէ հոն,
Վերջալոյսի աղջիկ⁽²⁾ մ'է սա, ո'վ Աստուած.
Եթէ նայի',
Կ'ըսես - հի'մայ կը մարի:»

Մեղրամովէ անդրիանդի մ'է հանգոյն.
Ի'նչ դալկահար... կարծես հաջաղը վառէ
Պատան մ'է նուրբ ներա վարդիցը դժգոյն.⁽³⁾
Աստուած ըզմէ գոյգ մ'աչերովն կը վառէ.
Եթէ ժպտի',⁽⁴⁾
Կ'ըսես - ո'հ, հի'մայ կ'անցնի:»

Նայիլ կ'ուզէ, բայց ա'ւելի կ'ներւադի,⁽⁵⁾
Սիրտը խունկի պէս կը մըխա'յ⁽⁶⁾ սիրավառ,
Նէ շողերու՝ բոյրերու է քազուհի,
Խոնջ թիթեռնիկ մ'որ կը խնդրէ ծաղկէ քառ.
Եթէ շարժի',
Կ'ըսես - հի'մայ կը թռչի:»⁽⁷⁾

Լանջն է յուզեալ Ովկէանի մը նըման.
Կ'ուզէ սիրե'լ... համբոյրի մ'հետ նըւադիլ,⁽⁸⁾
Մաշիլ, խամրիլ, խոնջած ընկնիլ գերեզման,
Քամեւ սիրոյ կրակէ բաժկին հուսկ կաթիլ.
Եթէ շիկնի',
Կ'ըսես - հի'մայ կը բռնկի:»

Սրտի⁽⁹⁾ մեղու'ւ, ինչպէս կոչեց Լամարթին՝
Որուն ծըծած ծաղիկը՝⁽¹⁰⁾ սիրտ, մեղրն է սէր,
Ես կոչեմ⁽¹¹⁾ գնէ կո'յս՝ որուն սիրտն է երկին
Անհուն սիրոյ որ հորիզոն չ'ունի դեռ.
Եթէ խօսի',
Կ'ըսես - հի'մայ կը հատնի:»

Նէ կը վառի, մի'շտ կը վառի, չը հատնի
Տընանկ կրնոջ տառաքն վառած հրագին պէս,
Աստղերու նման գիշեր սիրէ՝ փողփողիլ.
Կրակ մ'է փրթած կողէն սիրոյ բոցագէս...
Թէ իսկ⁽¹²⁾ մեռնի',
Կ'ըսես - հի'մայ կը ծընի:»⁽¹³⁾

1871

(1) Է. Կը պակսի վերնագիրը: Հաւանաբար արդիւմէ՝ համարեալ գրաւման քերական
նշանակումով: (2) Է. Կը. աղջիկ: (3) Է. Կը. առեւտր: (4) Է. Կը. ժպտի: (5) Է. Կը. հըւադի:
(6) Է. Կը. կը մ'ախ'յ: (7) Է. Կը. կը թռչի: (8) Է. Կը. նուադիլ: (9) Է. Կը. Սրտի: (10) Է. Կը.
ծաղիկը: (11) Է. Կը. կոչեմ: (12) Է. Կը. իսկ թէ: (13) Է. Կը. ծնի:»

ՆԵՐԱ ՅԵՏ

Համբո՛յր մ'առի ներանէ,
Համբո՛յր մ'անհուն գորովի,
Երբ կարմիր շող մարէին
Հորիզոնին վերելի:

Ձեռքս տարաւ կուրծին՝ հոն
Սիրոյ երկին մ'որոտար,
Թօշնեցայ գիրկն ես իբրեւ
Համբոյր մ'անհուն դալկահար:

Նէ գ'իս իր քով նըստեցուց
Գորգի վըրայ դալարեայ,
Հուսկ ճանաչ մը պլպլար
Ներս դիմացը վըրայ:

Թոթովեցի... դողացի...
Առի համբոյր անհամար,
«Խօսի՛նք» ըսաւ — ո՛հ, խօսի՛լ,
Հատնիլ է լոկ ինձ համար:

Աչերու բոցն երբ մարի,
Դադրի տըրտիմ երբ սրտին,
Լոկ այն ատեն հարկ է որ
Անգոր շուրթերն խօսին:

Հուր հորիզոնն մարեցաւ,
Երկինքն աստղեր փթթեցան
Համբոյր մ'առի դարձեալ ես
Յ'անուն աստեղց գիշերուան:

Նէ թռուց որ վարսքն ազատ
Սիւզը դէպ յ'իս բերելով
Միշտ հովանի է բըռնկած
Ճակատս գով բոյրերով:

Ո՛հ, այն ժամը ոսկեգօծ
Անշուշտ սահած՝ թրոած է
Ճակատագրին անողորմ
Սեւ ձեռքերէն երկաթէ:

ՆԵՐԱ ՀԵՏ

Համբո՛յր մ'առի ներանէ,
Համբո՛յր մ'անհուն գորովի,
Երբ կարմիր շոգ մարէին
Հորիզոնին վերելի:

Ձեռքըս տաքաւ կուրծին՝ հոն
Սիրոյ երկին մ'որոտար.
Թօշնեցայ գիրկն ես իբրեւ
Համբոյր մ'անհուն՝ դալկահար:

Նէ գ'իս իր քով նըստեցուց
Գորգի վըրայ դալարեայ.
Հուսկ մանանչ մը կ'ալալար⁽¹⁾
Ներա դիմացը վըրայ:

Թոթովեցի... դռագցի...
Առի համբոյր անհամար.
«Խօսի՛նք» ըսաւ — ո՛հ, խօսի՛լ,
Հատնիլ է լոկ ինձ համար:

Աչերու բոցն երբ մարի,
Դադրի տըրոփն⁽²⁾ երբ սրտին,
Լոկ այն ատեն հարկ է որ
Անգոր շուրթերը խօսին:

Հուր հորիզոնն մարեցաւ,
Երկինքն աստղեր փթեցան,
Համբոյր մ'առի դարձեալ ես
Յ'անուն աստեղց ցիրեցան:⁽³⁾

Նէ թողուց որ վարսքն ազատ
Սիւզը դէպ յ'իս բերելով
Միշտ հովանիէ բըռնկած
Հակաւըս⁽⁴⁾ գով բոյրերով:

Ո՛հ, այս ժամը ռսկեգօծ
Անշուշտ սահած՝ թըռած է
Հակառակին անդորմ
Սեւ ձեռքերէն երկաթէ:

(1) էջս. ալալար: (2) էջս. տրոփն: (3) էջս. ցիր եւ ցան: (4) էջս. հակառակ:

Մեր համբոյրներն պահեցին
Տերեւները խարշափմամբ,
Եւ շողերու տրւին շուֆ
Աստղերն երկնից այն անամպ:

Ձեռք վերցուցինք աստղերուն,
Սէր ուխտեցինք իրարու,
Դողդըղացին աստղերն ալ
Մեր երդումէն ահարկու:

Լըսեց երկինք մեր ջերմ ուխտ,
Աստղեր սրսկեց ի գորով,
Բնութիւնն եղաւ պըսակիչ,
Մեզ պըսակեց աստղերով...:

1871

(Մերձ ի մահ գրուած)

Տ Ր Տ Ո Ւ Ն Ձ Ք

Է՛հ, մընաք բարով, Աստուած եւ արեւ՝
Որ կը պըլպըլաք իմ հոգւոյս վերեւ...:
Աստղ մ'ալ եւ կ'երթամ յաւելուլ երկնից,
Աստղերն ի՞նչ են որ՝ եթէ ո՛չ անբիծ
Եւ թշուառ հոգւոց անէծք ողբագին՝
Որք թըռին այրել ճակատն երկնիքին.
Այլ այն Աստուծոյն՝ շանթերո՛ւ արմատ՝
Յաւելուն գէնքերն ու զարդերն հըրատ...:
Այլ, ո՛հ, ի՞նչ կ'ըսեմ... շանթահարէ գ'իս,
Աստուած, խոկն հըսկայ փշրէ հիւլէիս՝
Որ ժպըրհի ձգտել՝ սուգիլ խորն երկնի,
Ելնել աստղերաւ սանդուխտն անալի...:
Ողջո՛յն քեզ, Աստուած դողդոջ էակին՝
Շողին՝ փըթիթին՝ ալւոյն ու վանքին,
Դու որ ճակտիս վարդն եւ բոցն աչերուս
Խըլեցիր թրթռումս շրթանց՝ թռիչն հոգւոյս,
Ամպ տըւիր աչացս, թեւ տըւիր սրտիս,
Ըսիր մահուան դուռն ինձ պիտի ժպտիս,
Անշուշտ ինձ կեանք մը կազմած եւ ետքի,
Կեանք մ'անհուն շողի՝ բոյրի՝ աղօթքի.

Մեր համբույրներն պահեցին
Տերեւները⁽⁵⁾ խառնափամփ,
Եւ շողերու տուին շուֆ
Աստղերն երկնից այն անամպ:

Ձեռք վերցուցինք աստղերուն,
Սէր ուխտեցինք իրարու,
Դողդըղացին աստղերն ալ
Մեր հրդումէն ահարկաւ:

Լըսեց երկինք մեր ջերմ ուխտ,
Աստղեր սրսկեց ի գորով,
Բնութիւնն⁽⁶⁾ եղաւ պըսակիչ,⁽⁷⁾
Մեզ պըսակեց աստղերով...:

1871

(5) ԷՖՍ. Տերեւներն: (6) ԷՖՍ. Բնութիւնն: (7) ԷՖՍ. պսակիչ:

Տ Ր Տ Ո Ւ Ն Ջ Ք

Է՛հ,⁽¹⁾ մընաք բարով, Աստուած եւ արեւ՝
Որ կը պըլպըլաք իմ հոգւոյս վերեւ...
Աստղ մ'ալ ես կ'երթամ յաւելուլ երկնից,
Աստղերն ի՞նչ են որ՝ եթէ ո՛չ անբիծ
Եւ թշուառ հոգւոց⁽²⁾ անէծք ողբագին՝
Որք՝ թռչին այրել ֆակատն երկնիքին:
Այլ այն Աստուծոյն՝ շանթերո՛ւ արմատ՝
Յաւելուն գէնքերն ու զարդերն հըրատ...:
Այլ, ո՛հ, ի՞նչ⁽³⁾ կ'ըսեմ... շանթահարէ գ'իտ,
Աստուած, խոկն հըսկայ⁽⁴⁾ փշրէ հիւլէիտ՝
Որ ժպըրեի⁽⁵⁾ ձգտիլ՝ սուգիլ խորն երկնի,
Ելնել աստղերու սանդուխտն ահալի...:⁽⁶⁾
Ողջո՛յն քեզ, Աստուած գողգոջ էակին՝
Շողին՝ փըթիթին՝ ալւոյն ու վանկին,
Դու որ ֆակտիս վարդն եւ⁽⁷⁾ բոցն աշերտ
Խըլեցիր թրթռումս շրթանց՝ թռչն հոգւոյս,
Ամպ տըւիր աշացս, հեւք տըւիր արտիս,⁽⁸⁾
Ըսիր մահուան դուռն ինձ պիտի ժպտիս,⁽⁹⁾
Անշուշտ ինձ կեանք մը կազմած⁽¹⁰⁾ ես ետփի,
Կեանք մ'անհուն⁽¹¹⁾ շողի՝ բոյրի՝ աղօթփի:

(1) ԷՖՍ. Է՛: (2) ԷՖՍ. Թշուառ ողւոց: (3) ԷՖՍ. Ի՛նչ: (4) ԷՖՍ. Հսկայ: (5) ԷՖՍ. ժպըրէի: (6) ԷՖՍ. ահալի...: (7) ԷՖՍ. ու: (8) ԷՖՍ. արտիս: (9) ԷՖՍ. ժպտիս: (10) ԷՖՍ. պաշտած: (11) ԷՖՍ. մը անհուն:

Իսկ թէ կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ
 Հոս մառախուղի մէջ համր՝ անշըշունչ,
 Այժմէն թո՛ղ որ շանթ մ'ըլլամ դալկահար՝
 Պիլըւիմ անուանդ մորնջեմ անդադար,
 Թող անէծք մ'ըլլամ քու կողքդ խրրիմ,
 Թող յորջորջեմ քեզ «Աստուած ոխերիմ»:

Ո՛հ, կը դողդոջեմ, տոգոյն եմ տոգոյն,
 Փըրփըրի ներսըս դըժոխքի մ'հանգոյն...:
 Հառաչ մ'եմ հեծող նոներու մէջ սեւ,
 Թափելու մօտ չոր աշնան մէկ տերեւ...:
 Ո՛հ, կայծ տըւէ՛ք ինձ, կայծ տըւէ՛ք, ապրի՛մ...
 Ի՛նչ, երազէ վերջ գրկել ցուրտ շիրի՛մ...
 Այս ֆակատագիրն ի՛նչ սեւ է, Աստուած...
 Արդեօք դամբանի մրուրո՞վ է գծուած...
 Ո՛հ, տըւէ՛ք հոգւոյս կրակի մի կաթիլ,
 Սիրել կ'ուզեմ դեռ լ'ապրիլ ու ապրիլ՝
 Երկնքի աստղե՛ր, հոգւոյս մէջ ընկէ՛ք,
 Կայծ տըւէ՛ք՝ կեա՛նք՝ ձեր սիրահարին հէք.
 Գարունն ո՛չ մէկ վարդ ֆակտիս դալկահար՝
 Ո՛չ երկնի շողերն ժըպիտ մ'ինձ չ'են տար,
 Իիշերն միշտ դագաղս, աստղերը ջահեր,
 Լուսինն յար կուլայ խուզարկէ վրէժեր:
 Կ'ըլլան մարդիկ որ լացող մը չ'ունին,
 Անոր համար նա դըրաւ այդ լուսին.
 Եւ մահամերձն ալ կ'ուզէ երկու բան,
 Նախ կեա՛նքը, վերջը՝ լացող մ' իր վըրան:

Ի գո՛ւր գըրեցին աստղերն ինծի «սէ՛ր»,
 Եւ ի գո՛ւր ուսուց բուրբուլն ինձ «սիրել»,
 Ի գո՛ւր սիւզեր «սէ՛ր» ինձ ներշնչեցին,
 Եւ զիս նորատի ցուցուց ջինջ ալին,
 Ի գո՛ւր թաւուտներ լընեցին իմ շուրջ,
 Գաղտնապահ տերեւէ չ'առին երբէ՛ք շունչ,
 Որ չը խրոսվին երազքնս վըսեմ,
 Թոյլ տըւին որ միշտ ըզնէ երագեմ,
 Եւ ի գո՛ւր ծաղկունք՝ փըթիթնե՛ր գարնամ՝
 Միշտ խնկարկեցին խոկմանցնս խորան...
 Ո՛հ, նոքա ամենքը զիս ծաղրե՛ր են...
 Աստուծոյ ծաղրն է Աշխարհ ալ արդէն...:

1871

Իսկ թե՛ կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ
 Հոս մառախուղի մէջ համր՝ անշըշունչ,⁽¹²⁾
 Այժմէն թո՛ղ որ շանթ մ'ըլլամ դալկահար՝
 Պլլըւիմ⁽¹³⁾ անուանդ մոռնչեմ⁽¹⁴⁾ անդադար,
 Թող անէծք մ'ըլլամ քու⁽¹⁵⁾ կողքդ խրքիմ,
 Թող յորջորջեմ քեզ «Աստուած յիսերիմ»:

Ո՛հ, կը դողդոջեմ, դժգոյն եմ դժգո՛յն,
 Փըրփըրի ներսըս դըժոխսի⁽¹⁶⁾ մ'հանգոյն...:
 Հառաչ մ'եմ հեծող նոներու մէջ սեւ,
 Թափելու մօտ չոր աշնան մէկ տերեւ...:
 Ո՛հ, կայծ տըւէ՛ք ինձ, կայծ տըւէ՛ք, ապրի՛մ...
 Ի՛նչ, երագէ վերջ գրկել⁽¹⁷⁾ ցուրտ շիրի՛մ...
 Այս ճակատագիրն⁽¹⁸⁾ ի՛նչ սեւ է, Աստուա՛ծ,
 Արդեօք դամբանի մրուրո՞վ է գծուած...:⁽¹⁹⁾
 Ո՛հ, տըւէ՛ք հոգւոյս կրակի մի կաթիլ,
 Սիրել կ'ուզեմ դեռ լ'ապրիլ ու ապրիլ.
 Երկնի աստղե՛ր, հոգւոյս մէջ ընկէ՛ք,
 Կայծ տըւէ՛ք՝ կեա՛նք՝ ձեր սիրահարին հէ՛ք:
 Գարունն ո՛չ մէկ վարդ ճակտիս դալկահար՝
 Ո՛չ երկնի շողերն ժըպիտ մ'ի՛նձ չ'են տար.
 Գիշերն միշտ դագաղս, աստղերը քահեր,
 Լուսինն յար կուլայ, խուզարկէ վըհեր:
 Կ'ըլլան մարդիկ որ լացող մը չ'ունին,
 Անոր համար Նա⁽²⁰⁾ դըրաւ այդ լուսին.
 Եւ մահամերձն ալ կ'ուզէ երկու բան,
 Նախ կեա՛նքը, վերջը՝ լացող մ'ի՛ր վըրան:⁽²¹⁾

Ի գո՛ւր գըրեցին⁽²²⁾ աստղերն ինծի «սէ՛ր»,
 Եւ ի գո՛ւր ուսուց⁽²³⁾ բուրբուրն ինձ «սիրել»,
 Ի գո՛ւր սիւգեր «սէ՛ր» ինձ ներշնչեցին,
 Եւ գիս նորատի ցուցուց ջինջ ալին,
 Ի գո՛ւր թաւուտներն լըռեցին իմ շուրջ,
 Գաղտնապահ տերեւէ չ'առին երբէ՛ք շունչ,
 Որ չը խրոտվին երագքըս վըսեմ,⁽²⁴⁾
 Թո՛ղ տըւին որ միշտ ըզնէ երագեմ,
 Եւ ի գո՛ւր ծաղկունք՝ փըթիթնե՛ր գարնան՝
 Միշտ խնկարկեցին խոկմանցըս խորան...
 Ո՛հ, նոքա ամենքը գ'իս ծաղրեր են...
 Աստուծո՛յ ծաղրն է Աշխարհ⁽²⁵⁾ ալ արդէն...:

1871

(12) Էֆս. անշըշունչ: (13) Էֆս. Պլլուիմ: (14) Էֆս. մոռնչեմ: (15) Էֆս. ու: (16) Էֆս. դըժոխսի: (17) Էֆս. գըրկել: (18) Էֆս. ճակատագիր: (19) Էֆս. գըծուած: (20) Էֆս. Անոր համար է որ նա: (21) Էֆս. վրան: (22) Էֆս. գըրեցին: (23) Էֆս. ուսուց: (24) Էֆս. վսեմ: (25) Էֆս. աշխարհ:

Զ Ղ Զ Ո Ի Մ

(Օր Մը Վերջը)

Երէկ երբ պաղ քրտանց մէջ
 Յուրտ մըրափ մը կ'առնէի,
 Զոյգ մը վաղից ել եւ էջ
 Այտերուս վրայ այրէի,
 Վերայ ճակտիս իմ մահու
 Դալկութիւն մը պըլպլար,
 Վերայ հոգւոցս սիրարկու,
 Անկաւ շունչ մօրս որ կուլար...
 Բացի աչերս խոնջած,
 Դժոյն արտօսը տեսի'...
 Համբոյրն յերեսս հանգչած
 Սուրբ յիշատակ մի վերջի...:
 Յոր մայրս անհռ'ւն ցաւ մ'ունէր
 Այն սեւ ցաւը ե'ս էի...
 Ա'հ, գըլուխըս փոթորկեց...
 Այս սեւ հեղեղն դուրս տըլի...
 Ո'հ, ներէ' ինձ, Աստուա'ծ իմ,
 Մօրըս արտօսը տեսի'...:

1871

ԶՆԷ ՊԱՇՏԵՄ

Հառազայթի ու վարդի
 Փթթումներով վեհապանծ
 Ես չը սիրեմ սա դէմքը
 Սիրոյ ժպտով մը օծած:

Ես չը սիրեմ երբ կոյսի մ'
 Աչերը գ'իս բուրվառնն'
 Զերթ հուր ամպոց գոյգ մը հիւս
 Յօնիցը տակ մեղմօրէն:

Դիսաստղի պէս հերարձակ'
 Ես չը սիրեմ սա վընիտ
 Կոյսն' ոյր դէմքէն կը փթթին
 Լուսնի դալուկն ու ժըպիտ:

Զ Ղ Զ Ո Ւ Մ

(Օր Մը Վերջը)

Երէկ երբ պաղ քրտանց մէջ
Սեւ մըրափ մը կ'առնէի,
Եւ թօշնած գոյգ մը վարդեր
Այտերուս վրայ⁽¹⁾ կ'այրէիք,
Անշուշտ ֆակտիս վրայ մահու
Դալկութիւն մը կը պլպլար,⁽²⁾
Եւ մահու թռիչ մ'ունէի,
Լըսեցի⁽³⁾ մօրս հեծեծում...
Բացի աչերըս⁽⁴⁾ խոնջած,
Մօրըս արտօսը⁽⁵⁾ տեսի'...
Ո՛հ, ճշմարիտ գորովի
Մարգարիտներ սուտ⁽⁶⁾ ու կեղծ...:
Մայրըս անհո՛ւն ցաւ մ'ունէր,
Այն սեւ ցաւը ե՛ս էի...
Ա՛հ, զըլուխըս փոթորկեց...
Այս սեւ հեղեղն տըւի դուրս...
Ո՛հ, ճերէ՛ ինձ, Աստուած իմ,
Մօրըս արտօսը տեսի'...:

1871

(1) էճս. վըրայ: (2) էճս. պըլպըր: (3) էճս. Լ-եցի: (4) էճս. աչերս: (5) էճս. արտօսը: (6) էճս. լսյծ:

ԶՆԷ ՊԱՇՏԵՄ

Հառագայթի ու վարդի
Փթթումներով⁽¹⁾ վեհապանծ՝
Ես չը սիրեմ սա դէմքը
Սիրոյ ժպտով մը օծած:

Ես չը սիրեմ երբ կոյսի մ'
Աչերը⁽²⁾ գ'իս բուրվառեն՝
Զերթ հուր ամպոց գոյգ մը հիւս
Յօնիցը տակ մեղմօրէն:

Գիսաստղի պէս հերարձակ՝
Ես չը սիրեմ սա վընիտ
Կոյսն՝ ոյր դէմքէն կը փթթի⁽³⁾
Լուսնի դալուկն ու ժըպիտ:

(1) էճս. փթթումներով: (2) էճս. երբ կուտի/Մ'աչերը (3) էճս. կը փթթի:

Ես չը սիրեմ՝ հանդիպիմ
 Երբ կոյսի մը հեզանագ,
 Որ եդեմ մը կը բուրէ,
 Վառէ երկինք մը երագ:

Ես չը սիրեմ սա կայայտ
 Զոյգ մ'երկինքերն գինովցած՝
 Ոյր մէկուն մէջ պաշտի նա
 Եւ միւսին մէջ ալ Աստուած:

Ես չը սիրեմ սա օտաք
 Ժըպիտները յուսաշող՝
 Որք ծաղիկներ են սուտ սոսկ
 Սրտի անդունդը ծածկող:

Ես կը պաշտեմ գ'իմ Պիստոս,
 Ինձ կը բաւէ իր սրտին
 Մէկ հառագայթը միայն,
 Եւ մէկ վարդն իր ժըպիտին:

Թէեւ սեւ աչքն հեղեղեն
 Անթիւ աստեղց միշտ բոյլեր՝
 Իր սեւ յօնից շուփին տակ՝
 Զ'որս ութ օրն է նա գըծեր:

Լուսինը ո՛չ ներս վարքն՝
 Եւ ոչ ալ վարդը ունի
 Հառագայթումը ներս,
 Հառագայթո՛ւմ սիրողի:

Ես դողդողամ իր վըրայ,
 Նէ իմ վըրայ գորովի,
 Իսկ թէ մոռնա՛յ գ'իս օր մը...
 Ա՛հ, այն օրը քա՛ր կտրի...:

1871

Ես չը սիրեմ՝ հանդիպիմ
Երբ կոյսի⁽⁴⁾ մը հեգանազ՝
Որ եղեմ մը կը բուրէ,
Կ'վառէ⁽⁵⁾ երկինք մը երազ:

Ես չը սիրեմ սա կապոյտ
Ջոյգ մ'երկինքն գինովցած՝
Ոյր մէկուն մէջ պաշտի նա
Եւ միւսին մէջ ալ Աստուած:

Ես չը սիրեմ սա օտար
Ժըպիտները յուսաշող՝
Որք ծաղիկներ եմ սուտ սոսկ
Սրտի⁽⁶⁾ անդունդը ծածկող:

Ես կը պաշտեմ գ'իմ Պիստոս,⁽⁷⁾
Ինձ կը բաւէ իր սրտին⁽⁸⁾
Մէկ նառագայթը միայն,
Եւ մէկ վարզն իր ժըպիտին:⁽⁹⁾

Թէեւ սեւ աչքն հեղեղեն
Անթիւ աստեղց միշտ բոյլեր՝
Իր սեւ յօնից շուֆին տակ՝
Զ'որս ութ օրն է նա գրծեր:

Լուսինը ո՛չ ներա վարզն՝⁽¹⁰⁾
Եւ ոչ ալ վարդը ունի
Ճառագայթումը ներա,
Ճառագայթո՛ւմ սիրողի:

Ես կը դողդողամ իր վըրայ,
Նէ իմ վըրայ գորովի,
Իսկ քէ մոռնա՛յ գ'իս օր մը...
Ա՛հ, այն օրը քա՛ր կտրի...:⁽¹¹⁾

1871

(4) Էֆս. 4008: (5) Էֆս. Վառէ: (6) Էֆս. Սըրտի: (7) Էֆս. Պ... (Ծամօթութեան մը մէջ կը շեշտէ քէ բնագիրը այդպէս է: Ֆելէկեանի «սրբագրած» բնագիրը ունի «Պիստոս» Գուր-եանի իսկ ձեռագրով:) (8) Էֆս. սըրտին: (9) Էֆս. վարդը իր ժպիտին: (10) Էֆս. վարզն: (Ծամօթութեան մը մէջ «կը սրբագրէ» Ֆելէկեանի «վարձնը»: Սակայն ինձ ալ ընթերցման սխալի մէջ է, ապահովաբար արդիւնք՝ ճառեակին սխալման իմաստը ըմբռնած չբլլալու:) (11) Էֆս. կըտրի...:

ԿՈԿՈՆ-ԺԱՂԻԿԸ ԿՈՒՍԻՆ

Լուսավորութիւն՝ ւ՛նմարատ
Ձոյգ մ'աշխարհներ ես տեսի
Հառագայթից՝ բոյրերու
Եւ փափկութեան ու լոյսի:

Ո՛հ, չ'է՛ նոցա պէս անբիծ
Խտալական վեհ երկին,
Եթէ չ'ունին աստեղ բոյլ,
Ամպ ու կայծակ ալ չ'ունին:

Ո՛հ, յաւիտեան միշտ կոկոն
Կարծես գոյգ մը ծաղիկ եմ,
Բայց նըման կոյս սրտերու՝
Կարի փաղցըր կը բուրեն:

Ձեռք կարկառել ա'աշխարհաց
Ակնախըտիդ ու անտես՝
Յանդուգն բլլալ է լոկ քան
Զ'աշխարհակալն Արտաշէս:

Ի՞նչպէս արդեօք կերտեց նա
Լուսագունդներս այս դողդոջ,
Նա աշխարհի քան ըզկերտ՝
Մտածեց ոգի տալն կընդ:

Կը դողդողան իմ շուրթեր
Հըպիլ սիրոյ այդ խըռով
Կոկոն-ծաղկանց՝ խամրելու՝
Արատելու երկիւղով:

Այլ որ շուրթերն յանդգնի
Հըպել հրաշից այդ լոյսէ,
Կ'երդնում յ'աշխարհն աստեղաց՝
Թէ նա դա՛ր մը կը ծըծէ:

1871

ԿՈԿՈՆ-ԺԱՂԻԿՔ ԿՈՅՍԻՆ⁽¹⁾

Լուսավերթիք՝ ւ՛նմարել⁽²⁾
Ձոյգ մ'աշխարհներ ես տեսի
Ճառագայթից՝ բոյրերու
Եւ փափկութեան ու լոյսի:

Ո՛հ, չ'է՛ նոցա պէս անբիծ⁽³⁾
Իտալական վեհ երկին,
Եթէ չ'ունին աստեղց բոյլ,
Ամպ աւ կայծակ ալ չ'ունին:

Ո՛հ, յաւիտեան միշտ կոկոն
Կարծես գոյգ մը ծաղիկ են,
Բայց նման կոյս սրտերու՝⁽⁴⁾
Կարի փաղըր կը բուրեն:

Ձեռք կարկառել ա'աշխարհաց
Ակնախըտիդ աւ անտես՝
Յանդուգն ըլլալ է լոկ քան
Ձ'աշխարհակալն Արտաշէս:

Ի՞նչպէս արդեօք կերտեց Նա
Լուսագունդներս այս դոդդոջ,
Նա աշխարհի քան ըզկերտ՝
Մտածեց ոգի տալն կընոջ:

Կը դոդդոջան իմ շուրթեր
Հըպիլ սիրոյ այդ խրոռվ
Կոկոն-ծաղկանց՝ խամրելու՝
Արատելու երկիւղով:

Այլ որ շուրթերն⁽⁵⁾ յանդգնի
Հըպիլ հրաշից այդ լոյսէ,
Կ'երդնում յ'աշխարհն աստեղաց՝
Թէ մա դա՛ր մը կը ծըծէ:

1871

(1) Է՛հ. ԿՈՒՍԻՆ, (2) Է՛հ. Ն. անարեւ, (3) Է՛հ. ամբիծ, (4) Է՛հ. սրտերու:
(5) Է՛հ. Այլ ո՛ր շուրթըն, (Է՛հ. Էրման իմաստը փոխած է իբ կատարած «սրբագրութեամբ»:
Դուրեանի ըսելու զգածն է՝ «Այն որ կը յանդգնի իբ շրթունքները հոգել լոյսէ այդ հրաշքնե-
րուն...» եւայլն: Մինչդեռ Է՛հ. Էրման կը վերածէ հետեւեալին. «Այլ ո՛ր շրթունքը որ
յանդգնի հոգել լոյսէ այդ հրաշքներուն...» եւայլն:)

ՍԵՒԻ, ՍԵՒԻ

Երբեմն հոգիս աստղի մը բոց
 Եւ թիթեռնի մ'ունէր թեւեր.
 Վերջալոյսի նըման ամպոց
 Երագներ՝ հո՛ւր մակատս վառէր:

Արդ սառոյցներ դառն արտօսքի
 Կը փարանան կուրծիս ներքեւ,
 Եւ բարդօք ամպոց սեւաթորմի
 Կ'ուզեն խեղդել սիրտս ու արեւ:

Հազիւ ֆանի մ'օրերն կեանքիս
 Ոսկեզօծեց իմ բախդը վատ՝
 Որոնք եղան լոկ ռվասիս
 Մեղմուդ կեանքից դառն անապատ:

Մենամայի օրեր ցըվերջ
 Երբեմն՝ հովտի ծաղկանց լ'երկնի
 Ձիւնափըթիթ ամպերուն մէջ,
 Կեանքի մըրուրն ես թափէի:

Ծըծէի սէ՛ր, ծըծէի կեա՛նք,
 Մինչ վերջալոյսն կը հրրահրէր,
 «Մնաս բարովի» սա կարմրորակ՝
 Տըխուր կըրակ լ'երկնի բոցեր:

Ունէի ես երբեմն առատ
 Վարդեր՝ առատ աստղեր նոյնպէս,
 Հակատագիրս սեւ տեսաւ շա՛տ,
 Բրցուց, փաղեց գ'անոնք սրտէս:

Ունէի ես իմ սիրուհին,
 Որոյ թէպէտ աչքն էին սեւ,
 Սակայն սրգալ չը գիտէին...
 Հրեշտակ մ'էր նէ, հրեշտակ անթեւ:

ՍԵՒ, ՍԵՒ⁽¹⁾

Երբեմն հոգիս աստղի մը բոց
 Եւ թիթեռնի մ'ունէր թեւեր.
 Վերջալոյսի⁽²⁾ նըման ամպոց
 Երազներ հո՛ւր նակատս վառէր:⁽³⁾

Արդ սառոյցներ դառն արտօսքի
 Կը փարանան կուրծիս ներքեւ,
 Եւ բարդօք ամպոց սեւաթորմի
 Կ'ուզեն խեղդել սիրտս ու արեւ:

Հագիւ ֆանի մ'օրերն⁽⁴⁾ կեանքիս
 Ոսկեգոծեց իմ բախտը⁽⁵⁾ վատ՝
 Որո՛նք⁽⁶⁾ եղան լոկ ովսսիս⁽⁷⁾
 Մեղմոզ⁽⁸⁾ կեանքիս դառն անապատ:

Մեմանայի օրեր ցըվերջ
 Երբեմն՝ հովտի ծաղկանց լ'երկնի⁽⁹⁾
 Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ,
 Կեանքի⁽¹⁰⁾ մըրուրն ես թափէի:

Ծրծէի սէ՛ր, ծրծէի կեանք,
 Մինչ վերջալոյսն կը հըրահերէր,⁽¹¹⁾
 «Մնաս բարովի» սա կարմրորակ՝
 Տըխուր կըրակ լ'երկնի⁽¹²⁾ բոցեր:

Ունէի ես երբեմն առատ
 Վարդեր՝ առատ աստղեր նոյնպէս,
 Հակատագիրս սեւ տեսաւ շա՛տ,⁽¹³⁾
 Բրցուց, ֆաղեց գ'անոնք սրտէս:⁽¹⁴⁾

Ունէի ես իմ սիրուհին,
 Որոյ թէպէտ աչքն էին սեւ,
 Սակայն սրգալ չը գիտէին...
 Հրեշտակ մ'էր նէ, հրեշտակ անթեւ:

(1) Է.Ս. ՍԵՒ ՍԵՒ (2) Է.Ս. Վերջալոյսի: (3) Է.Ս. Երազներ, հո՛ւր նակատս վառէր: (4) Է.Ս. մը օրերն: (5) Է.Ս. Բախտը: (6) Է.Ս. Որո՛նք: (7) Է.Ս. Նոյնը անհրաժեշտ է այս պարագային: (8) Է.Ս. Ովսսիս: (9) Է.Ս. Մեղմոզ: (10) Է.Ս. հովտի, ծաղկանց լ'երկնի: (11) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (12) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (13) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (14) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (15) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (16) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (17) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (18) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (19) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (20) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (21) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (22) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (23) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (24) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (25) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (26) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (27) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (28) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (29) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (30) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (31) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (32) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (33) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (34) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (35) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (36) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (37) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (38) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (39) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (40) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (41) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (42) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (43) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (44) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (45) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (46) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (47) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (48) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (49) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (50) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (51) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (52) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (53) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (54) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (55) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (56) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (57) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (58) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (59) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (60) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (61) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (62) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (63) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (64) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (65) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (66) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (67) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (68) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (69) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (70) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (71) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (72) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (73) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (74) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (75) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (76) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (77) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (78) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (79) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (80) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (81) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (82) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (83) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (84) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (85) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (86) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (87) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (88) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (89) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (90) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (91) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (92) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (93) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (94) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (95) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (96) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (97) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (98) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (99) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ: (100) Է.Ս. Զիւնափրթիք ամպերուն մէջ:

Սեւ երագ մը օր մը դողդոջ
 Մ'ըղեց գ'իս սեւ փոսի մ'առջին,
 Ուր քար կտրած՝ սիրտ ի թնդոջ՝
 Դագաղի մ'աչքս յառած էին:

Աւա՛ղ ներս վարդֆն ու աստղերն
 Լուռ պիտի տար կուլ այն սեւ փոս,
 Ցուրտ համբոյր մը առի ճակտէն,
 Ներս վերջին ձօնն էր ավստ'ս:

Եւ լըսեցի յայնժամ՝ թի թի
 Սեւ սեւ հողեր կոշտ թնդեցին
 Տըխուր քօղֆին վըրայ փայտի...
 Դըժոխֆ մ'անէ՛ծֆ այն սեւ օրին:

Այն ցուրտ հողերն յ'իմ դատարկ սիրտ
 Լըցուցին, փոսն գոցելունն հետ՝
 Եւ այս աշխարհն ալ անժըպիտ
 Գոցեցին իմ առջեւ յաւէ՛տ...:

1871

ԱՌ ՄԱՅԻՍ

Ծաղիկներու մայրի՛կ դու կոյս՝
 Ո՞վ իմ Մայի՛ս ծաղկահանդերձ,
 Սա երփներանգ ծաղկօֆդ հանդերձ
 Է՞ր չը բերիր Ծաղիկն հոգւոյս:

Ո՛հ, միթէ կա՞յ այլ գրւարթուն
 Մայիս հոգւոյ Ծաղիկներու.
 — Նա փողփողէ վերեւ գլխու,—
 Մի դալկահար Մայիս անհուն:

1871

Սեւ երազ մը օր մը դողդոջ
Մըզեց գ'իս սե'ւ փոսի մ'առջին,
Ուր քար կտրած՝⁽¹⁵⁾ սիրտ ի թնդոջ՝⁽¹⁶⁾
Դագաղի մ'աչքս յառած էին:

Աւա՛ղ ներա վարդին ու աստղերն
Լուռ պիտի տար կուլ այն սեւ փոս,⁽¹⁷⁾
Ցուրտ համբոյր մը առի ճակտէն,
Ներա վերջին ձօնն էր ափսոս:

Եւ լըսեցի յայնժամ՝ թի թի
Սեւ սեւ հողեր կոշտ թնդեցին⁽¹⁸⁾
Տըխուր ֆօզին վըրայ փայտի...
Դըժոխք մ'անէծք այն սե'ւ օրին:

Այն ցուրտ հողերն յ'իմ դատարկ սիրտ
Լըցուցին, փոսն գոցելնուն հետ՝
Եւ այս աշխարհն ալ անժըպիտ
Գոցեցին իմ առջեւ յաւէտ...:

1871

(15) էֆս. կըտրած: (16) էֆս. թնդոջ: (17) էֆս. Լուռ՝ պիտի տար կուլ այն սեւ փոս: (Աւելցուած բուքը իմաստի փոփոխութիւն յառաջացնելով, աստղերուն կը վերագրէ լուսինն մը, ինչ որ անընդունելի է: Փոսն է որ լուսինամբ կուլ պիտի տայ վարդերն ու աստղերը:) (18) էֆս. թնդեցին:

ԱՌ ՄԱՅԻՍ

Ծաղիկներու մայրի'կ դու կոյս՝
Ո'վ իմ Մայի'ս ծաղկահանդերձ,
Սա երփներանգ ծաղկօքդ հանդերձ
Է՞ր չը բերիք Ծաղիկն հոգւոյս:

Ո՛հ, միթէ կա՞յ այլ գրաբթուն⁽¹⁾
Մայիս հոգւոյ Ծաղիկներու -
— Նա փողփողէ վերեւ գլխու,—⁽²⁾
Մի դալկահար Մայիս անհուն:

1871

(1) էֆս. գրաբթուն: (2) էֆս. գլխու—:

(Շար. 3)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Գ Ո Ղ Գ Ո Թ Ա

ԹՐԲԱՅԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ՀՕՏԻՆ

ԱՂԵՏԱԼԻ 1915 ՏԱՐԻՒՆ

Կազմեց՝

Թ Է Ո Դ Ի Կ

✱

ԱՆԼԱԹ կը գտնուի Վանայ ծովուն արեւմտակողմը, Սիփանի եւ Դրզուռի մէջտեղ։ Բաղէշի միացած են երեք դաւառակ (Գայմազամուրիւն), Ախլաթ, Խիզան եւ Մօտկան։ Ախլաթի գիւղերն են հետեւեալները.

1. Ախլաթ (կեղրոն, ատենօք պատմական նշանաւոր քաղաք), եկեղեցիները՝ Սուրբ Աստուածածին եւ Սուրբ Նիկողոս։ Վերջնոյս երէցն էր Մովսէս Քանանայ Կարապետեան.— Ծնած է 1858-ին Կամախ գիւղ (Բաղէշ), աշխարհական անուամբ Մուրատ, 1902-ին ձեռնադրուած իսպոռն գիւղի Սուրբ Յակոբ եկեղեցւոյն վրայ՝ Սահակ Եպիսկոպոս Բաղրեւանդ-եանէ։

Ախլաթ ունէր «Սուրբ Յովհաննէս» մենաստանը. վանահայրը՝

Համազասպ Վարդապետ. Վանայ շրջանի կոիւններու ընթացքին նահապետուած (ըստ վկայութեան Աղբակի վերապրող հովիւ Կանաչեան վարդապետի)։

2-5. Մատնալամբ, 28 տուն, համանուն վանքով, Ճամալտիմ, 34, Ծաղկէ, 29, Սիռաձոր, 50։ Վերջնոյս եկեղեցին էր Սուրբ Ստեփանոս՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Ղազար Քանանայ Գառապետեան.— Ծնած 1854-ին, բնիկ, 1899-ին Աղբամար ձեռնադրուած Յովսէփ Ռշտունի սրբազանէ։

6. Խարապա Շէհիր կամ Խարապաշար (Աւեր-քաղաք), 38 տուն, կը գտնուի Բլէշան լեռան ստորոտ, Կոփ գիւղէն մէկուկէս ժամ հեռու, կ'ենթադրուի ըլլալ մեր նախահայր Հայկի անդրանիկ աւանը՝ «Հայկաշէն»։ Եկեղեցին Սուրբ Աստուածածին՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Գրիգորիս Քանանայ ժամհարեան.— Ծնած 1880-ին Կարմուռն (Ախլաթ), աշխարհական անուամբ Կոստանդին, 1911-ին ձեռնադրուած իսպոռնիս սրբազանէ։

7. Փրիսուս՝ 207 տուն։ Եկեղեցին Սուրբ Ստեփանոս՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Յարութիմ Քանանայ Ղուկասեան.— Ծնած 1854-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Յովհաննէս, 1905-ին Աղբամար ձեռնադրուած Յովսէփ Ռշտունի սրբազանէ։

8. Խուլիկ՝ 68 տուն: Բաղէշի հարավակողմը. եկեղեցին Սուրբ Թադէոս՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Նսահապետ Քահանայ Աստուածատուրեան.— Ծնած 1850-ին Սեղ զիւղ (Նիրզան), ուսումը ստացած Ալթամարի միաբանութենէն, ուր 1885-ին ձեռնադրուած ինչպատուր կաթողիկոսէ և Տառնէկ տարի իր ծննդավայրը քահանայադորեկէ ետք՝ հաստատուած էր այս գիւղը:

9-12. Ազնավէրան, Նագիկ (Համանուն լիճով), Կուշտեան՝ 97 տուն, Մեծֆ՝ 132 տուն: Մեծքի մէջ էին 2 մենաստան, նաեւ Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցին՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Անդրէաս Քահանայ Պօղոսեան.— Ծնած 1879-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Միսաք, 1913-ին ձեռնադրուած Պարախանեան սրբազանէ:

13. Տափավանֆ՝ 100 տուն: Եկեղեցին Սուրբ Աստուածածին՝ ուր կը պաշտօնավարէին

Բարսեղ Քահանայ Վարդանեան.— Ծնած 1869-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Նոյն, 1895-ին ձեռնադրուած Յովսէփ եպիսկոպոսէ:

Դուկա Քահանայ Տէր-Յովսէփեան.— Ծնած 1873-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Մկրտիչ, 1912-ին ձեռնադրուած Պարախանեան սրբազանէ և Շմառն Քահանայ Աղգարեան.— Ծնած 1885-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Գրիգոր: Օձակից Տէր Դուկասի:

14. Կարմուռն (Կամուրջ), 100 տուն, Ախլաթի հարաւարեւելակողմը՝ զետակի մը ափին, որուն վրայ ձգուած կամուրջին պատճառաւ՝ այսպէս յորջորջուած: Եկեղեցիները Սուրբ Դանիէլ եւ Սուրբ Աստուածածին և Վերջնոյս մէջ կը պաշտօնավարէր

Գրիգորիս Քահանայ Շատոյեան.— Ծնած 1858-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Ալեքսան, 1877-ին ձեռնադրուած Ալէաթճեան համանուն եպիսկոպոսէ:

15. Ազալ՝ 30 տուն: Վանայ արեւմտեան եզրեաց վրայ գիւղ՝ որուն բնակիչները կէս դարէ հետէ բողոքական դարձած էին:

16. Ծղակ կամ Ծղկամ՝ 159 տուն: Վանայ ծովու արեւմտեան դին դանուղ զիւղիս եկեղեցին էր Սուրբ Ստեփանոս՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Դանիէլ Քահանայ Գարուքիւնեան.— Ծնած 1859-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Յակոբ, 1890-ին ձեռնադրուած Դարեգին եպիսկոպոս Սրուանձտեանցէ: Գիւղիս քանի մը տնւոր Աւետարանական Հայոց Հովին էր Պատուելի Ասատուր Գլորգեան.— Ծնած 1870-ին, բնիկ, ուսումը ստացած Բաղէշ: 1895-ին ձեռնադրուած 5 տարի բանտ պառկած է, Ստոնոյ դէպքերուն առթիւ հայրենաշունչ ոտանաւոր մը գրած ըլլալուն:

1915 տարուայ Յունիսին, իբրեւ մասնորակա՝ չի վրիպր կատալարուութեան ուշադրութենէն: Բաղէշէն կալանակապ դուրս կը հանուի եւ կը նահատակուի չարաչար:

17. Գծուակ կամ Կծուակ՝ 150 տուն: Եկեղեցին Սուրբ Գէորգ՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Սահակ Քահանայ Միքայէլեան.— Ծնած 1879-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Մելքոն, ուսուցիչ, 1909-ի վերջերը ձեռնադրուած Պարախանեան սրբազանէ:

18-19. Զարկունֆ՝ 59 տուն, Թեղուտ՝ 260 տուն: Թեղուտէն կէս ժամ հեռու է «Սուրբ Յովհաննէս» հոյակապ մենաստանը՝ Ներքովթ լեռան ստորոտ: Ունի վայելուչ շիրմատան մը եւ «Յասման Ուշ» անուն ցից խաչքարեր՝ բլրակներու վերեւ: 1881-ի ժաժը հիմնադրուած ըրաւ Թեղուտը: Եկեղեցին Սուրբ Ստեփանոս՝ ուր կը պաշտօնավարէին

Մկրտիչ Գաեանայ Պիլպիլեան.— Ծնած 1834-ին, բնիկ, աշխարհա-
կան անուամբ Նոյն, 1874-ին ձեռնադրուած Թովուզ Յակոբ եպիսկոպոսէ :

Համագասպ Գաեանայ Ճէրոյեան.— Ծնած 1868-ին, բնիկ, աշխարհա-
կան անուամբ Մէլքոն, ձեռնադրուած 1913-ին Պարսխանեան սրբազանէ :
Վարդան Գաեանայ Մամուկեան.— Ծնած 1876-ին, բնիկ, աշխարհա-
կան անուամբ Գասպար, օծակից Տէր Համազասպի :

20. Սոյորդ.՝ 49 տուն, ծննդավայր Նշանաւոր Հերոս Սերոբ Փաշայի :
Եկեղեցին էր Սուրբ Աստուածածին՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Պօղոս Գաեանայ Վարդապետեան.— Ծնած 1869-ին Կարբ (Աղնուա-
ձոր), աշխարհական անուամբ Բենիամին, շուշուակ Պօղոս վարդապետի
որդի, 1909-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռշտունի սրբազանէ :

21-23. Շամիրամ՝ 58 տուն, Զրեռք՝ 50 տուն, Դատվամ 135 տուն :
Վերջինս պատմական գիւղ մըն է, Բաղէշէն չորս ժամ հեռու, Վանայ ծո-
վուն արեւմտակողմը, նաւահանգիստով՝ ուր կը խարսխեն առաքաստա-
նաւք. ի հնումն ամարոց ու ձմերոց Հայ պալատատաց. եկեղեցիները Սուրբ
Սարգիս եւ Սուրբ Թէոդորոս (առանց հաշուելու միւս 5 աւերակ սրբավայրե-
րը), ուր կը պաշտօնավարէր

Թադէւս Գաեանայ Տէր-Թադէոսեան.— Ծնած 1874-ին, բնիկ, աշ-
խարհական անուամբ Արմենակ, ուսած Միացեալի բացած դպրոցը, 1903-ին
ձեռնադրուած Սահակ եպիսկոպոսէ :

24-27. Յուրթապի՝ 88 տուն, Թուխ՝ 50 տուն : Թուխ կ'իյնայ Բաղէշի
արեւելք-հարաւ դէն, Համանուն դետակով մը, Վանայ ծովուն արեւմտեան-
հարաւ եկեղեցին մօտ, «Սուրբ Յիզդիրուզտի» վանքով : Ագրակ՝ 21 տուն,
Էրսումի կամ Հէրսումի՝ 42 տուն : Վերջնոյս եկեղեցին էր Սուրբ Թէոդորոս՝
ուր կը պաշտօնավարէր

Յովհաննէս Գաեանայ Տէր-Յակոբեան.— Ծնած 1879-ին, բնիկ, աշ-
խարհական անուամբ Աստուր, 1906-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռշտունի
սրբազանէ :

✱

ՏԱՏԻԿԻ շրջանին կեդրոնն էր Խուլթիկ կամ Ղուլթիկ, լեռներով շրջ-
ջապատուած ակնապարար հովիտի մը մէջ, 490 տունով. համաւաւոր դե-
րեզմանատուն մըն ալ ունի երկու մատուռով՝ Սուրբ Սիմոն եւ Սուրբ Յով-
հաննէս : Այգեստանի կողմն է Սուրբ Սարգիս լեռը : Եկեղեցին Սուրբ Գէորգ՝
ուր կը պաշտօնավարէին

Յովհաննէս Գաեանայ Միքրանեան.— Ծնած 1846-ին, բնիկ, աշխար-
հական անուամբ Դաւիթ, ուսած Կոստանդնուպոլիս՝ ուր ձեռնադրուած իր-
բէն եպիսկոպոս Նար-Պէյէ : Անդամակցած Բաղէշի ազգային ժողովներուն,
նաեւ ուսուցիչ :

Գէորգ Գաեանայ Տէր-Մարգարեան.— Ծնած 1849-ին, բնիկ, աշխար-
հական անուամբ Գրիգոր, 1886-ին ձեռնադրուած Գրիգորիս եպիսկոպոս
Ալէաթձնեանէ : Ծննդավայրին ժողովրդեան կուսակցական պալատներուն
հետեւանօք երեք ամիս կախակալուելէ վերջ կրկին քահանայապետութեմ »

Խուլթիկի շրջակայ Հայաբնակ գիւղերն են.

1. Մոնկոմէ՝ 39 տուն : Բացի իր վանքէն՝ ունէր Սուրբ Աստուածա-
ծին եկեղեցին, ուր կը պաշտօնավարէր

Սիւմն Գաեանայ Տէր-Սիւմնեան.— Ծնած 1859-ին, բնիկ, աշխարհա-
կան անուամբ Ումրչատ, 1902-ին ձեռնադրուած Սահակ եպիսկոպոս Բադ-
րեւանդեանէ :

2-6. Կեալիւոգ, Գլիուկ կամ Գելիւոգ՝ 30 տուն, Կիւր կամ Կիւր՝ 20 տուն, Պաս՝ 60 տուն, Ծիկան կամ Ծղկամ (Վանայ ծովու արեւմտակողմը, Սուրբ Թէոփորոս եկեղեցիով, եւ քսան վարկեան հետու՝ Սուրբ Աստուածածին կիսաներ վանքով)՝ 50 տուն, Վանըկ կամ Վանիկ՝ 61 տուն: Վերջնոյս եկեղեցին էր Սուրբ Գէորգ՝ ուր կը պաշտօնավարէին

Բարսեղ Քանանայ Տէր-Բարսեղեան.— Ծնած 1854-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Կարապետ, 1881-ին ձեռնադրուած Խաչատուր Կաթողիկոսէ:

Ամանիա Բանանայ Տէր-Մինասեան.— Ծնած 1868-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Մուրատ, 1911-ին ձեռնադրուած Խարախանեան սրբազանէ: 7-9. Սառիկ՝ 28 տուն, Շէմ՝ 12 տուն, Սափ՝ 7 տուն:

*

Կիւթիկ-Տէրի.— Այս շրջանն իր անունը ստացած է այն գեղատեխի ձորակէն (Աղնուածոր), որ Սիւնեաց Գեղարքունիք զաւտակի Կոթայ վիճակին մէջ կը գտնուի եւ ուրկէ կ'անցնի համանուն գետակը՝ համանուն լեռնէն բխած: Իր հայաբնակ գիւղերն են.—

1-7. Վանախ, *Սանուտ, *Ջըմեք, *Հորձագ կամ *Որձագ՝ 17 տուն, Սագ՝ 72 տուն, Ջանք՝ 50 տուն, Տափ՝ 31 տուն: Վերջնոյս եկեղեցին էր Սուրբ Սարգիս՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Մեքսոպ Քանանայ Մարգարեան.— Ծնած 1849-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Մովսէս, 1900-ին կը ձեռնադրուի Բազրեւանդեան սրբազանէ:

8-9. Նէլ՝ 36 տուն, Կարք՝ 50 տուն: Վերջնոյս եկեղեցին էր Սուրբ Սիմոն՝ ուր կը պաշտօնավարէր

Սրապիմ Քանանայ Մարտիրոսեան.— Ծնած 1851-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Աբրահամ, 1887-ին ձեռնադրուած Գրիգորիոս Ալէաթճեան սրբազանէ:

10-14. Տաշտափ՝ 15 տուն, *Խարք կամ *Խարդ՝ 10 տուն (Եկեղեցին Սուրբ Գէորգ), *Սնկամ՝ 10 տուն, Ջիկամ՝ 25 տուն, Խարդիք: Վերջնոյս Հայ բնակչութիւնն իր երէցին հետ հեռացած էր եւ հաստատուած Ալաշ-կերտի Մէղրիէ գիւղը:

Այս երեք շրջաններուն կը յաջորդէ ՌԱՀՎԱՅի հովիտը՝ որուն հարանակ գիւղերն են.

1. Գումֆ կամ Գումս՝ 59 տուն: Բաղէշէն քիչ հեռու, անոր արեւմտեան դին դռնուող գիւղիս սահմանը կը զծէ Խարդովու կամ Խոցերու գետը, որ «Կորճնիաց» ալ կը կոչուի՝ Սուրբ Գէորգ աւերակ վանքով մը: Ատկէ դատունի մասունքներով հարուստ գեղեցիկ մենաստան մը «Գումաց Սուրբ Աստուածածին» որ «Տատարանակ» անունն ալ կը կրէ՝ շուրջը տատարակ շատ ունենալուն, եւ կ'իյնայ Բաղէշի արեւմտակողմը, լեռներով շրջապատուած:

2-3. Մգրէ՝ 30 տուն, Փափշէմ կամ Բարշէմ որ Բաղէշի հիւսիսակողմն է, Խախուս գիւղէն 2 ժամ հեռու: 50 տնւոր իր բնակչութեան մեծ մասը բրուտ էր: Ունի «Բարշէնու Խան» կոչուած իջեւանը, նաեւ աշացաւի ուխտավայր մատուռ մը «Ուսապտուղ Սուրբ Սահակ» անուն: Հոյակապ եկեղեցին էր Ամենափրկիչ (Սուրբ Յարութիւն), ուր կը պաշտօնավարէր

Մարգար Քանանայ Կարապետեան.— Ծնած 1834-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Նոյն, ուսած Բաղէշ եւ Լիմ, ուր 1871-ին ձեռնադրուած Յակոբ եպիսկոպոսէ: Կը հովուէր Բարշէնն ու մերձակայ երկու գիւղեր:

4. Պոն՝ 59 տուն, եկեղեցին Սուրբ Անանիա՝ ուր կը պաշտօնավարէր Կիրակոս Քանանայ Տէր-Կիրակոսեան.— Ծնած 1867-ին, բնիկ, աշ-

խարհական անուամբ Դաւիթ, ուսած Վարազ եւ Բաղէշ, 1801-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ։ Ուսուցիչ։

5. Կամայի՝ 49 տուն, եկեղեցին Սուրբ Քառասուն Մանկունք՝ ուր կր պաշտօնավարէր

Յիշէ՛ Գաեանայ Տէր-Մանուէլեան.— Ծնած 1876-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Միհրան, ուսած Բաղէշ եւ Վան, 1899-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռչտունի սրբազանէ։

6-8. Ծուռն կամ Զուար՝ 20 տուն, Խախուն՝ 39 տուն (եկեղեցին Սուրբ Յակոբ), Ալամբզ կամ Ալամբնֆ (Բաղէշի Հիւսիսակողմը, եկեղեցին Սուրբ Սարգիս, «Ալամենց Խան» իջեւանով մը՝ Դատվան տանող ճանապարհին)։

Ահաւասիկ Բաղէշի հարաւ դին դտնուող հայաբնակ գիւղօրէք՝ որոնք քաղքին արուարձանները կը նկատուին.

1-7. Փարխանդ՝ 40 տուն, Ամպ կամ Ամբ՝ 7 տուն (թեմ Խնդրակատար վանուց, Ամպայ ջուր վտակով եւ Սուրբ Յակոբ Տեառնեղբոր ուխտավայրով), Խմպլը-Ջուր կամ Խմիլ-Ջուր՝ 15 տուն (թեմ Խնդրակատարի՝ Սուրբ Անտոն եկեղեցիով), Վերիմ Մարգարզ՝ 8 տուն, Ներքին Մարգարզ՝ 28 տուն, Հօրմզ՝ 23 տուն, Վերին Կորվու՝ 64 տուն։ Վերջնոյս եկեղեցին էր Սուրբ Յովհաննէս, իսկ երէցը՝

Մարտիրոս Գաեանայ Գրիգորեան կամ Կակոյեան.— Ծնած 1859-ին, բնիկ, աշխարհական անուամբ Նոյն, 1906-ին ձեռնադրուած Յովսէփ Ռշտունի սրբազանէ։

8-9. Կորվու Վարի՝ 31 տուն, Խարդկաղ կամ Խարտկաղ՝ 11 տուն, եկեղեցին Սուրբ Գէորգ։

ՄՈՒՇ ԿԱՄ ՏԱՐՕՆ

Բաղէշի կուսակալութեան ենթակայ եւ սեղիշ 12 ժամ հեռու՝ հայաշատ ու պատմական քաղաք, որուն եւ իր Դաշտին արեւելակողմն են Ներքովդ (Նէմրուտ) եւ Գրգուռ լեռինք, Հիւսիսակողմն ալ՝ Վահագնեան Ձորն ու բարձունքները, նաեւ Բիւրակնը, մինչ Հիւսիս-արեւմուտք կ'իջնայ Գարկէ լեռը (Սուրբ Կարապետի վանքով), Օղ(ա)կան բերդն ալ՝ ճիւղդ արեւմուտք, Արածանիի ափին։ Իսկ հարաւակողմը (որուն ստորոտն է շինուած Մուշ քաղաքը) կը բարձրանան Սիմ, Տիրնկատար եւ Կուտտիք լեռները, որոնց կառարը պէտք էր կտրել՝ Սասուն անցնելու համար։

Քաղաքին 12,000 հայ բնակչութիւնը կը կազմէին իր 5 հայոցները, հետեւեալ կերպով.—

Վերին Թաղ — 380 տուն (3700 անձ)։

Ս. Մարինէ Թաղ — 280 տուն (3400 անձ)։

Զորդ Թաղ — 250 տուն (2600 անձ)։

Բրտի Թաղ — 150 տուն (1700 անձ)։

Ճիւրաշէն Թաղ — 60 տուն (600 անձ)։

Հարկահանութեան, կեղեքումի եւ սպանութեան պարբերական դէպքեր Համաի օրերէն ի վեր խոռված են տեղւոյս եւ շրջանակներուն բազմամարդ հայութիւնը, որ ապարդիւն բողոք միայն կրցած է յղել կեդրոնին՝ իր Սրբազան Առաջնորդներուն միջոցաւ, մինչեւ Հուրրիէթի օրերը, երբ Տարօ-

նեցին Գեղամ կ'ընտրուէր երեսփոխան Թուրք Բաղամէնթին եւ իր ձայնը զո՛ւր կը բարձրացնէր, հողերու բռնադրամանց եւ այլ անարդարութեանց վերջ մը տալու համար :

✱

Պատերազմի նախամեակին, մշիցի երիտասարդութիւնը բռնի զին-
ւորացուած էր մեծագոյն մասամբ : Կառավարութիւնը շուշացաւ ապշուպէլ
զիւղացւոց ուսելիքին պաշարն իսկ, սերմնցուն ալ միասին, մի՛շտ բանակին
պէտքերուն պատրուակին տակ . այնուհետեւ ձեռք առաւ ժողովուրդը չար-
չարելու նոր եղանակ մը .— Մինչեւ Կարին ուսեստ փոխադրելու հա-
մար 1914ի մօրան, յայտնի Հայերու կոնակը 50ական ռուսաց պարկեր զնե-
լով՝ ճամբու դրաւ դանոնք ոստիկան-զօրաց հսկողութեամբ . ձին ու բու-
քին, այդ տաժանելի ուղեւորութեան ընթացքին էր որ կորան զիւղացիւ
Պողոս Սալէլեան, Ուզունեան, Յովհաննէս Գրիգորեան, Կարապետ Շեխիկ-
եան եւ այլք, ընդ որս եւ

Մնքրոյ քահանայ, որուն հողւորականի հանգամանքը ո՛չ իսկ
նկատի առնուեցաւ, եւ որ՝ աշխարհական իր ընկերներուն պէս՝ զբաւստօրէն
իր բեռը չալկած քալեց սարէ սար, ուր ուրեմն ինչալով դիտապատտ :

Թէ՛ հազարէն եւ Թէ՛ Դաշտի 100է աւելի զիւղերուն բնակչութիւնը,
(12+90 հազար՝ ճամագումար 102 հազար հողի) աւազանդի առաջին օրե-
րուն փութաց իմեֆապաշտպանութիւն փորձել Բիւրսի, պաշարօղութիւն եւ կա-
նոնաւոր զօրաց կատարել հորդաններուն դէմ, եւ անհաւասար կռիւի թոհու-
րոհէն վերջ՝ տեղնիտեղը նահատակուեցաւ, իր կուռ շարքերէն 87,000 անձ
զոհ տալով միահաղոյն եւ շտեմնելով ձեռնարկ Կոտորածին շորս դժխեմ
պատկերները .— Հաւատափոխութիւն, լլկում, տարազրութիւն եւ քաղց :
Հաւատարի, Բերդալի եւ Գանի ձորերը քսան հազար զիսկ տեսան մէկ ամ-
գամէն . . . :

Քաղաքին զոհերէն յիշեց ռաւոցիչներ՝ Պետրոս (Վենետիկէն ուսում-
նաւարտ), Միսաք եւ Մակար Խարախանեան, Սարգիս Անդրէասեան, Տէր եւ
Տիկին Արշակ Միրիճանեան, Գէորգ (Ֆրանսերէնի ուսուցիչ ի Կեդրոնական),
Հայրապետ (Վաղեմի դատաւարակ Միացեալի), Գասպար Թիւթիւնեան,
Յարութիւն (Վերի Թաղ), Նիկողոս Պէրպէրեան, Յովհաննէս Կենաղ, Ման-
ւէյեան եւ Յովհաննէսեան Մուշեղներ . իսկ Կովկաս փախչելով վերապրող
մըն է Յովհաննէս Կոնչոյեան (այժմ Պոլիս) : Փառաքաններ՝ Յովհաննէս,
Մեղեոն Թովմասեան, Կարապետ Խօշիկեան եւ Հրդատ Կարապետեան : Դեղա-
գործներ՝ Պետրոս Պատուհասեան, Մկրտիչ Ամիրիկեան եւայլն : Առեւտրա-
կաններ՝ 4 Աղոյեան, Աղաճանեան Մուշեղ, Ալմաղեան Յովհաննէս, 2 Առա-
քեյեան, Արմոյեան Արշակ, 4 Արսլանեան, 3 Աւագեան, Բաթիկեան Հճ . Եանոս,
Գառպարեան Բաղէ, Գաւառեան Աւետիս, Գրիգորեան Միրիթար, Գրիգորեան
Վեյո, Դուրեան Իսրայէլ (որդին Մուշեղ՝ վերապրող, որմէ քաղցեցին Մշոյ
եւ Բաղէյի աշխարհական զոհերուն անունները), Էնկոյեան Աւագ, 4 Թաճ-
տինեան, Թուղթալեմեան Արթուր, 2 Թումոյեան, Իկիթեան Արշակ, 5 Խա-
լաճեան, 2 Սանամիրեան, 2 Կարապետեան, Կիրակոսեան Միսաք, 3 Հալ-
կունի, 2 Ժանոյեան, Ժնոյեան Արսէն, Մարգարեան Յակոբ, Մեղրիկեան
Տիգրան, Միրիճանեան Միհրան (Քէմալս սպաննուած), Յակոբեան Սիմոն,
Յովսէփեան Միսաք, Յովիկեան Պաղտատար, Յունեան Մարտիրոս, Յով-
հաննէսեան Համազասպ, Եահոյեան Պաղտատար, Ուլոյեան Սարգիս, Ումըր-
չատեան Արշակ, 2 Զաթոյեան, Զօպանեան Յովհաննէս, 5 Պետրոսեան,
Պրսէեան Ալէքսան, 2 Պօղոսեան, 2 Զոյիկեան, 9 Սահակեան, 2 Ստոյեան,

5 Սինոյեան, Սպանդարեան Արզար, Տմպուլեան Նադար, 6 Տոչոյեան, Փալանճեան Մկրտիչ, Փամպուլճեան Արշակ, Փոթիկեան Արիս, 2 Քէնտլեան, 3 Քէշիշեան, Քիւթուկճեան Արտաշէս :

Վերոյիշեալ 5 հայեղացիներ հովուող 9 քահանաներէն յիշենք ամենէն առաջ միա՛կ վերապառաքլ՝ իր ողիսականին հետ, գաղափար մը տուած ըլլալու համար անդո՛ւի եւ նախճիրի այն զարհուրելի տրամին մասին՝ որ առեւծասիրտ մէջեցիներուն սեւ ճակատապիրը կազմեց :

Եղիշէ Աւագ Քահանայ Տէր — Պարսամեան — Մնած է 13 Յուլիս 1876ին Մուշ, աշխարհական անուամբ Եղիա, կրթութիւնը ստացած հոն եւ ձեռնադրուած Վանայ Յանկոյսներ Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին՝ Սահակ եպիսկոպոս Բագրևանդեանէ 4 Օդոստոս 1902ին, Նախկին առաջնորդական փոխանորդ Տարօնոյ : Կը պաշտօնավարէր Վերի Թաղի Սուրբ Յարութիւն եկեղեցին :

Սարսափի օրերուն, աչքի առաջը ունենալով անխուսափելի մահը, փախուստի հերոսութիւնը կը փորձէ ու կ'աջողի : Ո՛չ ապաքին Թուրք Եղեռնի գործին մէջ՝ Հայուն փախուստը հերոսութիւն է :

Գիշերանց կծիկը կը դէժ քաղքէն եւ գանդաղգին ուղւորութիւնէ մը վերջ կ'ապաստանի Սասնոյ լեռները, հոն ուր գանազան տեղերէ հաւաքւած 8,000 հոգին ամիսներով կուռեցան, լոկ ինքզինքնին պաշտպանելու եւ հիթանոսաց ճիրաններուն մէջ չիյնալու գերադոյն ոգորումներով : Տէր Հայրն ալ իր կարգին 4 վէրք կ'ստանայ, բուժ-բորանին սարերու կատար բացօթեայ կը պտուի, սովահար ժողովրդեան հետ խոտ ու կրիայ կ'ուտէ եւ հրապէնի բոմբիւններուն կը խառնէ աստուածաղբս իր ալելուները, մինչեւ որ կ'աջողի պատառատուն զգեստներով՝ կիսավայրենի վիճակի մէջ հասնիլ էջմիածին եւ Մշոյ կոտորածին ընդարձակ տեղեկագիրը պատրաստել, Սրբազան Հայրապետին հրահանգով : Հոն ըստ բաւականին կազդուութիւնէ վերջ՝ փափաքանօք կը մտնէ մերոնց շարքերուն մէջ (Բ. Բանակ), իբր խոստովանահար ծառայելու եւ բախտը կ'ունենայ Հայ հրամանատար Սամարցեաի եւ անոր զօրաց հետ հանդիսաւոր մուտ գործել իր ծննդավայրը, ջարդարար Քիւրտերու ծակածուտ պարագլուխներ երեւան հանելով՝ տալ անոնց արդար պատիճին, Սուրբ Կարապետի եւ Սուրբ Աղբերիկի քանդակը վանքերու գաղտամեօտ անկիւններէն դուրս հանել խել մը թանկագին հնութիւններ եւ եկեղեցական սպասներ եւ փոխադրել զանոնք Մայր Աթոռ : Ի վարժ իր անձնուէր գործունէութեան՝ Նորին Սուրբ Օծութիւնը կը ընորհէ իրեն լանջախաչ, ծաղկեայ փիլոն եւ Աւագութիւն, Ռուս կառավարութիւնն ալ՝ Սթանիսլաւ եւ Սուրբ Աննա պատուանշանները : Զինադարպաէն յետոյ Պոլիս կուգայ, ապա կը մեկնի Ամբրիկա, Յրէզնօ քնալող հայրենակիցներու միա՛նալու եւ ողբալի Մուշը սղալու անոնց հետ : Հոն էր որ խմբագրել տուաւ եւ հրատարակեց Տարօնոյ ջարդապատումը 1920ին. այնուհետեւ Պոլսոյ ճամբով կ'անցնի Հայաստան, հաւատարիմ մնալով այրիացեալ երէցի իր կոչումին եւ իր ազգօգուտ գործունէութեան, քանդի Տէր Եղիշէ իր 4 զաւակներն ու երիցուհին զոհ տուած է այն դժոխատանի Գեհէնին՝ որ ինը բիւրնճ'րր լափլեց Հայ սերունդին, օրրանի մանկիկէն սկսեալ մինչեւ զառամ ծերունիին : Ահա՛ այդ գեհէնին ուրուագիծ պատկերը : — 25 Յունիս 1915ին մուհեաիկ կը լրջի թաղէ թաղ, 18էն 45 տարեկաններուն զինուորապրումը դեկուանոյ : 1914ի վերջերը, մէջեղի անդամ մը «պտէլ» վճարած ըլլալով հանդերձ կ'ստիպուին կրկին հաստուցանել այդ հարեան զինքը, տառապանքէ, տարապարհակէ եւ տարածամ մահէ զերծ մնալու յոյսով : Երեք օր յետոյ՝ Վարդապետ՝ կ'սկսի յարձակումը — նախատօնակն իրենց քնաջնջումին : Ոչ-

խարի պէս անճիտումը բնական էր որ ուրանար այդ հերոս ժողովուրդը և պատուաւոր մահուան մէջ ողջունած ըլլալու համար Յեղին անմահ ոգին։ Երկուշաբթի, Երեքշաբթի եւ Զորեքշաբթի օրերը կորիւնի պէս կը կուռէ ան քաղաքին մէջ, քաղաքիւ զոհեր տալով սակայն, քանի որ Հրետանին կը գոռար ամէն անկիւնէ եւ տուններ Հրոյ ճարակ կ'ըլլային տակաւ։ Կարնեցի վաճառական Մեսրիկեան պատմեց մեզ հետեւեալ դրուալը զոյաժարտի այդ զերադոյն անցուղարձերէն։ Քաղաքին ամենաբարձրին առեւտրականներէն էր Խաչիկ Սինոյեան՝ որ իրեն եւ իրեններուն անխառնափելի մահը կանխատեսելով, արիարար կուրծք տուաւ Քիւրտ հորդաներուն։ Բայց «հասեալ էր ժամը», որեւէ հնարք չկար փրկութեան։ Եւ զուլումին ուժգնութենէն ահաբերուած, Սինոյեան ափերով ոսկի նետեց իր պատուհաններէն դուրս՝ խուժող թշնամիին առաջը, հատնելու վրայ եղող իր փամփուշտները յուժապէտ մխած չըլլալու համար։ Այդ փամփուշտներն ալ արձակուեցան իրենց նպատակին, մինչ արիարանց Հայրդէին կը հրահանգէր իրեններուն որ թոյն առնէին նոյնհետայն, իսկ ինք կ'արտօրար քարիւղի թիթեղներ պարպելու իր բնադրարանին վրայ ու կը բռնկոյնէր զայն, որպէսզի իրեններէն ոչ ոք ոչ յանձնուած ըլլար հայակալ խուժանին...

Այսպէ՛ս կ'ընթանար Աղէտը հայնոցէ հայնոց, մինչեւ որ ոյժով անհամեմատ զերադաս հզօրագոյնը, Մահմետականը, կը տանէր դիւրին թաղ-թանակ մը Հայուն վրայ։

Քրիստոնեայ Հայաստանին մէկ հատուածին պարտեալ յաղթութիւնն էր այդ՝ ընդդէմ Մահմետական կրօնի, որ աւխտած էր խաչապաշտ Հայը չապրեցնել ի Տաճկաստան։ Քաղաքին ամենէն մօտիկ Գաւնի, Ալիւան, և Աւրան գիւղերը միայն կը հետեւին Մուշի օրինակին եւ կը դիմադրեն ցլետին կապար, հուսկ ուրեմն նահատակուելով պատուաւոր կերպով։

Հինգշաբթի՝ մասնակի կուրներ, իսկ Ուրբաթ՝ զէնքի պայթիւնները դադարած էին այլեւս, վասնզի պաշարող տղերք աղէտին ահագնութիւնը խորաշփոթով՝ Զորեքշաբթի իրիկուն բարձրացեր էին Սասնոյ լեռները, միանալով հոնտեղ խմբուած ոյժերուն։ Նոյն Ուրբաթին, խուժանը կը դեղերէր քաղաքի մէջ հայնոցէ հայնոց՝ ծուարած ողջերը հաւաքելու։ Այրերը չորս չորս կապուելով՝ կը քլուին Ալի-Չոնան, Գառի, Սոխոյոմ, Պապեղ եւ Յեւրիւտէր կոչուած մերձակայ գիւղերը, կապարով եւ հրկիզմամբ քաշելով ինքնապաշտպանութիւն փորձողի (այսինքն ողջ մնալ ուղղի) իրենց անուր մեղքերը։ Իսկ կիներ եւ մանուկներ՝ այրերու շղթայար կարուաններէն յետոյ՝ երամակներու նման կը քլուին համախումբ միեւնոյն ազանդանոցները, նաեւ Զրիկ եւ Բլէլ գիւղերը, կը հանուկեցուցուին մօրէ մերկ եւ կը ճենճերին դէզադէզ խուռներու բոցերով։ Մշոյ Դաշտի հանուր Հայութիւնը գիւղէ գիւղ կը փոխադրուի այսպէս, կարանակաղ եւ նախատակով, ձայնորներն՝ աւերբերու եւ Տէրածօր անուներ յեղեղէնէն հեղձամղձուկ, եւ ականջալուր՝ Քրիստոնէութիւնը ձաղկող այն առկոց-առակ խօսքերուն դրոս կը պողտալային Քիւրտներու վոճմակներ դժոխքի քնարերդութեան մը պէս։ Տղամարդիկ կիներէն զատուելով կը լեցուին մարտաշնորհ մէջ՝ որոնք նախապէս իրենց հետեւին հնոցներու կը վերածուին իսկոյն։ Նշանակելի է այն պարագան որ, զեղանի եւ մատաղատի կամայք — «ի փրկութիւն իրենց անձինքն»-էն հրաժարած, չեն զիջանա՞ծ քրքիք անձնատուր ըլլալու մոնիթորեմ կիրքերու, կամ, զիրենք համազօղ խուժանին խօսքերէն հրապարտած՝ հաւատարաց դառնալու, երբե՛ք, այլ կա՛մովին նետուած են կրակ կամ առեւ, մշեցի Հայու դարաւոր պատիւին անաղարտ պահելով ամենամաք հուրին եւ ամենակալ ջախքի մէջ։ Արդարեւ, նոր ժամանակներու այս Ամազոններն

իրենց խիզախ քայլին մեկնուր ու զորավիգ ունէին մանաւանդ քաղաքացի ու գիւղացի բախմամբեր՝ որոնք մախատիմքի ու չարչարումքի ամենառատ-կալի տեսակները կրեցին եւ որոնք մինչեւ վերջին շունչներին խրախուսեցին ժողովուրդը՝ հաւատարիմ մնալ «Քրիստոնեայ» ամուսն, կամ, իրենց քաղաքութեամբ՝ «Լուսաւորչայ լո՞յս հաւատին»։

Ատոնցմէ մին

Քերպլըէ Քինյ. Սերոբեան.— (Խաղեղէն, 55 տարու, Պոլիս ձեռնադրուած Գրիգորիս եպիսկոպոս Յովհաննիսեանէ), սարսափի մղձաւանջէն տրամաբանութիւնը կորսնցնելով՝ կ'երթայ յանձնուիլ դարաւոր թշնամի Քիւրտին, Հաճի Ֆէոյին, երէցկեովը խոստովանութեան համեմատ։ Տէր Քերոյլը մերկացուցուած, ծաղրուծանակ եղած եւ ապա խորովուած է հրաշէկ չամփուրներու վրայ։

Մշոյ Դաշտին մէջէն կ'անցնին Արածանի եւ Մեղրագետ, որոնք շաբաթներով կարծիք հասցնան եւ որոնց վրայ ծփացին գիւղիներ բաղամթիւ նահատակներու, —արգանդահեծ յղիներ, կառաւիքաբէկ եկեղեցականներ եւ յօշ յօշ երախներ—։ Զարդարարներու շարքին, նշանաւոր հանդիսացած է վաղեմի Քիւրտ շարագործ Մուսա Բէկ, համիտեան ռետիմին Կիւլիզարի խնդրով պատմական դարձած այդ հրոսպետը, որ 45 գիւղ մոխիւր դարձուց՝ իր ղեկավարութեան տակ, անուղղակի վրէժ մը լուծած ըլլալու համար կարծես Պոլսոյ երբեմնի եւրոպական դեսպաններէն՝ որոնք իր համբաււոր դատը հետապնդած էին 20 տարիներ առաջ։ Մնացեալ գիւղերուն աւերումն ալ իր ազգակիցները գլուխ հանեցին՝ Մուշի «Մէպուս» ձօնա իլիսի (մայրը Հայ) սաղաւնեով եւ ամենայան թոյլտուութեամբ կառավարութեամբ։ Ատոնցմէ յիշենք Զիպրանցի աշիրթապետ Դրպոյի ճնդին, Կոլլա Սալիտր, Ֆայաթի Սիւլէյմանը, Պալազգի աշիրթէն Գօլօզիկի Հաճի Ֆէրօնը, Խաւըմ եւ Եւօ Բէկերը (եղբարք Մուսայի), Հօճա Իլիսի ազգական Ֆալաւաթը, վերջնոյս հօրեղբայր Սաաթը, եւ դեռ ա՛յնքան ուրիշներ՝ որոնք աստուածացուցին սրածութեան եւ աւարառութեան կրկնակ ոճիրները։ Յիշենք նաեւ քաղէին Շարդարարներէն՝ փոխ-հրամանատար Վէյսի, զնդապետ դասապ թապուրիի հրամանատար Քեաղիմ, հրոսպետ Մուրատ, քաղաքապահ(!) զօրաց պետ Պէհմէթ, Հայ գիւղօրէից սպանդին մասնակցող Տիտոյ Ռաշիտ, եւայլն եւայլն։ Հօճա Իլիսա՝ միայն Հայու արեամբ չէ՝ բաւականացած իր ծարաւը յաղեցնելու համար։ Շարդէն առաջ, հայրենար հարուստ քաղցենիները կանչած է իր մօտ եւ գիրենք ողջ պահելու խոստումով աղէկ մը կ'ըսէին վերջ՝ ամէնքնին մէկ սպաննած է զազանօրէն։

Յառաջ բերենք հիմա ահռելի լուսանքի ու կատանքի առարկայ դարձած՝ նահատակ Հայ եկեղեցականները, կենսադրական իրենց դիժերով։

Ներսէս Եպս. Խարախանեան.— Ծնած է 1847-ին Մուշի Աւրան գիւղը, միաբան տեղւոյն Սուրբ Կարապետ վանուց՝ ուր վարդապետ ձեռնադրուած է 1874-ին։ Վարած է առաջնորդական տեղապահութիւնը Քղիի 1886-8, եւ տարի մը վերջ առաջնորդ ընտրուած իր ծննդավայրին, արդիւնաւորապէս հովուելով իր հօտը մինչեւ 5 Փետրուար 1893, երբ հայահալած զէպքերու բերմամբ կը ձերբակալուի եւ կը շրջուի Բաղէշ, ուր կը մնայ երկուշուկէս տարի բանտարկեալ։

Այնուհետեւ կը բերուի Պոլիս եւ քանի մը ամիս իբր քարոյիչ պաշտօնավարելէ վերջ՝ կ'աքսորուի Երուսաղէմ, ուր իղմբըլեան Պատրիարքի հետ կ'անցունէ 2 տարիներ՝ խիստ հակողութեան տակ։ 1908-ի ամրան՝ Օսմանեան Սահմանադրութեան ազդեցութիւն հռչակումին, լծակից աքսորական յոյն սրբազանին ընկերացած՝ կը դառնայ մայրաքաղաք, արժանանալով

մեծ պատիւներու եւ համակրական ցոյցերու: Սուրբ Քաղաքը դառնում աստեն՝ Ներսէս վարդապետ ուսուցչութիւն ըրած է Փառանդաւորաց Վարժարանի: Պոլսէն մեկնած է Մուշ՝ առաջնորդական պաշտօնով, զոր վարած է մինչեւ Ապրիլ 1915՝ իր վախճանումը բժաւոր ժանտաւտենդէ, թաղուելով Սուրբ Կարապետ 12 Հրկտեմբեր 1909-ին էջմիածին ուղեւորելով՝ եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Մատթէոս Բ. Կաթողիկոսէ:

Աղէտի նախօրերուն, իր Թարմ դերեզմանը բացած եւ օծեալ մարմինը դուրս հանելով՝ խոստանք դետնէ՝ դետին քաշկուտած է զայն, ոտքերուն շուան կապած. — Թունդ հայրենասէր նկատուող եւ տարիներէ ի վեր ազգային իրաւանց դէմ ոտնձգութեանց առթիւ իր հօտին շահերը պաշտպանողի համբաւ վայելող հոգեւորականի դիակէ՛ն իսկ վրէժ լուծած եւ Քրիստոնէութիւնը նախատած ըլլալու այն դեւային երանութեամբ, որ Միսլիմանին յատուկ է սոսկ:

Դիակը յետոյ նետուած է մօտակայ առու մը, պտտանքը պատառ պատառ...: Ձանարդագո՛ւրդ հրէշներ, որ խիղճ չըրին չխոտկելու բազմաշարժար հոգեւորականի մը յաւիտենական քունն իսկ:

Վարդան Ծալրացոյն Վարդապետ Յակոբեան. — Ծնած է Սասնոյ Ահարոն դիւղը, 1846-ին: Ուսումը Սուրբ Կարապետի վանքը ստանալով՝ կ'ընդունուի միաբանութեան շարքին մէջ աւագ սարկաւագի աստիճանաւ եւ 1880-ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Մամբրէ եպիսկոպոս Մամիկոնեանէ: 1880-3, կը վարէ վարժարանի տեսչութիւնը: 1883-ին, երբ Կինճ կը վերածուի Միւթնարըֆութեան, կ'ստանձնէ նորակազմ վիճակին առաջնորդական տեղապահութիւնը. յետոյ Միացեալ Ընկերութեան դիմումները կատարելով՝ կ'աղդի մէյմէկ նախակրթարան բանալ հոն եւ ի Յունիս 1887-ին Սլիվանի (Տիգրանակերտ) քրտախօս Հայեր անհովիւ մնալէն եւ իրենց իրաւանց՝ կառավարութենէն անտեսուելէն յուսահատ՝ երբ դաւանափոխութեան կը դիմեն, Վարդան վարդապետ այս պարագան կը տեղեկագրէ օրուան Պատրիարք Վեհապետեան Սրբազանի՝ որմէ իսկոյն հովիւ կարգուելով, կը մեկնի հոն եւ ընդփոյթ մայրենի նկեղեցոյ դիւղը կը դարձնէ Սլիվանի Հայութիւնը:

Նահե ի Ծարդին դպրոց մը հիմնելով՝ կը յանձնէ Միացեալ Ընկերութեան խնամոց. ապա կը դառնայ Կինճ եւ կը շարունակէ իր պաշտօնը: 1893-4-ին տեղի կ'ունենան Սասուն-Տալուորիկի կրկնակ կոտորածները՝ Համիտի սիրական շրջանակ աշիրէթներու կողմէ, որոնց կը միանայ կանոնաւոր զօրքն ալ: Մուշ կը ժամանէ քննիչ յանձնախումբ մը՝ Փրանսական, անգլիական եւ ռուս հիւպատոսներէ բաղկացած, Շէֆրէ Պէյի նախագահութեամբ: Վարդան վարդապետ հազիւ իր դէմ եղած քաղաքական յերկարածոյ աւտոտոտանութիւններէն ազատած եւ ամէկ մտանդը դիմազրուս, Սասնոյ խժդուութիւնները պարունակող Փրանսերէն տեղեկագիր մը կը պատրաստէ եւ այդ հիւպատոսներուն կը փութացնէ դադտադողի, Աւագ անուն՝ Սասնոյ Սեմալ դիւղացի աղուն հետ միասին (կնոջ հազուատով), որ 42 տեղէ վերաւորուած էր, զարկ տուած ըլլալու համար անմեղ եւ իրաւագուրկ Հայոց դատին: Այս անցուդարձերէն վերջն է որ Տարօնոյ առաջնորդական փոխանորդ կը կարգուի Իզմիրեան Պատրիարքէն՝ որուն ծանօթ էին արժանիքները բարեջան եկեղեցականին: Համիտեան արհաւիրից այդ օրերուն՝ երբ Նըւրզէն հրամանն արձակուած էր Հայկական Զորդին, Վարդան վարդապետ իր հետտեսն եւ խոհեմ ընթացքով՝ Աղէտէն դերժ կը պահէ Մուշն ու իր շրջակաները: Այսպէս, կը հովուէ ու կը պահպանէ ան իր հօտն ու վանքերու գոյութիւնը՝ մինչեւ 1899, երբ Բաբգէն ծայրագոյն վարդապետ Կիւլէսէրեան առաջնորդական

տեղապահ կը կարգուի նոյն թեմին եւ ինք կը քաշուի Սուրբ Կարապետ՝ իրր փոխ-վանահայր, այնպիսի ատեն մը երբ ուխտաւորական երթեւեկներ, ուստի Լւ Հասոյթներ դադրած էին, վանքին եւ ագարակներուն շէնքերը փրկուած, աւերակներ ալ դիզուած, որով կ'սկսէր խիստ հարկահանութիւն մը: Բայց Հայոց Սուրբ կաթիլ չի գիտեր. կ'իջնէ Դաշտի գիւղերը, մինչեւ Զուռ խոր, հանդանակելով 800 ոսկի եւ վճարելով «աղանմա՛ն», «աւարտի եւ զէմալաք» յետեւող տուրքերը. տքնութիւններ՝ որոնց քաղաքական գոյն կը տրուի բարեշնորհ(!) կառավարութեան, իրր այն թէ «Յեղափոխութիւն» անուամբ նուիրահաւաքութիւն էր անոր ըրածը: Ահային զրկանքներու կուրծք տալով՝ հազիւ կ'ազատէ օձիքը: Ապա կը լծուի կրկին շինարար գործին, իրեմեան Հայրիկէն հուսած նպաստներով նորոգելով տաճար եւ ուսումնարան, կառուցանելով Բոճեղ-Ձորի եւ ուրիշ վայրերու զոմեր, 1913-ին ալ՝ վանքին Սուրբ Գէորգ եկեղեցին որ 1866-ի շարժէն վնասուած էր: 1881-էն սկսեալ վարած է փոխանորդութիւնը Վերին Գուարսի հողերուն գատին՝ զոր հուսկ ուրեմն չաճած է: 1904-ի Սասնոյ Զարպին, կառավարութիւնը զինքը բերաւ Մուշ եւ Գնէլ ու Ենիկ վարդապետներու հետ զինքը բանադնաց զրուկեց Սասուն, յեղափոխականներուն խօսք հասկցնելու համար: Այդ սեւ օրերուն, Վարդան վարդապետ եռանդեամբ հովուած է Տարօնի ժողովուրդը, մինչ, Սուրբ Կարապետի վանքը զերծ պահելու համար յեղափոխական ու աղանձութիւններէ(?), Սուլթան Համիտ հոն կը զրկէր 500 զօրք՝ որոնք հանդարտ մնացին մինչեւ Սահմանադրութեան հռչակում, շնորհիւ վանահօր շրջնապետութեան:

Ուսուխանեան Սրբազանի մահէն վերջ՝ երբ կը յաջորդէր անոր, Հայ հորիզոնը մօայլ էր արդէն, եւ ինք՝ երբեմնի կորովը կորուսած, ուստի եւ չզօրեւով խորագնեւ պայթելիք Աղէտին ահաղնութիւնը, կը յորդորէ ժողովուրդը ձեռքէ չհանել Հայ Յեղին ասանդական խոհեմութիւնը: Նոր երկունքներու մէջ տարուբեր եւ ինքնապաշտպանութեան սուրբ ծրագիրը ողջ ջոնձեւող Հայրդիններու խորհուրդը բնական էր որ խոտոր համեմատէր տնոր առաջինադարձ ու տիրանուէր կենցաղին: Եւ Զարդի նախօրեակին, երբ կառավարութեանէն հրաւէր կ'ստանայ կարեւոր(!) խորհրդակցութեամբ մը ետմար, միամտութեամբ կ'ունենայ Քաղաքական ժողովոյ եւ Թաղային խորհուրդներու ընկերակցութեամբ երթալու պաշտօնատեւմ՝ արկէ ոչ ոք կը դառնայ ետ...: Եղիշէ Քահանայ Տէր-Պարսամեանի գուշակածին պէս՝ Շատ մը երեւելիներու հետ, զինքն ալ բոկոտն կը հանեն ճամբայ՝ կառավարիչ Աշխէտի հրամանաւ, մինչեւ Ալի-Ձոնան գիւղ, ուր, չնայելով իր ալեւիտ աջօրեան եւ 70 տարիներուն, նախ կը լլկեն՝ իր գերագոյն նախատիք Գրիստոնէութեան, ապա կ'այրեն նաւթով՝ աշխարհական ու կրօնական բոլոր ընկերներով, որոնցմէ յիշենք Կարապետեան Յակոբ արդինաւոր ուսուցիչը՝ որ երեսնամեայ քարտուղարն էր Առաջնորդարանին, նաեւ վանքին, ինչպէս եւ ալ բաղուկը տարաբախտ Վարդան վարդապետի:

Մշտ գոհերէն յիշենք ազգային դործիչներ՝ Բենիամին Զլատեան եւ Յարութիւն Պօղոսեան, իսկ Օսմանեան Բանակին մէջ ծառայող նահատակ բժիշկներէն՝ վանքի Ներսէս Շահպաղեան եւ պոլսեցի Պօղոս Փալապըլըեան: Դարձեալ, Կորի վրայ (Մուշ) սպաննուած են Հետեւեալ բժիշկները.՝ Պարբերդցի Աղառեան, տիգրանակերտցի Յովհաննէս Թէրզեան, այնթապցի Լ. Հալէպլեան, եււոյկիացի Յովհաննէս Նազլեան, նաեւ խարբերդցի գեղաւոր Սիմոն Գոյունեան:

Ահաւասիկ ցանկը քաղաքին սրբավայրերուն եւ անոնց մէջ պաշտօն վարող ութ նահատակ երէցներուն:

1.—Վերին ԹԱՂ, *Եկեղեցին՝ Սուրբ Յարութիւն, իր 3 երէցներէն Տէր եղիշէ միայն ապատած Միւսնէրը՝*

Ղեւոնդ Ա. Քհնյ. Տէր-Ղեւոնդեան.— 83 տարու, ձեռնադրուած Աղթամար՝ խիղջնցի Յակոբոս եպիսկոպոսէ 1874-ին: Բնիկ:

Գալուստ Քհնյ. Տէր-Գալուստեան.— 40 տարու, ձեռնադրուած 1901-ին Կոտեց Անապատ՝ Յովհաննէս եպիսկոպոս Սոստեղեանէ: Բնիկ: Իր պատկանած Թաղին ժողովուրդէն փոքրաթիւ կողողներու շարքին էր. հերոսաբար նահատակուած:

2.—Ս. ՄԱՐԻՆԷ ԹԱՂ, *Եկեղեցին՝ Սուրբ Մարինէ եւ Սուրբ Գէորգ:*

Զաքարիա Քհնյ. Տէր-Զաքարեան.— 58 տարու, ձեռնադրուած 1889-ին, Աղթամար:

Ատովմ Քհնյ. Բարսեղեան.— 65 տարու, օծակից Տէր Զաքարիայի, բնիկ:

3.—ՁՈՐՈՅ ԹԱՂ, *Եկեղեցին՝ Սուրբ Աստուածածին, նաեւ մատուռ մը՝ Սուրբ Մինաս անուն:*

Յովհաննէս Քհնյ. Տէր-Աստուածատուրեան.— 65 տարու, բնիկ: Իր ծուխերէն Աշիւր Քալաշեան երիտասարդը 24 Յունիս 1915-ին մեռած ըլլալով՝ անոր Թաղումը կը կատարէ ու նոյն օրն իսկ կը բանտարկուի, զինուորական տարիքի մէջ եղողի մը մարմինն առանց կառավարութեան հրամանին հողին յանձնած ըլլալուն.։ Իրեն կ'ընկերացնեն Քալաշիկ Հայկունի, Սարգիս Զաթոյեան, Անուշ Ասլանեան, Մուրատ Առազէնց եւ այլք, փուճ յանցանքներ վերադրելով ամէնուն. յետոյ բոլորը մէկանց կը լրկուին Սապեղ եւ Յերշտէր, չարաչար սպաննուելով:

Սահակ Քհնյ. Փոսթոյեան.— 60 տարու, բնիկ, ձեռնադրուած 1900-ին Սուրբ Կարապետ՝ Ներսէս եպիսկոպոս Ասլանեանէ:

Աւետիս Քհնյ. Տէր-Աւետիսեան.— 55 տարու, բնիկ, օծակից Գալուստ Քհնյ. Տէր-Գալուստեանի:

4.—ԲՐՏԻ ԹԱՂ, *Եկեղեցին՝ Սուրբ Սարգիս:*

Եղիշէ Քհնյ. Ալաշարեան.— 57 տարու, ձեռնադրուած 1900-ին Աղթամար՝ Յովսէփ եպիսկոպոս Սոստեղեանէ:

5.—ՃԻԿՐԱՇԷՆ ԹԱՂ, *Եկեղեցին՝ Սուրբ Կիրակոս, որուն երէցը վախճանած ըլլալով, միւս Թաղերու քահանաները փոխնիփոխ կը հովուէին ժողովուրդը:*

Թէ՛՛՛՛՛՛՛՛

(Շար. 6)

Ն Շ Խ Ա Ր Ք Տ Ա Ր Օ Ն Ո Յ

47

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Սուրբ Ստեփանոսի տաճարի արեւելեամ կողմ գտնուած խաչքակի մէջ կայ հետեւեալ գերեզմանաւարը .

*«Ջաքարիա արքայիսկոպոս
Բաղժաշխատ դէտ Տարօնոյ
Յանլոյս յանել սենեկին
Շղթայիւք արդեօք պնդեցար
Ում սպասես կամ զինչ դիտես
Գալստեան անմահ փեսային
Եւ վերանորոգութեան
Ապսկանացու մարմնոյս
Ծնաւ ի Ղէյպեան դիւղ
1786 եւ ձեռնադրեցաւ
Ի վարդապետ 1826 եւ 20
Ամս առաջնորդելով Տարօնոյ
Եւ Գլակայ վանիցն
Կնքեաց զկեանս իւր ի վանս սուրբ Յովհաննու
1867 Ապրիլ 17:
Ունայնութիւն ունայնութեանց
Աշխարհ ամէն ընդունայն»:*

48

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Նոյն տեղւոյն մէջ ուրիշ գերեզմանաւարի մը վրայ, ի ձեռն Առաքել վարդապետ Մալատեանի .

«Առաքել Ժ. վարդապետ վանահայր սուրբ Յովհաննու վանուց, Ժնեալ ի Գոմեր գեղջ, ուսանի աստ եւ վարեացս ամս ոչ սակաւ, զպաշտօն վերակացութեան եւ զլուսաւորութեան, ձեռնադրեցաւ վարդապետ ի 1845 ամի, եղեւ վանահայր եւ վարեալ զպաշտօն վանահայրութեան ամս 35, արար շինութիւնս բազում եւ եղեալ զվանս երջանիկ վիճակի, կնքեաց զկեանս իւր ի բարւոք ծերութեան 1880 ամի ի Յունուարի:

Յիշատակ անմոռաց, բաղժարդիւն երախտեաց, Առաքել վարդապետ, հայր վանից մահարձան կանգնեաց 1897 ամի Օգոստոս 15»:

49

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ Ստեփանոսի պատուհանի վերեւ արեւելեամ դիմ, դուրսի

կողմէն կայ սա արձանագրութիւնը. «Շնորհօք Աստուծոյ նորոգեցաւ սա-
լայտակ սաքերս եւ հիւսիսային կողման չորեքին սենեակք, արդեամբք ժո-
ղովրդեան եւ ջանիւք Սաղտանցի Տ. Առաքել վարդապետի հայր վանիցս
եւ վերակացութեամբ Հեղնցի Մկրտիչ վարդապետի 1889» :

ՄՈՒՇ. Ս. ԱՌԱՔԵԼՈՅ-ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՅ ՎԱՆՔ

50

ԽԱՉԱՐՁԱՆ

«Պօղոս վարդապետ հանդուցեալ ի Քրիստոս Յիսուս» :

Աւանդութեամբ կ'ըսեն թէ առիկա Պօղոս վարդապետ Տարօնցիի գե-
րեզմանն է : Զամչեան ասար վախճանիլը ՇՆ-ին (550+551=1101) կը դնէ :

51

ԽԱՉԱՐՁԱՆ

«Եւ պատուական Պետրոս քահանայ, որ կանգնեաց խաչս ի բարե-
խաւսութիւն ... ՇՀԲ (572+551=1123) զՅեսու գծողս» :

52

ԽԱՉԱՐՁԱՆ

«Ի ԹՎին ՇՀԴ (574+551=1125) կանգնեցաւ խաչս եւ նորոգեցաւ սուրբ
Առաքեալքս, Աստուած ողորմի սորա ... աշխատաւորաց վար. (դապետաց)
Տ. Ղազար (Փարպեցի) Տ. Ստեփաննոս (Ասողիկն ըլլալու է)» :

53

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«Ի Թ. Հ. ՇՁԳ (583+551=1134) եւ տէր Թորոս եւ Ղուկաս եւ Գրիգոր
գծի (սուրբ Առաքելոց դուռ)» :

Այս դրան համար կը պատմեն թէ Մամիկոնէից վանքի տանքի դուռն
եղած է նախապէս : Մամիկոնէից վանքի աւերակները կը գտնուին Սուրբ
Յովնանու վանուց ետեւ Թարխաւք լեռան վրայ : Իր փայտը եփեցնու է եւ
վրան կան գեղեցիկ փանդակներ : Իրբեւ հայրենի հնուքիւն կարելուք տեղ
մը կը տրուի իրեն :

54

ԽԱՉԱՐՁԱՆ

«Ի Թ. Հ. ՇՂ (590+551=1141) կանկ ... Պետրոս քահանայի եւ Կոս-
տանդէ յիշեալիք ի Քրիստոս ազաչեմ եւ զգծողս ... ի սու ... ի ... նվարի
Ժ. կանգնեցաւ» :

55

ԽԱԶԱՐՁԱՆ

«Ի Թ. Հ. ՇՂԳ (593+551=1144) կանգնեցաւ խաչս ի բարեխաւսութիւն Ստեփ. Ճոնկանն ննջեցելոց ի Բրիտտոս, աղաչեմ զմեղսաւոր զԴորդ ձոնակ յիշեցէք»:

56

ԽԱԶԱՐՁԱՆ

«Ի Թ. Հ. ՇՂԳ (593+551=1144) կանգնեցաւ խաչս ի բարեխաւսութիւն տեառն Դաւթի անյաղթ փրկիսովփայի, յիշեցէք ի Բրիտտոս, աղաչեմ զմեղուցեալ Գէորգ ձոնկաս յիշէ»:

57

ԽԱԶՔԱՐ

«Ի Թ. Հ. ՈՒԱ (631+551=1182) ես Ուաչիկ որ զխաչս կանգնեցի փրկկութիւն Հոգւոյ իմոյ եւ ծնողաց իմոց յիշեսջիք ի Բրիտտոս աղաչեմ»:

58

ԽԱԶԱՐՁԱՆ

«Ի Թ. Հ. ՈՅԱ (651+551=1202) Թումա վարդապետ հանգուցեալ ի Բրիտտոս Յիսուս ի տէր մեր (Կը կարծուի ըլլալ Թովմա Մեծոփեցի)»:

Այս խաչքարերը հաստատուած են գետնէն մէկ մեքր բարձրութիւն ունեցող խաչքարոց վրայ: Իւրաքանչիւր խաչքարը ունի 3 մեքր բարձրութիւն, գեղեցիկ փանդակներով: Ամենաբարձրիւն են Անյաղթի խաչքարոց փանդակները, քայց դարերու հնութեան տակ սկսած են եղծանիլ ու փշրուիլ, տեղ տեղ գամերով կապած են:

59

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ժամատան մէջ տեղի սեան վրայ. «Ի ԹՎին Հայոց ՌԴ (1004+551=1555) շինեցաւ Ժամատունս ձեռամբ տէր Կարապետ արհիեպիսկոպոսին իւր եւ ծնաւոց իւրոց յիշատակ. յիշեցէք ի Բրիտտոս եւ զփորադրողք»:

60

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ Ստեփանոսի դրան վերեւ. «Շինեցաւ ի ԹՎին ՌՃԺԴ (1114+551=1665) Բաղիշեցի Վարդան վարդապետին»:

61

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Պատկերի մը վրայ, որ կախուած է դրամ վերելու. «Յիշատակ է այս պատկեր Տէր Աստուածատուր վարդապետի հօրն Մահտեսի Զատէին, որ ետ ի դուռն երկուսոսան առաքելոցն որ է վանքն Ղազարու ՌՄԼԶ (1236+551=1787) նկարեցի Մշու Սուրբ Կարապետ»:

ՄՈՒՇ. ՄԱՏԻՆ-ՊԵՏՐՈՍ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՎԱՆՔ

62

ԿՆԻՔ

«Է կնիք սրբոյն մատին առաքելոյ Պետրոսի 1612»:

Մէջտեղը նկարուած է Պետրոս առաքելի պատկերը, այժմոք առած արքայութեան քանակին:

63

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Շապկի մը վրայ. «Յիշատակ է շապիկս այս Տէր Մկրտչին եւ կողակցին իւրոյ եւ ի քուրօջ իմ Աղիգին ի դուռն սուրբ Պետրոս առաքելոյ ի ԹՎին Ռ եւ ՂԶ (1096+551=1647) հայր մեր...»:

Տեղական եին կտաւի մը վրայ մետաքսէ քանուած գեղեցիկ շապիկ մըն է:

64

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Եպիսկոպոսական քազի մը վրայ. «Յիշատակ է Թազս եւ վական եւ չուրջառ Մարկոս եպիսկոպոսին եւ Զնոգաց նորին Տ. Ովանէսին եւ մօրն Աննային ի դուռն Սուրբ Պետրոս առաքելոյն ԹՎին ՌՃԱ (1101+551=1652)»:

65

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ Պետրոս եկեղեցւոյ դրամ այժմոք.

(Առաջին) «Կանգնեցաւ խաչս ձեռամբ Տէր Գրիգորին, Մարկոս եպիսկոպոսին»:

(Երկրորդ) «Որ շինեաց զեկեղեցին եւ յամաստուն. ԹՎին ՌՃԺԲ (1112+551=1663)»:

66

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սուրբ Պետրոս առաքելոյ տաճարի արեւելեան պատի վրայ, դուրսի կողմ. «Եւ . . . զնացին թմբիւ թվին ՌՃՄԷ (1157+551=1708) շնորհք սուրբ Հոգւոյն, բարեխաւսութեամբ սուրբ Պետրոս առաքելոյն ի տէր Պաղտատար եպիսկոպոսէն ձեռնադրեցաք Տէր Գրիգոր Հաւրվեցի»:

67

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ընկալի գոյն մետաքսեայ շաղկի մը վրայ. «Յիշատակ է Տէր Ունեւսին եւ իւր կողակցուն եւ իւր որդոյն ի դուռն սուրբ Պետրոս առաքելոյն, թվին ՌՃԿԱ (1161+551=1712)»:

68

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ձուլածոյ խոշոր սկուտեղի մը վրայ. «Յիշատակ է Ղաղարին, Կարապետին, Միրզային, Մէրսահին ի դուռն սուրբ Պետրոս առաքելին. ի թվին ՌՃԿԲ (1162+551=1713)»:

69

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաթեայ քայց ոսկեքրուած եպիսկոպոսական քազի մը վրայ. «Յիշատակ է Թադս եպիսկոպոս Տէր Պաղտատարին ի դուռն Պետրոս առաքելոյ մատու վանքն. թվին ՌՃՀ (1170+551=1721)»:

Այս քազի բոլոր շարուած են մարգարիտներ՝ կարմիր ու գնդակ գոյներով:

70

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաթեայ վակասի մը վրայ. «Յիշատակ է վակասըս տիրացու Յոհանն եւ իւր կողակից Վարդխաթունին եւ որդւոյ Յարութիւնին առաքելի մատին Շահինին եւ մօրն (Տէր Յիսուս Քրիստոս) Կուլէին եւ եղբարցն Մուրատին եւ իմանօին, նշնեցելոցն, հօրն ի դուռն Պետրոս վանիցն . . . թվին ՌՃՂԲ (1192+551=1743)»:

I

71

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Պղնձե պնակի մը վրայ. «Յիշատակ է մահտեսի Օվասափին ի դուռն սուրբ Պողոս Պետրոս վանիցն. թվին ՌՃՂԵ (1195+551=1746)»:

72

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաթեայ տուփի մը վրայ, ուր դրուած է՝ Պետրոս Առաքելոյ մա-
տուցը. *«Յիշատակ է մասնատուփս այս կիրակոս պարոն-տիրոջն է տա-
ճարն սուրբ Պետրոս առաքելոյն օսկի ճըկունդին, Թվին ՌՃՂԹ (1199+551
=1750) ամէն»* :

Մինևնոյն տուփին մէջ, խաչի մը կեդրոնի ակունքին ներքեւ երեք
կտոր ոսկոր կար. կ'ըսէին թէ Պետրոս առաքելոյ մկոյթը անիկա է: Ասոր
յիշատակարանն է. *«ՋՏՏէր Սարգիս եպիսկոպոս գիւղաքաղաքն զղա զմեղաւո-
րաց չարեացն յիշեցէք ի Քրիստոս»* :

73

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հրեշտակապետաց պատկերի ներքեւ, որ մկաբուած է ընկոյզէ տախ-
տակի մը վրայ, ոսկեգոծ գոյնով. *«Յիշատակ է պատկերս մահտեսի Կիրա-
կոսին է դուռն սուրբ առաքելոյն Պետրոս. Թվին ՌՄՁ (1206+551=1757) :*
Նկարեցաւ ի Հլոսպ ի ձեռն Ճըբօսին» և

74

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաթեայ այլ ոսկեգոծուած՝ Խւ ակունքներով ընդլուգուած քաղի
մը վրայ. *«Յիշատակ է Յարութին վարդապետին, ի դուռն Պետրոս առաքե-
լոյն. Թվին ՌՄԸ (1208+551=1759)»* :

75

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ոսկեգոծուած այլ արծաթեայ սկիւի մը վրայ. *«Յիշատակ է սուրբ
սկիւն Գոմեցի Տէր Պետրոսին, որդուն Տէր Դաւիթին ի դուռն սրբոյն Մատ-
եան Պետրոսի եկեղեցուն. ՌՄԺԹ (1219+551=1770)»* :

76

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Լաթի վրայ գծուած սուրբ Աստուածածնայ պատկերի ներքեւ. *«Յի-
շատակ է պատկերս Տէր Գասպարի որդի Պաղտատար վարդապետին եղբայրն
աբբայու Պետրոսին ի դուռն սուրբ Պետրոսի առաքելոյն վիմին հաւատո.
Թվին ՌՄԽԵ (1245+551=1796)»* :

77

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թումէ խաշոր կերամեքերս վրայ. «Յիշատակ է Արուսիկն վարդապետին
ի դուռն Սուրբ Պետրոս առաքելա վանքի. Թվին ՌՄԾ-ին (1250+551=1801)»:

78

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Տպագիր Ագաթանգեղոսի մը սկիզբը կայ հետեւեալ ձեւագիր արձա-
նագրութիւնը. «Թվին ՌՄԿ (1260+551=1811) եղէ վարդապետ էջմիածնայ
Գրիգորիս վարդապետէն ի քաղաք Հաղու»:

Կարողութեամբ Աստուծոյ եւ բարեխօսութեամբն սրբոյ Պետրոսին
գլխաւոր առաքելուն, որ ես Մէջգեղցի Կիրակոս վարդապետ յետ մահուանն
տիրացու Հասեփանին դ. տարի եղէ առաջնորդ այս սուրբ ուխտին, որ ես իմ
ձեռամբն շինեցի ըզմիջին դարկայ ու զտիվանխանէն մինչեւ դ. Կարիւր դրուշ
գնաց վրայ, յետոյ բերի զաջադրերի ջուր ի ձորըն տապու վերայ. յետոյ շի-
նեցի զվերին եզու արտն մինչեւ հասաւ տիրացու Մելքոն եւ զառաջնորդու-
թիւնէն էառ ի անձնով, տասք քահանայից եւ երամք վարդապետաց, որ հան-
դիպիք այս սուրբ դրուս, ասացէք Աստուած ողորմի Կիրակոս վարդապետին
եւ իւր հօրն Յովանէսին եւ իւր որդուն Ինախին. «. Ի Թվին ՌՄԿԵ (1265+551=
1816)-ին գրեցաւ ձեռամբ Կիրակոս վարդապետին»:

Միեւնոյն գրքի էջերում միոյն վրայ. «Ես Վանեցի Տէր Պաշատուր
ի Մշոյ երկոտասան սրբազանից առաքելոց եկի ի սուրբ Պետրոս առաքելան,
այն օր, որ պաք ծննդեան ի Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, յայնմ ամին էր,
որ Պետրոս առաքելոյ առաջնորդ Յարութիւն վարդապետէ, ես Տէր Պաշա-
տուր տօնի պախտին մնացի Պետրոս առաքելալ ք. օր»:

79

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Աստուածածնայ պատկերի մը վրայ. «Յիշատակ է պատկերս այս Ավե-
տիս վարդապետին Սասնոյ Պետրոս առաքելոյ վանուց սուրբ Աստուածած-
նայ. Թվին ՌՄԶԲ (1282+551=1833)»:

80

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թաւշեայ սաղաւարտի մը վրայ. «Յիշատակ է սաղաւարտս եւ վակսոս
Տէր Հասեբանին եւ եղբայրն Յակոբին եւ կողակից Շուշանին ի դուռն սուրբ
Պետրոս առաքելոյ վանուց. Թվին ՌՄԶԳ (1283+551=1834)»:

81

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Լաթի վրայ գծուած սուրբ Գէորգի պատկերի ձերքեւ. «Յիշատակ է

պատկերն ինչպեստուրին, եղբորն հանգուցեալ Հայրապետին ի դուռն սրբոյն Պետրոսի առաքելոյ եկեղեցւոյն. *ՌՄՂԱ* (1291+551=1842)»:

82

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաթեայ գաւազանի մը վրայ. *«Ի վայելումն Սասնոյ Պետրոս առաքելա, յառաջնորդ Մեղեոն վարդապետին. թվին ՌՄՂԱ* (1291+551=1842)»:

83

ԽԱԶՔԱՐ

Մարմարին խաչքարի մը արձանագրութիւնը, որ կը գտնուի սուրբ Պետրոս առաքելոյ եկեղեցւոյ կողմի սագերու վրայ՝ դուրսի կողմ. *«Շնորհօքն հոգւոյն սրբոյ նորոգեցաւ դումբեթս ձեռամբ Աւետիս վարդապետին եւ հօրն մահառեի Հովանէսին եւ իւր մայրն Ռնտէին եւ իւր եղբաւրն Տէր Յարութիւնին եւ տիրացու Ստեփանին. ՌՄՂԸ* (1298+551=1849)»:

ՄՈՒՇ. ԿՈՒԱՅ ՍՈՒՐԲ ԴԱՆԻԷԼԻ ՎԱՆԲ

84

ԽԱԶՔԱՐ

Տաճարին ետեւ գտնուող գերեզմանատան խաչքարեւմ միոյն վրայ՝ *«Ի Թէս ՈԺԵ* (615+551=1166) *կանգնեցաւ սուրբ Նշանն ի բարեխաւսութիւն Ըղստակէսի յիշեցէք ի Բրիստոս»:*

85

ԽԱԶՔԱՐ

Ուրիշ խաչքարի մը վրայ. *«ՈԿԶ* (666+551=1217) *եւ Յովսափ քահանայ որդի Յակոբա, աղբար Յովսեայի կանգնեցի սուրբ Նշանն բարեխաւսութիւն վասն ծնողաց եւ մեղաց իմոյ, յիշեցէք ի Բրիստոս»:*

86

ԽԱԶՔԱՐ

Խաչքարի մը վրայ. *«Թուիս ՈՀԱ* (671+551=1222) *կանգնեցաւ սուրբ Նշանն Ննքատ տէր Ստեփաննոսի ի բարեխաւսութիւն Տէր Սոսրամի, որ տարածած փոխեցաւ. յիշեցէք ի Բրիստոս զանպիտան եւ զհողեղէն»:*

87

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Գերեզմանաքարի մը վրայ. *«Ի ԹՎԻՆ ՈՂԱ (671+551=1222) ԷՍ ՈՍԹԱ ԱԼԵՍԻՍ ՆԻՆԵՅԻ ՂԵԿԵՂԵՅԻՍ, ԿԱՆԳՆԵՅԻ...»* :

88

ԽԱԶՔԱՐ

«ԹՎԻՆ ՈՂԱ (671+551=1222) ՍՈՒՐՔ ՆՆԱՆՍ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԴԻՆԵՍՆԻՔ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ...» :

ՄՈՒՇ. ԶՐԻԿ ԳԻՒՂ

89

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սեղանաքարի վրայ. *«ԹՎԻՆ ՈՒԶ (646+551=1197) ԿԱՆԳՆԵՅԱԼ ԽԱՆՍ ԲԱՐԵԽԱՆՈՒԹԻՒՆ»* :

ԾԱՆՕԹ. Այս և յաջորդ չորս արձանագրությունները կը գտնուէին Զրիկ գիւղի եկեղեցին :

90

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Խորանի արեւելեան պատի վրայ, դուրսի կողմ. *«ԶԴԱԼԻԹ ՔԱՀԱՆԱԿ ԴԻՆԵՅԷ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ, Ի ԹՎԻՆ ՊԿ (860+551=1411)»* :

91

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաթեայ խաչի մը վրայ. *«ՅԻՆԱՏԱԿ Է ՍՈՒՐՔ ԽԱՆՍ ԱՐԾԱԹ ՏԷՐ ԿԱՐԱԿԵՄԻՆ ԺԵՆԱԲ ԺԱՌԱՅ ԱՍՏՈՒԺՈՅ ՍԱՓԱՐԻՆ, ՀԱՅՐ ԻՐ ՍԱՐԳԻՍ, ԺԱՅՐԻ ԻՐ ԲԷՂԱՐԻՆ. Ի ՂՈՒՈՆ ՍՈՒՐՔ ԱՍՏՈՒԺԱԾԻՆ, ԹՎԻՆ ՌՃԲ (1102+551=1653)»* :

92

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Իւզաներկ պատկերի մը վրայ, ռք գծուած է լաթի վրայ. *«ՅԻՆԱՏԱԿ Է ԺԱՀԱՆԱԿ ՔՐԻՍՏՈՍԱՍՏՈՒՐԻ, ՀԱՆԳՈՇԵՎՈՂ ՇԱՔԱՐ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԷՍ ՈՐԴԻ ՀԱՆԳ... ՍԱՆԱԴԻՆ ԷՍ ՈՐԴԻՆ ԱՂԱԿԱԿԻՆ, ԹՎԻՆ ՌՄԶ (1206+551=1757)»* :

93

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաթ քայց ռսկեքրուած սկիիի մը յիշատակարանը . «Յիշատակ է սկիհն Ղարապաղցի Յովհաննէս Նազարեան Տալիպովի հանգուցեալի ի տաճարի Յօհաննու հարսպետի . 1818 3/9» :

ՄՈՒՇ . ԱԼԵԳԼԲՈՆ ԳԻՒՂ

94

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Գրեքգմանատան մէջ , ամռան եւայլն քափուած էր , միայն քուականը կ'երեւէր . «ԹՎին ՈՒԱ (621+551=1172)» :

95

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սեղանի վրայ՝ եկեղեցւոյ մէջ . «ԹՎին հաղար ԺԹ (1019+551=1570) Յուստայ Յարդին վասն հոգւոյն Մխիթարին եւ իր հղբոր Ոսկոյին» :

96

ԽԱԶՔԱՐ

«Կանգնեցո աւեր խաչս ... Բաղդասարին եւ իւր կողակցուն ուֆար . Նք . ԹՎին ՌԼԳ (1033+551=1584)» :

97

ԽԱԶՔԱՐ

Նարէն նոյն գերեզմանատան մէջ՝ խաչքարի մը վրայ . «ԹՎին ՌՃՂԷ (1195+551=1746) Տէր Աստուած Յիսուսի Քրիստոսի կանգնեցաւ բաւր խաչս բարեխօս առ Աստուած , վասն հոգւոյն Դաւօյին , իւր կողակցուն Նարկէզին յիշեցէք ի Քրիստոս Աստուած» :

98

ԽԱԶՔԱՐ

«Կանգնեցաւ խաչս բարեխօս-առ Աստուած վասն Մթխալին , որ մի տարվան հարս է . ՌՅԺ-ին (1310+551=1861)» :

ՄՈՒՇ. ԱՌԻՆԶՎԱՆՔ ԳԻՒՂ

99

ԽԱԶՔԱՐ

Եկեղեցւոյ ձախ կողմի պատուհանի տակի խաչքարի վրայ. «Տէր Աստուած ողորմեա Ստեփանոսիս, ԹՎին ՈԿԳ (663+551=1214) ես Յովասափ եւ Յակոբ խաչս բարեխաւս առ Քրիստոս»:

ԽԱՆՕԹ. Կը գտնուէր ձայն գիւղի Սուրբ Սարգիս եկեղեցին:

ՄՈՒՇ. ԱՌԻՆԶ ԳԻՒՂ

100

ԽԱԶՔԱՐ

Խաչքարի մը վրայ՝ որ կը գտնուի եկեղեցւոյ արեւելեան կողմ. «Երչատակ է ՄՀերի որդոյն. ՌՃԼԳ (1134+551=1685)»:

ԽԱՆՕԹ. Այս եւ յաջորդը կը գտնուէին ձայն գիւղի Երեմ հորան Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին:

101

ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Արծաթեայ սաղաւարտի մը յիշատակարանը. «Երչատակ է սաղաւարտս ժամկոչի որդի Մանուկին ի յերկիրն Տարօնոյ ի գիւղն Առինչ ի դուռն սուրբ Աստուածածին, ԹՎին ՌՄԻԳ (1223+551=1774)»:

ՄՈՒՇ. ՄԵՃԻԴԼՈՒ ԳԻՒՂ

102

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ

Գերեզմանատան մէջ, գերեզմանաքարի մը վրայ. «Կանգնեցաւ խաչս ի բարեխաւսութիւն Վարդանայ եւ Ճնաւղաց իւրոյ. ի ԹՎին ԶԶԸ (788+551=1339), որ չարչարեցին վասն Քրիստոսի. ով կարդայք յիշեցէք»:

ՄՈՒՇ. ՇԵՆԱՂՈՒՊ ԳԻՒՂ

103

ԽԱԶՔԱՐ

Գերեզմանատան մէջ խաչքարի մը վրայ.

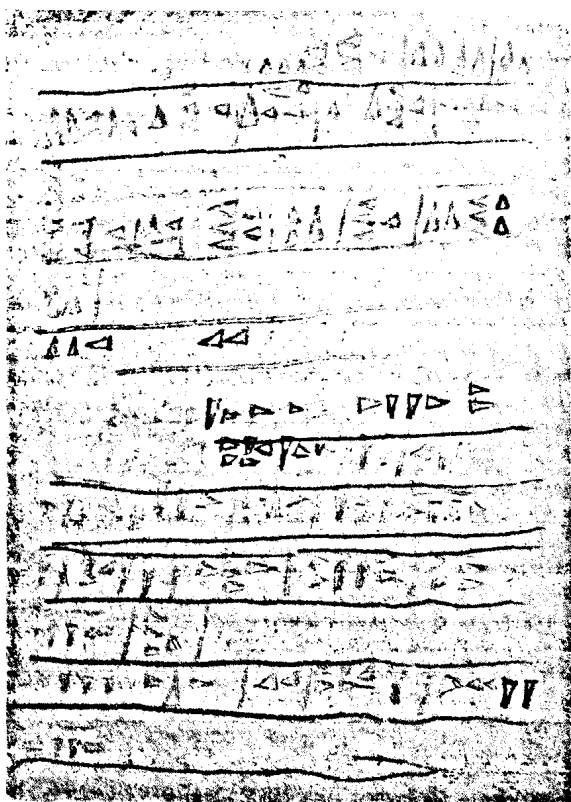
«Ի ԹՎին ՌՄՀԸ (1278+551=1829)
Ի գալն Ուռուսին

Եւ վարանեալ մերո աղգին,
Գուժ լալագին մեր կացուցին,
Եղեւ վաղջան Մխիթար վարդապետին՝
Որդի Բարսեղին»:

ՄՈՒՇ. ՄԱՆԱԶԿԵՐՏ ԲԵՐԴԱՔԱՂԱՔ

104

Նոր ելած քեւոագիրը.

(Շար. 2)

ՆԱԶԱՐԷԹ Գ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

ՀԱՅԱՑԻ ՀՆԱԽՍՈՍՈՒԹԻՒՆ

ԴԵԹԱՆՈՍՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ

ՅՈՎԱԽԷՓ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱԼՃԵԱՆ

'Բարամունք, ծոթոր' բառերն կը ցուցնէին թէ զանդիկ կրօնն ընդարձակ տեղի դրաւած էր մեր հարց կրօնին մէջ: Ասկէ մինչեւ Արշակունեաց Հաւրատութեան անկումը եւ շատ աւելի եւս ասդին թաղաւորք, նախարարք եւ հայրապետք գրեթէ ամէնքն եւ միշտ երանեան անունները ունին: Ոչ թէ միայն վերացեալ գաղափարի մ'երեւոյթն էր այս. այլ այն եւրանեան անուններով կոչուելու արտօն զրական հիմ մը պէտք էր որ ունենար: Ազատորերոյ ոգւոց միտութիւնն աւելի առ Պարթեւս էր քան թէ առ Հռովմայեցիս. ուստի Տրդատայ Առաջնոյ արքունիքն յարտաշատ աւելի պարթեւական քան թէ հռովմէական կամ հայացի ըլլալու էր: Այս թաղաւորին եւ իւր առաջին յաջորդաց ազդեցութեամբն՝ նախարարք եւ ազատորերոյ որդիք ի հարկէ իրենց մայրենի լեզուին մէջ՝ ժամանակին յարգունիս տիրող երանեան լեզուէն փոխառութիւններ պէտք էր մուծանէին. իսկ տիրող արքունական ցեղն իրենց մայրենի պարթեւական լեզուին աւելի յարգ ընծայելու էին: Այսու եղանակաւ միայն կրնանք մէկնել թէ ինչպէ՛ս հայերէն դրաւոր լեզուին մէջ այնչափ բազմաթիւ երանեան եւ ի մասնաւորի պաշտական տարրեր կը գտնուին, որոնք ինչ ինչ հայական ձեւերու տակ՝ զրաբարին մէջ հաստատութիւն մը առած են, եւ զորոնք մեր թարգմանիչք կամ բնիկ հայացի կը կարծէին, եւ կամ՝ ջնջելու եւ անհետ ընելու կարող չէին:

Թերեւս առաջին Սասանեան թաղաւորաց ժամանակ միջին պարսկերէն լեզուն չկրցաւ հայերէնի վրայ ազդել. գործածեց՝ այո՛, բաւական հզօր ազդեցութիւն մը, երբ Հայաստան Պարսից եւ Հռովմայեցւոց մէջ բաժնուեցաւ (Ք. ե. 386), մատնել ի Թէոդոսէ Առաջնոյ ի ձեռս Ռեմիմ թշնամեաց քրիստոնէական քաղաքակրթութեան:

Կարծեմք թէ ճշմարտութենէ չենք հեռանար երբ ըսենք թէ Գողթան վիպասանաց երգերուն սկզբնաւորութիւնն՝ Սասանեանց պետութեան սկզբնաւորութեան կը համապատասխանէ: Այս երգերուն մէջ բառերու ձեւերն եւ նշանակութիւններն, քերականական ձեւք եւ շարք բանից դասական հայերէնի Առաջին դարուն մօտ ժամանակ մը մեղի կը ցուցնեն: Անտարակոյս այն երգոց լեզուն կարապետ յառաջընթաց էր դրաւոր լեզուին, որոյ յայտնութիւնն կարի երկարատեւ չէր կրնար ըլլալ:

Յանդադատանօք կ'ողջունենք աստէն Հինգերորդ դարուն սկիզբները, դար մը զոր իրաւամբ ոսկեղէն կոչեցին ազգայինք եւ օտարապէք: Աստէն՝ երախտապարտ Հայ սերնդոցս աչաց երեք հոյակապ անձինք կը ներկայանան. Վռամպարտ հարձայն, որ լուսամիտ եւ աղղային գրականութեան սիրող կը յայտնուի, եւ ըստ կարի գործակից կ'ըլլայ անոր նորոգման եւ հաստատութեան Սահակ Հայրապետ, եւ Միսրոպ՝ կրեմն քարտուղար ար-

քունեաց, որոնք նախկին ազգային տառերը կը դառնեն, եւ զանոնք յոյն աղբապետաց եւ գրելու արուեստին համեմատ կը կատարելագործեն(181)։ Իբր 410 տարին՝ այս եկեղեցական յարգոյ անձինք Սուրբ Գրքը կը սկսին թարգմանել, աշակերտներ կ'առնեն եւ զանոնք նորոգ ծնեալ գրականութեան մէջ կը մարդեն ու կը զարգացնեն։ Եւ ի՞նչ զարմանք եթէ աշակերտելոց մէջէն մին կամ միւսն քան զվարդապետն դեր ի վերոյ կը հանդիսանայ։ Ամէնքն միաշունչք համախորհուրդք՝ ասորի եւ մանաւանդ յոյն լեզուօք դրուած մատենաները հայերէնի թարգմանելէ զատ, եղան անոնցմէ ոմանք՝ որոնք իրենց ճարտար գրիչներովն՝ դոնեա՛ր բանասիրական տեսութեամբ սքանչելի սկզբնազիր մատենաներ յորինեցին։ Այսպիսի գրուածոց համար է որ մնաքովքս կոչուած դարն ասկիւնի եւս կը կոչուի․ վասնզի յիշեալ մատենից լեզուն՝ իւր կանոնաւորութեամբն, քերականական ձեւերուն գրեթէ միշտ միօրինակութեամբն, ընտիր բառիւքն եւ ոճերովն Լրեւելի եւ անդուգական հանդիսացած է։ Քաջ քերականք՝ որպիսի էին առաջին թարգմանիչք, յիշեալ դարու գրաբարին տուին այնպիսի՛ խորունկ նկարագիր, մը, որ իրեն՝ միայն սեպհական պիտի որ ըլլար յաջորդ դարերուն մէջ։ Աւա՛ղ որ Հայ գիտնականք դոնեա՛ր Եղեհոյ դպրոցին կիսոյն չափ հաստատութիւն մը կանգնել եւ զայն մշտնջենաւորել չկարողացան։

Ինչպէս ուրարտեան լեզուն Բիանա արքայական գաւառին, նոյնպէս գրաբար լեզուն յնդարձակ միտս Արարատ արքայական նահանգին բարբառն էր։ Ընդիւ խօսելով՝ գրաբարն Վաղարշապատ արքայանիտ քաղաքին, նա՛ր թէ արքունեաց, պաշտօնարաններուն, հայրապետական պալատին, կղերին, եկեղեցւոյ, դիտնոց, գրադիտաց եւ մեծամեծաց լեզուն էր․ ուսմիկն՝ առանց գրական կանոնաւորութեան եւ պերճութեան խօսելու, զայն պէտք էր որ գործածէր եւ կամ հասկնար։ Սեպհական բարբառն հեթանոսական էր․ իսկ գրաբարն մեղի կը ծանօթանայ գրեթէ ըստ ամենայնի քրիստոնէական։ Առաջնոյն գրաւորական դադարման ժամանակէն մինչեւ երկրորդին անձնական գրականութեամբ ի յայտ գալն գրեթէ ամբողջ տասն դար անցած են․ եւ սակայն այս երկու բարբառք՝ իրերաց հաւասար եղող բազմաթիւ տարբեաց միջոցաւ՝ իրենց նոյն եւ մի ազգին երկու ժողովրդոց վերաբերիլը կը յայտնեն։ Ստբարոն (ԺԱ, ԺԳ, 5) գրեթէ բովանդակ Հայաստանի երկիրները յիշելով՝ «այս ամէն երկիրներն համալեզու են» կ'ըսէ։

Մինչդեռ ուրարտեան բարբառոյն մէջ ա, աւ, ի լայն, ամփոփ եւ անօր հնչիւններն գրեթէ հաւասար չափով կը տրբեն՝ որ նախաւոր հնդկ-եւրոպական ձայնական դրութենէն հեռանալ մը կը ցուցնէ, գրաբար բարբառն ա լայն հնչման առաւելագոյն յաճախութեամբն նշանաւոր կը հանդիսանայ․ եւ այս պայման իրաց՝ սոյն այս բարբառոյն նախաւոր ժամանակաց ձայնականութեան հաւաստարիմ մնացած ըլլալը կը յայտնէ։ Միւս կողմանէ՝ մինչդեռ ուրարտեանն իւր բառերու վանկերուն պարզութեամբն, թիթեւ եւ միանգամայն գոզոր հնչիւններովն իսկ արիական խոր հնութեան նկարագիրը կարծես թօթափեր է վրայէն, գրաբարն իւր յաճախ սեթեւեթեալ, մերթ ահա եւ մերթ բաղաձայնեօրով ճոխ բառերովն իսկ՝ իւր տը, կը, կտը, եդ,

(181) Թուի ստայգ ք-է միմչեւ այլ ժամանակ արամէական-տաւալական Յշմագիբ-րեմ էիմ որ Հայաստանի մէջ կը գործածուէին։ Տես Մ․ Խորենացի, Ա, Գ։

եստ հեշիւններովն հեղիկ-եւրոպական ժամանակաց կնիքը իւր ճակտին վրայ ա'լ աւելի կր փայլեցնէ: Ըստ երեւութիւն՝ ժայնաւոր եւ բազաճայն հեշիւններն ուրարտեանին մէջ այն առտիճան զարգացեալ չէին՝ ինչպէս զբարարին մէջ, որ գրեթէ ամէն տեսակ հեշիւններով ճոխ է. ուստի՝ առաջինն կարծես զինքն հովուական կենաց տուած ժողովուրդ մը, իսկ երկրորդն՝ թէ՛ լայն ճաւղաբաճակ կենաց վարող եւ թէ՛ բազմադիմի արուեստիւ զբաղեալ քաղաքակիրթ ժողովուրդ մը յատուկ՝ լեզուներ մեզի կ'երեւան: Եթէ ուրարտեան լեզուն իւր անհաստատ՝ իսկ զբարարն իւր որոշ ու հաստատուն քերականական կանոններովն նշանաւոր են, այդ ամենայն իւրաքանչիւրոյն զբաղեալ պայմանօքն կը մեկնուի:

Ազգի մը լեզուն՝ որչափ եւ եղանակաւորեալ ըլլայ, իւր ամէն գաւառ ու քաղաքներովն՝ այսինքն իւր բովանդակ պէսպիսութեամբն՝ հնազոյն եւ միջին եւ նորագոյն ժամանակաց մէջ եւ ամէն տեղ անխզելի կապ մըն է, որ նոյն ազգին նախաւոր միութիւնը, անընդհատ շարունակութիւնը եւ վերջնական յաջորդութիւնը կը ցուցնէ: Մեր խնդրոյն մէջ՝ ամէն դաւաւարարութեամբ հայերէն ըլլալու հաւաստար եւ օրինաւոր իրաւունք ունի, յորմէ ո'չ ժամանակն եւ ո'չ իսկ քերականը կարող են զայն զրկել: Ուստի հայերէն լեզուն արիական ժամանակներէն սկսած ըլլալով՝ կը շարունակէր ապրիլ ինքնօրէն, երբ ուրարտեան թագաւորութեան սկիզբները Ուրարտուայ թագաւորաց սեպագիր արձանագրութիւններովն վաղեմի արիական լեզուներէն ըլլալուն ցոյցը տուաւ. այս արձանագրութեանց շարունակելովն, եւ յետոյ զբարար հայերէնի ուրարտեան բարբառոյն յաջորդելովն, հուսկ ուրեմն արդի ժամանակաց հայացի բարբառներու գոյութեամբն ու կենօքն՝ Հայ ազգն իրաւամբ կրնայ ըսել թէ՛ ինչ որ էր ինքն ամենահին ժամանակները, նոյն է արդի ժամանակաց մէջ:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ ՏՐՈՒԱԾ ԱՆՈՒՆՆԵՐՆ

Ա. Ուրտու: Բ. Արարատ: Գ. Կապիսց աշխարհ, Գաղղիաց կամ Գաղղիաց աշխարհ. Գաղղիմա: Ազգագրական անուն՝ Կաղղիք, Գաղղիք կամ Գաղղիացիք: Դ. Նաիրի, Նիրի, Նա'իրի, Նահրի, Նա'րի, Նարա: Ե. Ուրարտու, Ուրարտի, Ուրատու: Ազգագրական անուն՝ Ուրարտաի: Զ. Թորգոմ, Տուն Թորգոմայ: Է. Հարմինիյա, Հարմինիյայ: Ազգագրական անուններ՝ Հարմինիյար, Հարմինիյար կիր: Ը. Արմ'իմա, Արմամիյա: Ազգագրական անուն՝ Արմ'իմիյա: Թ. Հայաստան, Հայք, աշխարհ՝ երկիր Հայոց: Ազգագրական անուններ՝ Հայ, Հայաստան, Հայք:

Պատմական հնագոյն ժամանակներէն սկսեալ մինչեւ միջին ժամանակաց սկիզբներն՝ մեր հայրենիքն ինն անուամբ կոչուած է. անոնց հինգն արեւմտեան ազգերէն, եւ չորսն՝ մեր իսկ ազգէն արուած են, զոնեա որչափ մարթ է դասել յարտաքին երեւութից: Օտար ազգերէն արուած են՝ Արարատ, Նաիրի, Թորգոմ եւ Տուն Թորգոմայ, Հարմինիյա, Արմ'իմա անուններն: Բուն ազգային են Ուրտու, Կապից աշխարհ, Ուրարտու եւ Հայաստան յորջորմունքն: Դարձեալ, այս անուանց մէջէն վեցն լոկ աշխարհագրականէ կը

ծաղին, սոքա են՝ Ուրտու, Արարատ, Նաիրի, Ուրարտու, Հարմինիյա, Արմինա, Երկուքն դիցական անուններէն յառաջ եկած են, այսինքն են՝ Կասդից աշխարհ, Հայաստան։ Իսկ մին անձնական յատուկ անունն է, աբսինքն Թորգոմ, յորմէ յառաջ եկած է Տուն Թորգոմայ կոչումն։ Այս չորս ջորջմանց եւ անոնցմէ ծագած կամ անոնց տուած ազգազրական անուանց վրայ աստէն պիտի որ խօսինք՝ մանր որչափ բաւական է։

Ա. ՈՒՐՏՈՒ։ Ք. ա. վելտասաներորդ կամ եօթնասաներորդ դարէն ի վեր՝ սոյն այս անունը գործածած են Աքատացիք՝ Նախկին ժամանակաց Հայաստանը նշանակելու համար(162)։

Սոքա առանց բառին լուծումը տալու՝ այն անուամբ 'երկիր բարձր' կ'իմանային. միանշամայն բարձունք դ. լերինք՝ հասարակ անուններով զազափարագիր մը կը մեկնէին՝ զոր Ուրտու եւ Ակկատու կը հնչէին։ Սակայն Ուրտու անուամբ Հայաստանը եւ իրենց երկիրը միշտ իմացած են։ Այս անունն՝ որ լոկ աշխարհազրականի իմաստը ունի, իւր առաջին մասամբն լոկ նախկին Հայացի-յուճական ՈՒՐ(ՈՍ) 'լեռուն' նշանակութիւնը ունի. իսկ ՄԱՆ հաւանականօրէն սոյն այս լեզուաւ գրուած սեպագիր արձանագրութեանց զա 'վիճակ, երկիր' բառին եղծեալ ձեւն պէտք էր որ ըլլար։ Մտադրութեան արժանի է սա կէտն որ Ուրտու անուամբ Աքատացիք Հայաստանի ո՛չ թէ վիճակ մի ի վիճակաց, այլ ասոնց ամբողջութիւնը եւ գրուած երկիրներուն բոլանդակութիւնը կ'իմանային։ Պէտք է խորհիլ թէ յիշեալ յատուկ անունը Աքատացիք նոյն իսկ հնագոյն Հայաստանի բնակիչներէն առած՝ իրենք եւս զործածած են։ Թէպէտ Ուրտու անունն՝ մանաւանդ իւր առաջին մասամբն՝ նախկին Հայկական է, սակայն մեր ազգային արձանագրութեանց մէջ այն ձեւով եւ բառական իմաստով զայն չենք գտներ։ Դարերն ու նորանոր սովորութիւնք թերեւս զայն խափանած էին։

Գալով Ասորեստանեայց, Սարգոնի խորսապառայ Պալատմ Մեծ Արամագրիմ 31-րդ տողին մէջ Ռուշաս Ա բնակ կը ցուցուի երկրի մը՝ որ վերոյիշեալ զազափարագրով կը ներկայացուի, եւ այս զազափարագիրն Աքատացի երկիրը եւ ժողովուրդը եւս կը նշանակէ. իսկ 37-րդ տողին մէջ նոյն Ռուշաս հնչական գրութեամբ Ուր-ար-տա-աի կը կոչուի։

Բ. ԱՐԱՐԱՏ։ Այս անունն միայն Սուրբ Գիրքէն տրուած է. «Առանց երկրայութեան՝ սեմական անուն մըն է այն, եւ ի Սեմայ սերեալ ազգերէն միայն գործածուած է»(163)։ Ըստ այսմ՝ անկախ ծագում մ'ունեցած կ'երեւայ այս անունն, եւ զուրկ է որեւէ ստուգաբանութիւնէ՝ որ ապահով հիմ մ'ունենայ։ Թերեւս եբրայական-սեմական հար 'լեռ' բառէն 'լեռուն-լեռանց' կամ միայն 'լերինք' նշանակէ։ Սուրբ Գրոց գլխաւոր քանի մը տեղերէն կ'իմացուի որ Արարատ լեռնային երկիր մըն է՝ անդր քան զՄիջագետս եւ ի հիւսիսակողմն նոցին։ Այս անունը Սուրբ Գրոց մէջ հետեւեալ տեղերը կը գտնուի։

(162) *Shu Cuneiform Inscriptions of Western Asia*, II, 48, յիսոյ կազմ, սիւմ 1. տալ 13; Sayce, *Journal of the Royal Asiatic Society*, July 1882, p. 392. Eb. Schrader, *Die Keilschriften und Geschichtsforschung*, Gieson, 1878, p. 30. Fr. Lenormant, *Les origines de l'histoire*, t. II, p. 38. Fr. Hommel, *Geschichte Babylonien und Assyrien*, 1895, p. 444, քաթոք. 2 եւ 4։

(163) Համամիտ եմ Ժ. Որբերդայ որ կը գրէ այնպէս ի *Journal Asiatique*, 7e serie, t. V, 1878, p. 274։

նենք. ա. Մննդ. Ը, 4. «Եւ տապանն նստաւ . . . Արարատայ լեռանց վրայ» : Բ. Ըստ երբայական բնագրին Բ, եւ ըստ Եօթնասնից Դ Թագաւորութեանց՝ ԺԹ, 37. «Աղբամենէք եւ Սարասար . . . Արարատայ երկիրը զերծան» : Գ. Եւսայի, ԼԷ, 38. «Աղբամենէք եւ Սարասար . . . Արարատայ երկիրը փախան» : Դ. Երեմ. ՄԱ, 27. ըստ երբայական բնագրին՝ «Գումարեցէք ատոր (Բարեւ լոնի) դէմ Արարատայ, Միննույ եւ Աշքենազայ Թագաւորութիւնները . . .» (164) : Ե. Տոմբիթի յունարէն բնագրին մէջ՝ Ա, 21. «...Անոր (Սենեֆերիմայ) երկու որդիքն զանի սպաննեցին եւ Արարաթայ երկիրը փախան . . .» :

Սուրբ Գրոց Արարատն երկու նկարագիր ունի, ըստ այսմ՝ երկու տեսութեամբ պէտք է զայն նկատել. առաջին նկարագիրն է ընդարձակ եւ աշխարհադրական, զոր Մննդաց գիրքն միայն մեղի կը յայտնէ. երկրորդն է անձուկ եւ քաղաքական, զոր Սուրբ Գրոց միւս չորս վկայութեանց մէջ կը գրտնենք : Այս երկրորդ նկարագիրը Ք. ա. 735-518 տարիներու մէջ Ուրարտուայ Թագաւորութեան երկրաց-լուսմարն ունէր, որ Թէպտո կարի յոյժ ընդարձակ, սակայն Մննդաց աշխարհադրական Արարատայ միայն մեծագոյն մասը կը գրաւէր. իսկ մնացեալ փոքր մասը՝ Միննի, Աշքենազ, Մուճաճիր, Կարգու, Կիրուրի, Պարսուա եւ այլ իշխանութիւնք կը գրաւէին : Եւ այս՝ Եսայի (ԼԷ, 38) եւ Երեմիա (ՄԱ, 27) մարգարէից խօսքերէն կը հաւաստի :

Թէ՛ աշխարհադրական եւ Թէ՛ քաղաքական Արարատ աշխարհին ճիշդ գիրքը ապահովպէս Սուրբ Գրոց Թարգմանութեանց այլեւայլ տեղերու համեմատութենէն՝ եւ արտաքին պատմական աղբիւրներէն կ'իմանանք : Թէպէտ ասոնք միշտ համաձայն չէին իրերաց եւ կամ միշտ որոշ նկարագիր մը մեղի չէին մատակարարեր, սակայն յընդհանուրն կը ցուցնէին Թէ Արարատ երկիրն Ուրարտու-Հայաստան էր յընդարձակ միտս : Այսպէս՝ Մննդաց Ը, 4, երբայականին Արարատը Վուլկատա Թարգմանութիւնն ունի Արմենիա, ասորին եւ տրաքացին՝ Կորդուք, որ Հայաստանի մասն եւ մէկ նահանգն էր : Բ (Դ) Թագ. ԺԹ, 37, ըստ Վուլկատայի Արմենաց երկիր էր : Եսայի, ԼԷ, 38, Եօթնասնից յոյն ունի Արմենիա, Եօթ. հայն՝ Հայք, ասորին եւ արաքացին՝ Կորդուք : Երեմ. ՄԱ, 27, Թողլով յունականին պարագլը կամ վրէպակը, արաքացին միայն ունի Արմենիա : Տովբ. Ա, 21 (ըստ հայուն՝ 24) Հայն ունի Հայք : Արտաքին աղբերաց գալով՝ մեր աչաց առջեւ ունենանք միշտ զԱրարատն՝ ուր հայրասպան եղբարք փախան, եւ կը տեսնենք Թէ Սենեֆերիմայ անդրանիկ որդին Ասուրախիդդինա Դ (Ասորդան) իւր (բեկեալ) Բ. Հատուածակողման Արձանագրութեան մէջ (սիւն Ա, տողք 18-24) կ'ըսէ Թէ ինքն իւր հայրասպան եղբարքը Խանի-Ռարատ երկրին մէջ զարկաւ եւ անոնց բանակը խորտակեց : Արդ՝ Թագաւորփաղտարայ Առաջնոյ Հատուածակողման Արձանագրութեան (Ե, 34) համեմատ՝ Միլիդիա (Միլիտինէ) քաղաքն յիշեալ երկրին մէջ եղած ըլլալով, պատերազմն Հայաստանի արեւմտակողման սահմաններուն մօտ եղած էր : Արիւղենուս իւր կողմանէ կը ծանուցանէ Թէ «Աբսերդիս(165) . . . զորքը հալածելով Բիւզանդացւոց քաղա-

(164) Մերս Եօթնամսից քարգմանութիւնն ունի միայն՝ «Պատուէր տուք յիճն Այրարատն քաղաքութեանցն եւ Ագմանգեան գնդից» :

(165) Այս է Ասուրախիդդինա Դ = Ասորդան :

քին մ/ջ նետեց»(166) : Այս քաղաքն Հայաստանի հիւսիս-արեւմտից սահմաններու վրայ եկեղեցի դառնալին Վժան քաղաքն էր : Իսկ Սարգոնի Տաքեքաթեանց Արամագրութենէն (տողք 191-193) կ'իմանանք թէ Ուրարտի երկիրն Մոսորի (Փոքր-Հայք) սահմանադիրաց կից էր : Յայտ է ապա թէ այն Բիւզանդացւոց կոչուած քաղաքն Արարատ-Ուրարտի-Հայաստան երկրին մէջ եղած ըլլալով, Սուրբ Գրոց Արարատն Գ. ե. Չորրորդ դարուն սկզբանց Հայաստանի կամ գոնեա՛ւ անոր արեւմտեան մասն կրնայ ըլլալ :

Սակայն՝ մեր ազգային պատմիչք Արարատ, Արարադ կամ Այրարատ անուամբ՝ ընդհանրապէս Հայաստանի միջնադարը(167) ընդարձակ նահանգ մը կ'իմանան, զոր ոմանք զաւառ եւս կը կոչեն(168) . նահանգ մը՝ որ Արշակունի թագաւորաց սեպական արքունական ստացուածքն, կալուածքն ու բնակութիւնն էր : Ինչպէ՛ս այս նահանգն Արարատ կոչուեցաւ : Այս յատուկ անունը կազմող տարեբաց Սուրբ Գրոց մէջ գործածուածներուն հետ նոյնութիւնն ապահով ցոյց մ'է որ բնիկ ազգային անուն չէր : Անոր ալլափոխ գրութիւններն՝ Արարատ եւ Այրարատ(169) անուանս հեթանոսութեան ժամանակներու մէջ ի Հայս ղոյութիւնը չեն ցուցներ, նամանաւնդ անոր հակառակին վրայօք համոզուելու առիթ կ'ընծայեն : «Այրարատ» Սուրբ Գրոց «Արարատ» բառին լոկ Հայացեալ ձեւն է, եւ ամէն ստուգաբանութենէ ղուրկ է :

Առտէն նախ զպատմական դէպք մը իրաց բուն վիճակը կը յայտնէ : Արդարեւ՝ Մ. Խորենացւոյ (Ա, ԺԵ) «Ի դաշտն Արայի, որ եւ յանուն նորա անուանեալ Այրարատ», եւ դարձեալ (Ա, ԺԳ) «Ի դաշտին, որ անուանեալ կոչի յանուն Արայի Այրարատ» խօսքերն ո՛չ միայն պատմական որեւէ փաստէ զուրկ են, այլ այս երկու՝ մարդոյ եւ տեղւոյ՝ յատուկ անուանց մէջ՝ Այրարատ անուան ալլափոխ ձեւերը եւս միատեղ առնելով, բնաւ աղերս չկայ : Եւ Արայ՝ լոկ դիւցական անձնաւորութիւն մըն էր, եւ ոչ այլ ինչ : Դարձեալ՝ Այրարատ եւ Ուրարտու անուանց մէջ եւս աղերս մը չկայ, ո՛չ պատմական եւ ո՛չ անձուկ բանասիրական : Վասնզի՝ յանդէպ իսկ ենթադրելով թէ Այրարատ անունն Արային անունէն ծագած է, ապահովապէս Ուրարտու անունն միայն կարելոյ գաւառին էր ի սկզբան անդ. այս անունն միայն Գ. ա. Իններորդ դարուն մէջ մեզի կը յայտնուի . բանասիրօրէն խօսելով՝ Արարատ յատուկ անունն սեմական, իսկ Ուրարտու անունն՝ հնդդիկ-եւրոպական ծագումներ ունին . եթէ այս երկու անուանց առաջին մասերն՝ Ար- եւ Ուր- բանասիրական համեմատութիւն մը կրնան տանել, այս երկուսից իւր մէջը կը դադրի, եւ չկրնար մեզի ազդել որ հետեւեցնենք թէ երկու

(166) Տես առ Եւսեբիայ, Քրոն., երեսիկ. Աւգէրեան, մասն Ա, էջ 521

(167) Ճշգրտապէս ի Եւսեբիայ արեւելից. վառագի այս ճառագիւղն մեծագոյն մասն այս կազման մէջ էր :

(168) Այսպէս Փ. Բիւզանդացիին՝ միշտ, Գ, ԺԳ, ԻԳ- Ե, Գ- Զ, ա. Նւր միշտ «Այրամ-րատ գաւառ, Այրարատեմ գաւառ» ձեռնի :

(169) Տես Մ. Խորենացի, Պատմութիւն, Ա, Ժ, Ժա, Նւր «Արարադ երկիր» կը գրէ . իսկ Բ, ԻԲ, ԿԵ. Գ, ԻԲ, ԽԲ, «Այրարատ գաւառ» քննարկութիւն, բուն քաղաքաբնութիւն, կալուածք Արշակունիի գիտէ : Բ, ԿԵ, Այրարատ մեքոց է. Ա, ԺԵ, ԺԳ, Այրարատ՝ դաշտ մը կը համարուածայ. իսկ Գ, ԽԵ, «Կնդմն Այրարատայ» կը կոչուի Պարսից մասն, Նւր Խորազմ Գ կը քաղաքէր (Ք. Ն. 386-391) :

անուաններուն ամէն մասունքն նոյն են, մասնաւոր չափ պատճառի համար որ առաջնոյն երկրորդ մասն՝ —արատ, մեզի համար անծանօթ կը մնայ, եւ յաւելտ՝ ստուգարանօրէն երկրորդ անուան երկրորդ մասին՝ արտաւ, չհամապատասխաներ:

Ուստի այս երկրորդ մասանց նկատմամբ պէտք է որ խորհնք թէ հոն առ առաւելն լոկ նմանաձայնութիւն կայ: Այս ինչ ստոյգ է որ երկու անուանց իւրաքանչիւրն՝ աշխարհադրական եւ բանասիրական գրութեամբ երկու շրջանակի մէջ առանձինն եւ անկախ ծագում ունեցած է:

Ռորհիլ արժան է որ Ուրարտու անունն կարծեալ կամ կեղծ Արայի Արարատ անունէն շատ վերջը ծագած պէտք է որ ենթադրի, կեղծ անձի մը՝ որ Շամիրամայ ժամանակակից էր, այս է երկրորդ կեղծ անձի մը՝ նկատմամբ իւր սեպհականութեանց եւ ժամանակի՝ զորոնք առասպելաբանութիւնն անոր յատկացուցած է: Զէ եւս քնաւին հաւանական որ ի հոռմն «Ուրարտու» ազգային անունն ազգին մէջ խանգարած ըլլալով, «Այրարատ» անուանաձեւով մինչեւ Գ. ե. Հինգերորդ դար տեւած բաւած ըլլայ, դար մը՝ յորում Սուրբ Գիրքն թարգմանուեցան ի հայ լեզու եւ մեր առաջին ազգային մատենադիրք ծաղկեցան: Առաջին Դարեհի ժամանակէն մինչեւ թարգմանչաց ատենն՝ առսոնք եւ քաղաքական անընդհատ եւ խորունկ փոփոխութիւնք Այրարատ անունն մը անեղծ մնալուն ո՛չ միայն արգելք պէտք էր որ ըլլային, այլ եւ զայն՝ «Կասողեաց աշխարհ» ու «Նաիրի» անուանց նման, ազգին յիշողութենէն պէտք էր որ ջնջէին: Ստոյգ է որ Հերոդոտոս (Գ, 94, Է, 79) «Մատիանացիները, Սասպիրացիները» (170) եւ Այրարդացիները» կը յիշէ. սակայն այս վերջինքն աւելի կամ նուազ ընդարձակ վիճակի կամ գաւառի մը բնակիչներն ըլլալու էին, զոր ապահովապէս որոշել հնար չէ: Եթէ Այրարդացւոց անունն Մատիանացւոց եւ Սասպիրացւոց մէջտեղը դնուէր, թերեւս հնար էր ըսել թէ Այրարդացիք Արարատ նահանգին բնակիչներն էին: Սակայն թէ եւ զայս չենք կրնար հաստատել, պէտք ալ չէ որ մերժենք հաստատութեամբ: Այս միշտ ստոյգ կը մնայ թէ Հերոդոտոսի ժամանակ «Այրարդացիք» եւ ո՛չ թէ «Արարատցիք» անունն կար: «Այրարդացիք» անունն՝ եթէ չէր անկախ անուն մը, հաւանականօրէն Ուրարտու եւ ո՛չ թէ Արարատ կամ Այրարատ անուան եղծեալ կամ այլափոխ ձեւն ըլլալու էր: Երբայեւոցմէ տրուած Արարատ անունն հեթանոս Հայոց մէջ դորձածուած չենք կրնար ենթադրել. եւ ո՛չ իսկ կեղծ Արայ թագաւորի մ'անունէն յառաջ եկած կը համարենք Այրարատ անուանաձեւը:

Ս. Հերոնիմոս (Գ. ե. 330-420) որ մեր առաջին մատենագիրներուն ժամանակակից էր, իւր Եսայեայ Մեկնութեանց մէջ (ԼԷ, 38) կ'ըսէ: «Արարատ Հայաստանի մէջ դաշտային երկիր մըն է, որուն մէջէն Սրախ կ'անցնի. երկիրն անհաւատարի արդասաւորութիւն մ'ունի եւ Տաւրոս լեռան ստորոտներն է. այս լեռն մինչեւ հոն կը տարածուի: Երբ ջրհեղեղն դադրեցաւ, տապանն՝ որուն մէջ Նոյ իւր որդւոյն ազատեցաւ, ո՛չ թէ Արարատ ըսուած ընդհանուր Հայաստանի լեռներուն վրայ եկաւ նստաւ, այլ Տաւրոսի ամենաբարձր լեռներուն վրայ, որոնք Արարատայ դաշտերուն ձառ են: Ապա, ըստ

(170) Սոքր գաւառ առ ձորոյն գետով:

մտաց Ս. Հերոնիմոսայ՝ Արարատ անուամբ նախ բովանդակ Հայաստան, եւ յետոյ Հայաստանի մէկ մասն կ'իմացուէր, Ահաւասիկ ուրեմն առաջին վկայութիւն, յորում Արարատ՝ նաեւ ոչ կարի տարածեալ երկիր մը, մեր Արշակունի թագաւորաց կալուածն, եւ անոր դիրքն ու բնութիւնն մեղի կը յայտնի: Միւս կողմանէ Ս. Խորենացի (Գ, խե) Գ. Ե. Զորբորդ դարուն վերջին քառորդի մէջ Խորովայ Գ-ի թագաւորած Պարսից մասը՝ որ Հայաստանի մեծագոյն մասն էր, «կողմ Արարատայ» կը կոչէ:

Մտադրութեան արժանի է սա կէտն թէ Արարատ անունը՝ քրիստոնեայ Հայաստանի ժամանակ՝ քրիստոնեայ հեղինակներէն Հայաստանի թէ՛ ամբողջութեան եւ թէ՛ մէկ մասին անխտիր կը տրուի: Յառաջ քան զդարձն Հայոց ի քրիստոնէութիւն՝ հեթանոս մասնաւորիք Հայաստանը մի միայն Արմենիա անուամբ կը յիշեն, որ հեթանոս ժամանակներէն էր: Դիւրաւ կը մեկնուի որ քրիստոնեայ հեղինակ մը կամ մեկնիչ մը Արարատ անուամբ Հայաստանը ակնարկէ. վասնզի այնպիսին հրէական աւանդութեան կը հետեւէր, աւանդութիւն մը՝ զոր եկեղեցին ստանձնած էր. սակայն այս աւանդութիւնն ընդհանուր ազգաց մէջ զօրութիւն չունէր, եւ ո՛չ իրական զործածութեամբ յընդհանուրս կը յայտնուէր:

Յայտ վայր ըստաձններէն վերջ՝ մենք չենք կարծեր սխալիլ եթէ ըսենք թէ քրիստոնէութիւնն Հայաստանի մէջ իբր 305 թուականին մտած ըլլալով, այս ժամանակներս՝ Սուրբ Գրոց մէջ Հայաստանի համար գործածուած Արարատ անունն առանձինն եղանակաւ արքայական նահանգին եւս տրուեցաւ: Հայաստանը քրիստոնէութեան դարձնող երիցունք (որոնց եւ ոչ մին կրնար անդիտեալ թէ Սուրբ Գրոց Արարատն Հայաստան կամ Հայաստանի մէկ կողմը (171) կը նշանակէր) եւ թագաւորն եւ ժողովուրդը այնու օրինակաւ պատուել ուզած են թէ՛ Սուրբ Գրիգըր եւ թէ՛ արքայական նահանգը՝ յորում էր Մաթեւ, այս է յոյն եւ լատին Սուրբ Հարց Արարատն: Կը հետեւի ապա թէ Արարատ անունն հրէական ծագում ունեցած ըլլալով՝ Հայաստանի մէջ կրասեր ժամանակի ծնունդն էր՝ արտաքուստ մտեալ:

Արարատ աշխարհագրական-քաղաքական անուան ցեղագրական ձեւը չունինք:

Գ. ԿԱՄԴԵԱՅ ԱՇԽԱՐՀ, ՔԱՂԴԵԱՅ ԱՇԽԱՐՀ: Վերագոյն ըսինք թէ Կասդի = Կասդիք 'Լուսաւոր-առնուածոյն-երկրագոյն' կը նշանակէ, եւ թէ մեր ազգային սեպագիր արձանագրութեանց խալդի = Քաղդէք անունն նոյն նշանակութիւնը ունենալով՝ Կասդի = Կասդիք անուան խանգարեալ ձեւն է:

Սուրբ Գրիգըն (Մեմդ. ԺԱ, 28, 31) կը պատմէ թէ «Հարան՝ իւր ծննդեան երկրին մէջ՝ յԱւր (172) Կասդեաց, իւր հօրը Թարային առաջ մեռաւ: ... Եւ Թարա զիւր քրդին զԱրարատ, եւ Հարանայ զորդին զՂովմար», եւ զՍառայ իւր հօրսը՝ իւր քրդոյն Արարատայ կինը՝ առաւ, եւ Քանանար երկիրը երթալու համար՝ Կասդեաց Ուրէն ... ելան»: Այսպէս ըստ երբայս-

(171) Այսինքն՝ Կորդուաց աշխարհը:

(172) Քաղաքի եւ վիճակի մ'անուն:

կան բնագրերն(173)։ Կանխաւ տեսանք թէ Նաիրեայ-Ուրարտուի ժողովրդոց մեծագոյն յոյժ մասն Քաղզիք անուամբ կոչուած է մեր աղդային քանի մը սեպագիր արձանագրութեանց մէջ։ Զիք տեղի տարակուսի թէ «Կասողիք» եւ «Քաղզիք» միեւնոյն անուն են, որ ճախկին ժամանակաց Հայոց գերագոյն զէնց Կասդիս եւ Քաղզիս անուանածներէն յառաջ եկած էր։ Արդարեւ աղդի մը ի հնումն ի՞նչ աւելի սեպակաւն էր քան զիւր գերագոյն աստուածն ու՝ Բանանք ունէին իրենց Անուրա-Մազգան, Ասորեստանեայք իրենց Ասուրն, Հրեայք իրենց Եւրփէն, Յունաց Զեւսն իրենց միայն յաստուկ էր, ինչպէս նաեւ Հռովմայեացոյ՝ իրենց Եուպիտէն, որոնցմով իրենց ազգութիւններն կերպով մը խառնեալ միացեալ էին։ Այս զիքն այն ազգերը իրենց սեպակաւն անուն էին՝ իւրաքանչիւրն զինքը պաշտող ազգր։ Ապա եթէ ճախկին Հայք իբր իրենց գերագոյն զէք զԿասդիս կամ զՔաղզիս կը պաշտէին, բնական բան մէր որ անոր անուամբն զիրենք կոչելով, զիրենք անոր ժողովուրդը եւ անոր սեպակաւն հօտը կը ճանչնային, ինչպէս նոյն զէքը իրենց սեպակաւն կը խոստովանէին։ Եւ որովհետեւ իրոց վիճակն այսպիսի ինչ էր, ճախկին Հայք բնական եղանակաւ մը իրենց բնական երկիրը իրենց ազգապարական անունէն «Կասդեաց աշխարհ» կոչած էին, ինչպէս մարթ է հետեւցնել Երրայական աւանդութեան ամենահին վկայագրէն։ Կասդեաց բնական երկիրը մեր աղդային սեպագիր արձանագրութիւնք «Քաղզիաց երկիր» անուամբ մեկի կը ծանօթացնեն. եւ զայս անհուշտ այնու միայն՝ որ բովանդակ հին Հայացի երկիրն Կասդիս = Քաղզիս զէնց նուիրեալ եւ անոր միայն ինչքն եղած էր։

Ապա՝ առաջնորդ առնելով մեր քննութեան Երբայեցւոց հնագոյն աւանդութիւնը եւ Ասորեստանեայց եւ Ուրարտացւոց պատմական սեպագիր արձանագրութիւնները, կը տեսնենք որ հին Հայաստանի մէջ Ուր անուամբ քաղաք մը եւ վիճակ մը կային։ Ուր քաղաքն ապահովապէս Ասորեստանի Թադաւորն Շամսիումմանայ Դ-ի (Ք. ա. 825-812) Հարք Կոթոգի Արձաւնագրութեան (սիւն Գ, տող 10) մէջ կարգացուած «Ուրաւ ամուր քաղաքն» էր, որոյ վիճակն էր անտարակոյս՝ զոր մերս Արքիստիս Ա. (Ք. ա. իբր 780-755) իւր պատմական Ա. (ՇԲԵ) Արձաւնագրութեան մէջ (սիւն Ա, 25) «Ուրացւոց երկիր» կը կոչէ՝ ՄԱՏ Ուրյանի գրելով։ (Այս վերջին բառին մէջ արմատական կամ անկախ տարրն Ուր- ըլլալով, -յա (-ա) յարաբերական, ծագման եւ բնակաւորութեան ածականի վերջադիր յօդն է. իսկ նի յօդնակի սեռականի յօդը կը կացուցանէ։) Արքիստիս Ա. թէպէտ Ուրամ կամ Ուր քաղաքը յակասէ անուանէ չ'յիշեր, սակայն այն յիշած երկրին անունն նոյնիսկ այս քաղաքին անունէն միայն յառաջ եկած կրնայ ըլլալ, եւ ո՛չ այլապէս։ Ուրացւոց երկիրը Միւնեաց հարաւը եւ Երասխայ ձախ եղբրաց վրայ Արեւիք գաւառին հետ նոյն համարիլ պէտք է։ Թէ Կասդեաց աշխարհն յորում էր Ուր երկրին, Հայաստան էր՝ ասով մանաւանդ կը ցուցուի որ մեր հայրենիքն Նաիրի կամ Նահրի եւս կը կոչուէր. անուն մը՝ զոր Արբազամայ հաւն ինչպէս եւ եղբայրն՝ Նահոր(174) ձեւով կը կրեն։ Երբայեցւոց ճախահարք դիտէին ապա թէ Կասդեաց երկրին Միւնեացաց անունն ի հիւսիսակողմն էր։

(173) Տես «Կասդեաց Ուր» ամուսնեք Գաւ Երեւոյ, ԺԵ, 7։ Գործք Աւագեւոյ, է, 4։

(174) Տես Երր. բնագրին մէջ Երեւոյ, ԺԱ, 22-23։

Սակայն այսպիսի աշխարհագրական ներթոյ մը վրայ ստորին ժամանակաց մէջ հին ականգութիւնն փոփոխութիւն մը կրելով, թուի թէ Ք. ա. Հինգերորդ դարուն մէջ Եղրայ ժամանակ՝ հնագոյն Հայացի Կապիթէ եւ ասոնց երկիրն Երբայեցոց մէջ արդէն մոռցուած ըլլալովին, զանոնք՝ Բարիլաստանի մէջ բնակող Կապիթէ եւ ասոնց երկիրն փոխանակեցին ընդ միշտ եւ անդարձ մանիյ եղանակաւ:

Սուրբ Գրոց Թարգմանութիւններն՝ Կապիթէ = Կապիթէ անունը Chaldæi, Քաղդէացիք ձեւերով բռնին, որոնք թէեւ առաջնոյ հետ յեականին նոյն են, սակայն Ք. ա. Իններորդ դարէն սկսեալ բուն բարեկրնական Կապիթէաց Համար գործածուած իմանալու ենք: Քսենոփոն Արմենիոյ մէջ զօրքեր տեսած ըլլալով՝ անոնց մէջ մասը «Քաղդէացիք» կը կոչէ. սակայն ասոնք Կորդուացի Քաղդէք էին: Ընդհանրապէս արեւմտեան մատենագիրք Բարեկաստանի Քաղդէացիները լաւ ճանչցած ըլլալովին, Միջագետքէն անդին հիւսիսակողմանց մէջ գտնուող Քաղդէք եւ Յաղիթք Քաղդէացիք կոչած են. վասնզի անոնց անուններուն մէջ խափր մը զնեղու կարողացեալ չեն: Մեր ազգային Թագաւորներն Իսպուլիս եւ Մինուս Ա Ք. ա. Իր 805ին յօրինել տուած Յաշտից Կարգաւորութեան Արձանագրութեան մէջ (մեր թիւ 42, տողք 7/41) «(դիք) Քաղդէնայի Տերանց» յիշատակութեամբ՝ այս աստուածոց զոհեր կը սահմանեն: Այս Տեաքք դիք՝ մեր մատենագրաց «քաղք» մեզի կը յիշեցնեն, որոնք աներկրայ Հայաստանի վրայ հսկողք պէտք էր որ սեպւէին: Արդ՝ Քաղդէնա անունն՝ «Քաղդէայ-երկիր» կը նշանակէ: Յայտ է ապա թէ նախկին Հայք կամ Նախեայ-Ուրարտուի ժողովուրդք՝ իրենց բնակած երկիրը իրենց պաշտած Քաղդէի գերագոյն դից անուամբ կը կոչէին: Կրնանք ամենայն իրաւամբ ըսել՝ թէ որովհետեւ այս գերագոյն դից անունն Կապիթէ էր ի հնագոյն ժամանակաւ, երկիրն եւս նախապէս Կապիթէս պէտք էր որ կոչւած ըլլար:

Ազգագրական է Կապիթէ = Քաղդէք: Երբ Արդիստիս Ա եւ իւր որդին Շարիդուրիս Բ իրենց Ա Պատմական Արձանագրութեանց մէջ Նախեայ-Ուրարտուի գրեթէ բովանդակ ժողովուրդները «Քաղդէք» կը կոչեն, այն անանակոչութիւնն աւելի ազգագրական քան թէ լոկ կրօնական մեզի կ'ընծայի: Ուրարտուայ Թագաւորներն եւս Քաղդէք էին:

Դ. ՆԻՐԻ, ՆԱՐԻ, ՆԱՒԻ, ՆԱՀԻ, ՆԱՐԻ, ՆԱՐԱ:

Ասորեստանեայ արձանագրութեանց մէջ՝ սեմական լեզուաց Հայասար Ասարու 'գեա' բառէն՝ «Նիրի, Նարի, Նա'րի, Նահի, Նա'րի» 'գետք' այս է՝ 'գետոյ-երկիր' անուամբ կոչուած է Հայոց Մեծաց գրեթէ բովանդակ տալարածութիւնն: Սակայն այս անուանաձեւերուն մէջէն Նահի այլափոխ հընչումն՝ ի հնագոյն ժամանակ սեմական ցեղերու մէջ աւելի գործածուած պէտք էր որ ըլլար, յորմէ եւ Արբահամու Հան Նահոր (Նաքովր) իւր անունը առած էր: Նախ Սաղմանասար Ա (Ք. ա. Իր 1330-1310) Նիրի անունը գործածած է իւր Ուխտական Ափսէի Արձանագրութեան մէջ: Նիրի՝ հուանակալագոյնս միւս Նարի եւ Նա'րի ձեւերուն սղեալն եւ այլափոխն է, եւ յատկապէս Տիգրիսի արեւմտեան ճիւղոյն աղբիւրականց մօտաւոր տեղուանքը կը ցուցնէ: Սակայն Թաղդաթփաղսարաւ Ա (Ք. ա. 1108 - իր 1080) Նարի ա-

նունն կը սկսի երեւան գալ եւ իւր հետը ունենալ 'երկիրք' (մատաւտի) բառը՝ որով հ'աւրեայ երկիրք» լայնածաւալ տարածութիւն մը մեղի կը հանդիսացնեն։ Այսպէս, նոյն թաղաւորին Հատուածակողման Արձանագրութեան մէջ (սիւն Դ, տողք 83, 96-97) կը տեսնենք թէ բաղմաթիւ երկիրներն նոյն անուան տակ կը բովանդակին, եւ բաղմաթիւ վիճակաց արքայիկներն Նաիրեայ երկրաց կը պատկանէին։ Այս երկրաց մէջէն Դաիւինի (այլ ընթերցում՝ նութեամբ՝ Դաիւնի) կոչուածն՝ որ մեր ազգային արձանագրութեանց Դիւա'ուլիին երկիրն է, Կարնոյ գաւառին Հարաւոյ արեւմտակողմն էր, եւ ըստ ասորեստանեայ եւ աղլային արձանագրութեանց՝ Արածանոյ միջին ընթացից անվաղմէն կ'իջնէր եւ բովանդակ Տարօնոյ գաւառը կը գրաւէր։ Ուրարտու անուն վիճակն եւս՝ որ Դաիւնի երկրին հիւսիսոյ արեւելակողմն էր, Նաիրեայ երկրաց կարգը եւ անոնցմէ մին պէտք էր որ ըլլար։ Դարձեայ նոյն թագաւորն Աւրմատ Գեղոյ Այրին Արձանագրութեան մէջ (տող 9) «Նաիրիի ծով» մը կը յիշէ, որ անտարակոյս Բզնունեաց ծովն էր, որուն հիւսիսակողմը ի Կոմանլու գտնուած է յիշեալ թագաւորին մէկ արձանագրութիւնն, որուն մէջ (տող 4) իրեն համար կ'ըսէ թէ «Նաիրիի երկրին հարուն տիրեց»։ Ասորենաճիրաբաղայ (Ք. ա. 885-860) Տարեգրութեանց մէջ (Ա, 103-113, Բ, 1-3) կը տեսնենք թէ այս թագաւորն նախ Մոփաց աշխարհին հիւսիսոյ մասին՝ եւ յետոյ Աղձնեաց արեւմտեան հողմերը արշաւէր է։ Այս կողմերը Ասորենաճիրաբաղ (անդ, Բ, 6) «Նաիրիի երկրներն» կը կոչէ։ Միւս կողմանէ Սաղմանաւարայ Բ-ի (Ք. ա. 860-825) Առ Լէշարտայ 12-րդ Արձանագրութեան մէջ (Ա, 14-15) կը կարդանք որ նոյն թագաւորն 'Նաիրեայ երկրին վերին եւ ստորին ծովերէն' մինչեւ Ասորիք տիրեց է։ Ասոնց առաջինն Բզնունեաց՝ եւ երկրորդն Կապուտան ծովերն են։ Սակայն՝ առաջին անգամ ըլլալով՝ այս թագաւորն իւր Մեմաքարի Արձանագրութեան մէջ (Ա, 20-21) զԿակիա՝ Խուրուսկիա (175) վիճակին թագաւորը «Նաիրիի թագաւոր» կը կոչէ. եւ Նաիրի անունը Սարգոնի ժամանակ (Ք. ա. 722-705) առանձինն օրինակաւ ամփոփուած կը տեսնենք Վասպուրականի արեւելից Հարաւոյ աւրեւելակողմը գտնուող Գուկան գաւառին վրայ՝ որուն գլխաւոր քաղաքն՝ նոյն թագաւորին Տարեգրութեանց (տողք 78, 122) եւ Խարստպատայ Պալատան Մեծ Արձանագրին (տող 64) համեմատ՝ հոյնպէս Խուրուսկիա կը կոչուէր։ Ըստ այսմ, Մեծ Հայոց մեծագոյն մասն Նաիրի կը կոչուէր։ Որովհետեւ Ասորեստանի թագաւորը Երասխ ու Կուր գետոյ մէջ եղած երկիրներուն վրայ եւ կամ խորերը արշաւան դործած՝ էին, չինք կարող որոշակի ըսել թէ զասոնք ալ Նաիրեայ երկրաց կարգը կը դասէին թէ ոչ։ Սակայն կարի 'Համանակն է որ այս վերոյիշեալ եւս այն ընդհանուր անուան մէջ կը պարուհանուէին։ Այսչափ համառօտիւ Նաիրի անուան վրայ անորոշստանեայ արձանագրութիւններէն։

Մեր աղգային արձանագրութեանց մէջ կը տեսնենք թէ Շարիդուր Ա (Ք. ա. իբր 835-820) իւր՝ միակ արձանագրութեան մէջ (մեր թիւ 1) կ'ըսէ.

(175) Խուրուսկիա ու Գուկան՝ Արեւստայ Առաջին Երեւ Արձանագրութեան մէջ (Կ, 65) Հուգիսիս կը կոչուի։

«Տախտակ Շարիդուրայ՝ ... (երկիր) Նաիրեայ արքայի, ... արքայ արքայից, այն ամէն թաղաւորներէն հարկեր առի...»: Թէպէտ այս խօսքերն կը ցուցնեն թէ Շարիդուր Ա ընդարձակ երկրի մը կը տիրէր, սակայն իրմէ գործածուած նոյն Նաիրի անուան զօրութեան վրայ որոշ դադափար մը չենք կրնար գոյացնել, մանաւանդ որ իւր ժամանակը Նաիրեայ հարուստին կողմանց մեծագոյն մասն է արեւմտակողման մէկ մասն Ասորեստանեայց իշխանութեան տակն էին: Իսպուլինիս՝ վերջնոյն որդին, Սիտէքայ կապոյտ սեան վրայ քանդակուած ասորեստանեան լեզուաւ յօրինեալ արձանագրութեան մէջ (մեր թիւ 45, տողք 3, 16) «արքայ (երկիր) Նաիրեայ» կը կոչուի: Միւս կողմանէ Մինուաս Ա երբ իւր հօրն Իսպուլինեայ զահակիցն էր (Ք. ա. իրր 805-800), Ուշնիայ եւ Սիտէքայ ուրարտեան լեզուաւ գրուած համանման արձանագրութեանց մէջ (մեր թիւ 2, տողք 18-19) զԻսպուլինիս «(երկիր) Նաւայի թագաւոր» կը կոչէ: Նարա անուանածն է Նաիրի, Նահրի եւ այլ ասորեստանեան անունք հետ նոյն ըլլալով, թուի ստոյղ թէ Սիտէք Կորդուաց հարաւոյ արեւելակողմն եւ Ուշնի Կապուտան ծովուն արեւմտից հարաւահողմը եղած ըլլալով, որովհետեւ Իսպուլինիս եւ Մինուաս Ա այն երկրաց վրայ եւս իշխեցին, այս երկու թագաւորք եւս նոյն կողմանքը իրր Նաիրեայ երկիրներ կը ճանչնային, որոց եւ կը տիրէին: Հաւանական եւս կ'երևայ որ նաեւ իրենց տիրած միւս երկիրները եւս ընդհանրապէս բովանդակ ազգային վիճակները նոյն Նաիրի կամ Նարա անուան տակ կը բովանդակէին:

Նաիրի կամ Նարա անուան ազգազգականը չունինք:

ՅՈՎՍԷՓ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱԼՃԵԱՆ

(Շար. 6)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՄՈՒՐՂԱՆԵՑԻ

(ԺԱ. Դար)

Մեր հռչակաւոր գրիչներէն մին եղած է Գրիգոր Մուրղանցի: Շատ յարգի նկատուած է Աւետարանի այն օրինակը զոր պաշտօնաւորած է իր ճարտար գրչով: Իր մասին պովասանական յիշատակութիւններ միայն ունին հետագայ գրիչներ: Հոս ժամանակագրական կարգով կը ներկայացնենք այն վկայութիւնները որոնց հանդիպած ենք ցարկ:

1.— Թվ. 1144.— Մագաղաթեայ յիշատակարան մը ուր կը կարգացուի. «... այսմ անդիւտ մարդարտիս եւ ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանցւոյ ճարտարագիծ գրչի...» (Հանդ. Ամս. 1908, էջ 62):

2.— Թվ. 1157.— «Յամի հաղարհ-րորդի յիսուներորդի ութերորդի Աստուծոյ մերոյ եւ Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի դալլատեան, յորում ամի ժամանէր թիւ տոմարի շրջադալութեանս Հայոց ՈԶ (606+551=1157) զրեցաւ աստուածախառս մատեանս, քրիստոսածիր կոսակ սրբոյ Աւետարանիս, յընտիր եւ ի լաւ աւրինակէ, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանցւոյ՝ զրչի ճարտարի, որոյ առեալ էր դարբինակն ի պանծատանէն Գաղկայ թագաւորին Հայոց, եւ իւրաւք ձեռաւք զրեալ զԱւետարանն մեծի կաթողիկոսին տեառն Գրիգորիսի⁽¹⁾: Եւ

Կոստանդին գրիչ Ուռհայեցին⁽²⁾, կալով ի տան նորա յաղագս աւրինակի գրեաց: Ողորմեսցի նմա Տէր» (Յուցակ Ձեռագրաց Մշոյ, Երուսաղէմ, 1967, էջ 1):

3.— Թվ. 1219, Ռարբերդ.— «Շնորհիւ Տեառն սկսաւ եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի զհինարարի սուրբ Աւետարանս, ի փառաւոր աւրինակէ, որոյ Մուրղանցի կոչիցի, ի թուիս ՈկԸ, ի նուստ անապատիկս Բարգանձա, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնիս, ի հայրապետութեանս

(2) Յոյժ ճարտար գրիչ Կոստանդին Ուռհայեցիի «ամենալաւ օրինակէն» վասիլ գրիչ կը գաղափարէ իր Աւետարանը, 1161ին, Եղեսիոյ մէջ, միջին երկաթագրով, Քրիստափորի եւ իր կնոջ Ալզոցի պատուէրով: Երբեմն Ամասիայի Ս. Աստուածածին եկեղեցիին պատկանող Նայդ Աւետարանը այժմ կը գտնուի «Ձիկազոյի Միջգլմի Համայնարանի Մատենադարանում» (Յիշտ. Ձեռ. Ամբիլիաս, էջ 377):

Աւելի ուշ, 1238ին, Գրիգորիոս գրիչ ալ, Անդուլ Անապատին մէջ, կը գաղափարէ Աւետարան մը, եւ իր յիշատակարանին մէջ կը շնչոտ՝ գրելով.

«Արդ որք ի սոյն տառ պատուիլի վայելէ՞ սիրով ուրախալի, առցէ յաղագս աւրինակի, սա է ըմտիր եւ գովելի, ի գրչէ յոյժ ճարտարի, Ուռհայեցի Կոստանդինի, փոխակերպեալ յայս քարտեմի».

Այս Աւետարանն ալ ժամանակին կը գտնուէր Ամասիայի Ս. Աստուածածին եկեղեցին (Յիշտ. Ձեռ. էջ 850-862, եւ 929-930):

(1) Հաւանաբար Գր. Վկայաւեր, Կաթողիկոս 1063-1103:

տեառն Յոհաննիսի եւ յեպիսկոպոսութեան տէր Առաքելի, ընդ ձեռամբ Կողմաի մեղաւորի եւ անարժան զրէի: Արդ, ով աստուածասէր հարբ եւ եղբարք, յորժամ ըստաւորիք սովաւ, յիշենալիք զկողմա ե զծնողս իմ եւ զեղբարս, զի ողորմեացի մեզ Տէր Քրիստոս...» (Թիւտ Զեռ. էջ 801):

4.— Թվ. 1230, Թէոդուպոլիս.— «Իսկ եւ եղկէլիս Գրիգոր զրիշ, փափաղող եղևալ այսմ անմահական ըմպելոյ, հայցեմ ի Տեառնէ զայս ջուր կենդանարար, բղխեալ ի բնութիւնէ Սբոյ երրորդութեան, ի յարուցումն պատգեալ հոգւոյ իմոյ: Եւ ըստ յուսոյն իմոյ, որ աս Քրիստոս, ետ Տէր զինդրուածս իմ, զի ե վաղուց ժամու ցանկացեալ էի այսմ անպիտ մարդարտիս, եւ ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ, ճարտարագիծ գրէի եւ անյաղթ պիտնականի: Եւ ըստ յաջողելոյն Աստուծոյ, եղեւ ըստ կամաց իմոց» (Հ. Բ. Սարգիսեան, Յուցակ Զեռ. Վենետիկի, Ա. Հատոր, էջ 572):

Յուցակիս հեղինակը կը կարծէ թէ Մուրղանեցոյ այդ հռչակեալ Աւետարանը այժմ կը գտնուի Վենետիկ, 1400 (108) թիւին ներքեւ, եւ, Տրապիզոնէն հոն բերուած ըլլալուն համար, յորջորջուած է Տրապիզոնի Աւետարան (Հմմտ. նոյն, էջ 574 եւ 483):

5.— Թվ. 1306, Կարին. Գրիշ՝ Աստուածատուր արեղայ.— «Ի թուականիս հայկազեան տումարի ԶՄԵ, շնորհիւ Տեառն սկսեալ եւ ողորմութեամբ նորին կատարեալ սուրբ Աւետարանս Տեառն մերոյ Թատուի Քրիստոսի, շարագրեալ ի չորից ամուլաց, պրեցաւ ի մեծ գղեկի մայրաքաղաքիս Կարնոյ ... ի ստոյգ յընտիր արիւնակէ, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ: Եւ էր յայսմ ժամանակի առաջնորդ Մուրր Ուխտիս եւ սպասաւոր սուրբ խորանացս Դաւիթ քահանայ նմանեալ Մեղիքսեղեկի քահանայութեանն, եւ ինն երանութեանն, որ ի Քրիստոսէ, նովիմբ փարթամացեալ:

զի ես նուստս եւ մեղապարտ Աստուածատուր արեղայ տարաշխարհիկ լեալ ի խաղտեաց գաւառէն աղքատաբար եւ ոչ ինչ ուսնելով, եւ Դաւիթ քահանայն շնորհեաց մեզ զթուխտ եւ զաւրինակն, սիրով ընկալեալ բաղում մարդասիրութիւն ցուցին մեզ» (Պապայեան, Յուցակ, տետր է, էջ 486-487):

Իսկ այլուր, լուսանցքի վրայ, գրիշը որձանադրած է. «Այս սքանչելի աւրինակս, որ հաղիւ կայցէ այսպիսի ընտիր աւրինակ, հչլիրտ, եւ իմաստնոց վարդապետաց ճշգրրտած, Դաւիթ քահանայ շնորհեաց մեզ զաւրինակս, եւ Քրիստոս նմա՝ զիւր արքայութիւնն» (նոյն, էջ 485):

6.— Թվ. 1310, Բաբեղդ, Գրիշ՝ Աւագ քահանայ.— «Յիշեալիք զարժանաւորսս ամենայն բարեաց՝ զիսհմ եւ զհանճարեղ, զշնորհազարդ եպիսկոպոսն մեր՝ զտէր Սահակ, ողջ լինել կրկին կենդանութեամբ եւ պարագայց ամաւք, զի շնորհեաց մեզ աւրինակ ընտիր: Եւ զարքասէր քահանայ զՍմովն եւ զաւակն իւր, որ ետ կրկին այլ աւրինակ, որ ստուգեցաք, եւ զկարապետ քահանայն, որ միւս աւրինակ այլ շնորհեաց, որ կոչի Մուրղանեցի՝ քանկի յերկուց եւ յերեց վկայից հաստատի ամենայն բան: Զի յորժամ յաւարտումն հասաւ, եղաք զերիս ընտիր եւ անուանի Աւետարանքս եւ ստուգեցաք, որ մին շառաւեղաւ էին գրած: Եւ մի հայեք ի յայմարութիւն իմ եւ զանարհեստ դիրս, զի բաղում աշխատանս կրեցի մինչ ի ձեռն բերի զաւրինակերս եւ ստուգցի: Որոց, շնորհաւաց արինակացն, շնորհեացէ Քրիստոս Աստուած զիւր արքայութիւնն աստ եւ ի հանդերձեալն, ամէն» (Լ. Ս. Պաշիկեան, ԺԻ. Դարի Թիւատակարաններ, էջ 71-72):

Ուրեմն վերագրեալ տեղիքներուն համաձայն, Գրիգոր Մուրղանեցիի Աւետարանը ծագած է Գագիկ Թաղաւորի գանձատունէն առնուած օրինակէն. իսկ Մուրղանեցիի օ-

րինակէն ուղղակի (կամ միջնորդաբար) դադարաւորուած են Հետզհետէ Հինգ կամ մից Աւետարաններ, այսպէս,

1.— 1144ին, անյայտ:

2.— 1157ին, Երբեմն ի Մուշ:

3.— 1219ին, Կողմա գրչէն, այժմ Երևան, թիւ 83:

4.— 1230ին, Գրիգոր գրչէն, այժմ Վենետիկ, թիւ 325 (129):

5.— 1306ին, Աստուածատուր գրչէն, այժմ Երուսաղէմ, թիւ 2588:

6.— 1310ին, Ասպ գրչէն, այժմ Երևան, թիւ 280: Մուրղանեցիի օրինակը գործածած է րազդատութեան համար:

Գրիգոր Մուրղանեցիի Աւետարանին ծագման վայրը որոշ չէ, եւ ոչ ալ՝ անոր գտնուած Հնադոյն կայանները. Հետագային այն յաջորդաբար կ'երեւի Խարբերդ, 1219ին, Թէոդուպոլիս = Կարին, 1230-1306ին⁽³⁾, եւ քիչ յետոյ, 1310ին՝ Բաբերդ:

(3) Համառոտ կրնայ համարուիլ որ, Կարին գտնուած շրջանին, մօտաւորապէս ժ.գ. դարու կիսուն, ճարտար արուեստագէտ մը մտքով լրացուցած ըլլայ Տրապիզոնի (Մուրղանեցիի) Աւետարանին վնասուած կտրուած մասերը.— Հմտ. Հայկական Մանրանկարչութիւն, Ա. Վեներիկ, էջ 29:

Ապա, եթէ ճիշդ է Հ. Բ. Սարգիսեանի կարծիքը, տեսնուած է Տրապիզոն, եւ անկէ բերուած Վենետիկ, ուր կը հանգչի այժմ 1400 (108) թիւին տակ:

Գալով Գրիգոր Մուրղանեցիի գործածած օրինակին, որ առնուած էր ճիշտ գանձատանէն Դապկայ թաղաւորին Հայոց, մեր միտքը կու գայ անմիջապէս Կարսի Դադիկ թաղաւորին Հոյակապ Աւետարանը, որ այժմ կը պահուի ի Ս. Յակոբ: Այդ Աւետարանը գրուած է 1028-1064ի միջեւ (Հմտ. Յիշտ. Զեռարաց, էջ 237-244):

Ուրեմն, եթէ ճիշդ է մեր ենթադրութիւնը թէ Կարսի Աւետարանը գործածուած է իբրեւ օրինակ Տրապիզոնի Աւետարանին, այս վերջինին գրութեան ժամանակը կ'ըլլայ ժ.Ա. դարու երկրորդ կէսը, որ է 1066 թուականէն ետք, քանի որ Գրիգորիս Կաթողիկոսի համար օրինակած է, զոր Վկայասէրը համարեցինք առաւել հաւանականութեամբ: Եւ եթէ Տրապիզոնի Աւետարանը արդիւնքն է Գրիգոր Մուրղանեցիի գրչին, այս համարաւալ գրին ալ ուրեմն ապրած է նոյն ժ.Ա. դարուն:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ,

ՅՈՒԳԱԿ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ Գ. ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱՏԻՊ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

(1512 — 1800)

82

ՅՕՄԱՐ. Կ. Պւլթ., 1702, Բժիճ (288) + ԽՃ (48) = 276 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՅՕՄԱՐԱՅ ԳԻՐՔ Հայոց Հռոմայեցւոց: Եւ Պարզաստմար: Ընդ որոց եւ Տաղ Յովնատփու. Մարմախաղաց. Նորաշահեւ եւ Երազ առնելու: Եւ ցուցմունք Տարեբաց:

Ի Հայրապետութեան տեան Նահապետի որդաւան Կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց
Ի ժայրաբաղան Կոստանդինուպոլիս:
Ի Բովականիս Հայոց ահմա Դեկան. ա:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Շեռուք եւ ողորմութեամբ Տեան ժերոյ Յիսուսի Քրիստոսի աւարտեցաւ տառս որ
կոչի ողորմութեւ եւ այլ բազում բանքս իմաստասիրաց պարունակեալ ընդ ինքեան առ ի օղ-
տակար լինել վայելուղաց:

Արդ՝ որք հանգիպէք զսոյ վայելելով՝ յիշեցիք մէկ հայր մեղայիւ զանապատցի
Մըհերթէն ժերապաւնէնց որ է որդի Աղամբի. եւ զնոցս իւր եւ զնոցայրն իւր. Ղազարն
որ եւ զսոյ աղարարել ի յարգեանց իւրոց եւ մանաւանդ. որք բարք հաւատով ի Քրիստոս
են ննջեցեալ. եւ զուք յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ ի միւս աղան զաշտեանն իւրոյ. ամէն:

Կիւլղէնկեան Մասնազարան

204.11

1702

ՄԱՆՈԹ. Սոյն գիրքը չի գտնուիր Վէյ Ղևաթիպ Գրքի Մասնագիտական Յուցակային մէջ:

83

ԿՈՄԻՏԱՍ ՔԱՀԱՆԱԹ ՔԻՕՄԻՒՐՃԵԱՆ. ՈՏԱՆԱՌՈՐՔ ԲԱՆՔ Ի ԳՈՐԾՍ ԱՌԱՔԵԼՈՅ: Կ. Պոլս.,
ապ. Ս. էջմիանի եւ Ս. Սարգսի, 1704, 196 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՈՏԱՆԱՌՈՐՔ ԲԱՆՔ Ի ԳՈՐԾՍ ԱՌԱՔԵԼՈՅ Հարազրեցեալ ի վերապատեւոյ Քահանայէ տէր
Կոմիտասէ Կոստանդինուպոլսեցւոյ ի վատա մեծազոյնս աստուծոյ, եւ ի միեթաւրութեան
մերազեմաց:

Տպագրեցեալ է Կոստանդինուպոլիս ներ ապարանում սրբոյ էլմիանի. եւ սրբոյ Սարգիս զօրաւորի:

Ի Հայրապետութեան Տեսնոն Նահապետի գիտապետի, Թէ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց:

Յամի Տեսնոն ունէզ. Հոկտեմբերի. Ժր: Համահաւանութեամբ ոմանց աստուածաբանից վարդապետաց:

ՅՈՒՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ենորհօք ամենակարգին աստուծոյ. Հօր եւ Որդւոյ. եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ետքեալ է բարի նախանձ. ըստ առաքելական իրաւասուն, որով Հրաւիրէ զմեզ առելով. նախանձաւոր չերուզ շնորհացն որ լուսնին: Որ եւ ես արուպա յամենեց բանասիրաց տեսեալ իմ զպատմագիրք իմն, յորում գրեալ կայր այսպէս: Թէ ի ժամանակի Թուարերութեան ներմարմնութեան բանին աստուծոյ եւ փրկչին մերոյ. շ. եւ երեսուն եւ վեցին: Եւ ի Թաղաւորութեան Յուստինոսի առաջնոյն. նա որ գինքնակալական հուշակաւոր եւ զարմանալին ինկեղցին Կոստանդինուպոլսոյ. զՍուրբն Սօֆիայ շինեաց, որ Թարգմանի իմաստութիւն: Ի սոյն ժամանակի, երեսիւր եւս յերկրի հուշակեալ Արագորոս՝ կիսասարկաւազ սրբունւոյն եկեղեցւոյն հոռոյ. զարմանալի Փիլիսոփոս եւ վարդապետ տաղաշարութեանց. որ զգիրս ցործոց առաքելոցն ի տուն տաղաշարի աստեաւորաց շարադրեալ փակեան: Որոյն եղեալ կարի ցանկացող եւ յոյժ նախանձաւոր. զի ի փոքր ինչ ժամանակս իմ ոչ տեսի ի մեզ: Գաղ իստոր մարտեք յամենք. եթէ արարեալ իցեն զսա ոսանաւոր ի մէջ ազգիս մերոյ, յաղաղ քան զմեզ այլ սինքն նախնիքն մեր: Վասն որոյ ապաւինեալ ի մարգարէր կամս Հոգւոյն սրբոյ, եւ յառաատմիւր պարզեաւ նորին, մաղթելով ի նմանէ. եւ ես բարեխոս առնելով առ նա զսուրբ առնաարանիւն Ղուկաս, զի դատաւարակեալ վարդապետեացէ ամենադուստտ անմիտ՝ զհոգելի մատնան իւր, եւ ասցէ զմեկանս շնորհացն իւրոց ի միտս իմ, որով կարիցեմ ձեռն արկանել յաղաւորել եւ շափաքանել զպրակս գրեցեալս ի նմանէ: Վասն որոյ բոտ տուլութեան ամենամեծ շնորհաց սրբոյ Հոգւոյն աստուծոյ, եւ յոմանդակութեամբ աղօթից սրբոյ աւետարանչին Ղուկասու, որպէի զսա՝ ըստ կարի իմում, որ առաւել է քան զկարն իմ: Մանաւանդ հետեւելով բոտ շուղաց Տեսնոն Ներսէսի կալանցւոյն, զորս շարեալ է ի զիրս՝ որ կոչի Յիսուս որդի: Արդ՝ ըստ նմին սարսափ ունի եւ շափու շարադրեցաւ եւ սա. ի փառս շնորհաց Հոգւոյն սրբոյ. ի պարծանա մերազնեայ ազգիս հայոց, եւ ի զուարեութիւն եղբարց ուսումնաւորաց. ի Թուականի փրկչին մերոյ 1704, եւ ի մերումս՝ ունէզ: Արդ՝ որք զուարեանայք ի սմանէ՝ եւ կամ օգտիք ինչ. պարտիք զուսութեամբ զփառս վերջնայնի աստուծոյ. եւ զշնորհաց նորին. զի ի ժամանակս յետինս զայս եւս ի լոյս տեսեաց ի մէջ ազգիս մերոյ, եւ եւս յիշել զմատակարարս սորին յաղօթն մեր. զի եւ իստ յիշեալ լիլիք առաջի չքրիստոսի աստուծոյ, եւ զմասն ի շնորհաց նորին ընկալլիք, առաւ եւ ի հետեւեղեղեղեղսն որ քիթրեանալ ընդ հօր եւ ընդ սրբոյ Հոգւոյն: Այժմ եւ միշտ եւ տնգրաւ յարեանս յաւիտենից. Ամէն:

Կիւլպէնեան Մատենադարան

220-6 Կո.

1704

ԳԱՆՈՒՍՑ ԳԱՏՐԻԱՐՔ ԱՄԱՍԻԱՑԻ, ԼՈՒՍԱՇԱԽԻՂ, Կ. Պոլսո, Կրտս Սարգիս Վրդ. Եւս շոկիւցի (Սահեթէի), 1704, 224 էջ.

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

Գիրք: ՈՐ ԱՆՈՒԱՆԵԱՆ ԿՈՉԻ ԼՈՒՍԱՇԱԽԻՂ արարեալ եւ նահմանեալ Պալլոսի Վարդապետի Ամառեոցոյ:

Ի Հայրապետութեան Տեսնոն Նահապետի սրբազան Կաթողիկոսի սրբոյ Աթնաոյն

էջմածնի։ Եւ երկուց սուրբ Աթոսոյն պետութեանց սրբոյ երուսաղէմի եւ Կոստանդնուսպօլսոյ Տեառն Միեռայա եւ Տեառն Գալլուսի վերոյ զընցնոց։

Ի Թուականութեան Հայոց։ Թիւ արկանեմ ի քարտեղի։ ՈւՅն մասանց քերթողի յօգն արտաքսեայ։ Է Նիւ Թուի եռակ. Ժ. Նիւ. Ը. ըն աւարտի։ Եւ ի յամի փրկչին ռէնգ. ին Եւ Հայոց ռենդ. ի Մայրաքաղաքն Կոստանդնուպօլսոյ։

ՅԻՇԱՍԱԿԱՐԱՆ

Փա՛ռք ամենասուրբ երբորդութեան Հօր եւ որդոյ եւ Հոգոյն սրբոյ. այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։

Արդ որպէսզեցաւ սուրբ ժողով ի Կոստանդնուպօլսոյ. զոր լուսաւաւիզ անուանի. եւ զոյ աստ. չ. կերպ թէմօրլաթ. իողդաւաթիւն. եւ նմանութիւն երեսնից. յաղաքս մարդոյս։ եւ լինանց. ի. ից. եւ մողթանք բազում ամենից ըստ զասանց պիտոյից. եւ ձազուց Համեմատութեանց. եւ կրթութեանց մարդոյս. եւ տաղք. ին. տօնից տէրունականաց. Եւ Հանդիսաւոր աւարց եւ յաղաքս իրաւութեան մէջիսնեցոց Հոգիխոն։ Զայս արարաք իսպալիք մանկանց ազայոց. եւ ընթերցողաց սակաւ ինչ Հմտութիւն. եթէ տէր կամեցի. Գ. եւս զոյ զիբք. զայն եւս ասմք ապել որ կտարբերոց է կերակուր։ Եւ վոսն վաստակոց միւրց ինդերեցի ի մէջ. յիշել զնուստատ վարդապետաց զաշուլուս ամասացի. եւ զմիտոյ իմ յովհաննէս վարդապետն. եւ զամենայն արեան ժողովաւորսն իմ. եւ զաշուլեքտեալս իմ զվարդապետս եւ զարեւոյս. կարգաւորվ եւ վայելիւրով. եւ օրինակելով. յիշել եւ տատան օղորմի տակ Հայր մեղայիւ. եւ եթէ զայդ բարեբարութիւնդ ասնիկիբ. բարեբարն աստուած քաղցր սկիւմբ նայեցի մեզ. եւ քաղցր օրհնեալ մայն լսել ասցէ մեզ։ Զայս եւս ազայնմ Նորամայնիցդ եւ փափկամայնիցդ. յորժամ աւուր պատուի. ի պարտիդի. ի յաղաթ. ի ծաղկաւլտ անդեանց. ի բարձրագիտակ անդաստանց. եւ Փսկիտալիւ. կամ զեմիւք. կամ ծովահայեաց քաղաքաց. կամ աղբերոց. կամ լճիւք ոռոգմամբ ջրոց. յորժամ զայս առաքին երգէք. Հանդերձ թմիւք. կամ ճարիւ. կամ զանկակիւ. կամ ցնծալիւ. կամ ասան աղեաւ. կամ անուշամ զինեաւ. յիշեցէք զնուստութիւնս իմ Հայր մեղայիւ. զերեւիտար արիւ. եթէ զայդ մարդասիրութիւն ասնիցէք. զի եւ զուք լինիկիբ արժանի լսել զերկրային մայն ցնծութեան եւ ինդութեան. զաւարճութեան. եւ բերկրութեան. եւ զմայն Նորագունից Երեւիկեաց երաժշտականց օրհներգութեանց. զմայլելի Երեւիկ. եւ պարակից լինել ահաւն աստուծայ։ Եւ զայս եւս աղբերսն յիշել զարդիս վարդապետն Թոթաթեցի. եւ ասելիք. որ պատեաւ եզեւ ապագրութեան եւ սրբազրութեան. Հանդերձ սքնեմեաւ աշակերտիւն իւր. այս սուրբ աստի եւ զուք յիշեալ լիցիք ի քրիստոսի աստուծոյ մերձէ ամէն։ Եւ այս եզեւ թվարեութեանս Հայկական. ռենդ. մարտի. լ։

Կիւլլէնիկեան Մատենադարան

284 Լու.

1704

ԳԵՏՐՈՍ ՎՐԴ. ԱՐԱԿԱՆԱՅԻ ԵՒ ԲԱՐԴԱՆԴԻՄԷՆՈՍ ՎՐԴ. (ԲՈՆՈՆԻԱՅԻ). ԽՐԱՍԱԿԱՆՔ ԵՒ ՀՈԳԵՆԱՅԻ ՔԱՐԱՅԻ. ՎԵՆԵՐԻԿ, 1704, 270 էջ։

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԲ

ԽՐԱՍԱԿԱՆՔ ԵՒ ՀՈԳԵՆԱՅԻ ՔԱՐԱՅԻ։ Շարադրեալ յերկոցունց Աստուածաբանից եւ յողմահանարից վարդապետաց ի կարգէ քաղաքաւոյ, այրեմի, ճրանեցիւնի բարդաղբի՛տս, եւ Պետրոսի Արագոսեացոյ։

Ծոյեցեալ ծախիւք Ամենապաշտա Շէ՛հիմանեանց, բարեպաշտ եւ Աստուածասէր

Պարոն Մուրատի որդի, Պարոն Սահրատին, առ ի հոգեւոր շահարկութիւն մերոց Հայկա-
սոն Բրիտանիկ:

Յամի փրկչին. 1704. Փետր. ր.

ի Վէնէտիկ, Մեծաւորաց Հրամանաւ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յայտնի լիցի բարեւէր բնթերձողացդ զգիրս զայս, յաղոսս սխուղորութեանց
Աստուածաշնչի վկայութեանց Համարացն, որք ի տեղիս տեղիս չեն ուղղապէս եղեալք, և
մեզն օրինակին է՝ իսկ սրբազրոզն սորա ո՛չ անկող վհամարաբարտն զի ուղղիցէր, վասն
այնորիկ խնդրէ զի անմեղադրելի լիցի ի մէնջ ըստ այնմ մասին, և ըստ ալլոցն յիշելի յա-
ղթան ձեռ սուրբո, զի յոյժ աշխատեցաւ: ողջ լեբուք ի Տէր:

Կըթեաց ի գիրս որ է՝ հոգւոյ խրախճան
և մտածեա՛րդ այն՝ որոյ չիք վախճան.

Կիւլլէնկեան Մատենադարան

252 Ար.

1704

86

ԹՈՎՄԱՍ Ա ՔԵՄՓԻՍ. ՀԱՄԱՀԵՏԵՒՈՒՄՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ: Թրգմ. Յովհաննէս Վրդ. Կոստանդ-
նուպօլսեցի (Հոլով): Հոռմ, տպ. Հաւաքող Ֆարածման (Propaganda Fide). 1705, 12 չճ. +
611 + 18 չճ. = 641 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐՔ ԹՈՄԱՍԻ ԳԵՄԲԵՏԻՈՅ: Կանոնոսեակի Կրօնաւորի ի Կարգէ Սրբոյն Օգոստինոսի: Յա-
ղագս Համահեւեմանն Քրիստոսի, Թարգմանեցեալ ի Յոհաննէսէ Վարդապետէ Կոստանդի-
նուպօլսեցւոյ, ի Հոդեկան Զուարճութիւն Մէրազեկայց: 1705:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ձուեի:

Կիւլլէնկեան Մատենադարան

230-2 ԳԼ.

1705

87

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊՈՆԱ. ԶԵՌԲԱՄՈՒԹԻՒՆ ՅԵՐԿԻՆՍ: Թրգմ. Վարդան Վրդ. Յունանեան,
Ամաղերաւամ, տպ. Թովմաս Եպս. Վանադեցի, 1705, 348 էջ:

ԱՆՈՒԱՆ ԱԹԵՐԹ

ՋԵՌԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՄԵՐՈՒՄ: Պարունակող զգացմանց Սրբազանքն Հարց, ե, հնագույնից ի-
մաստաւորաց: Եօրինակեց աշխատանքաւ թմար Տեան Յունահո. Գծաի, վսեմացունոյ
Բարախիկի, Ս. Ե. Հ. Ե. Բարգանեցեալի Հայկական բարբառ, ի վարդապետ Յունաննան:
Թափ Ներքաւարի թան Տեան. 1671: Ե. ը թուարեւոյն Արամայի. 1120: Ի Հայ-
րապետութեան լուսանկէտոյ Գահայի Սրբոյ էջմիածնի՝ Տեան Նահապետի, Հօրն Տերոյ
Սրբոյ Գրիգորի Լուսաւորի Գոնեաբորի, եւ ամենայն Հայոց ինքնապա՛ ի Հոփուպետի:
ՅԱՄԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Խ

Յաճի Տէառն Տէրոյ Յիսուսի Քրիստոսի. 1705: Իսկ ըստ Հայոց. 1154. Յղանաւսի.
Դ: Մարգար Ե:

յԱմարդամ քաղաքի՝ Տպագրիցու ա՛յա Գիրք վայելու է մեծաւա՛ւ, Ի Տպարանի Թոմսուս Վանանդացույ, նախիւք նորին՝ եւ հատուութեամբ: Վանազի զո՛յր նախկնապէս Թարգմանեցեալ՝ քա՛նդան՝ եւ յամէնեմասու Վարդան վարդապետեալ, Ի Լաթին լեզու է ի յայկապահ թարգմա: Սա զի նա յամարորէն եւ լրագիտ իտի, զհեղեցիաւոր եւ համեզ րաւ-
նիւ, յորդորեալ եւ խառնորէն առ մերայինն, բուսական եւ քաղցր ռնգի: Ին՝ մեզ ո՛չ իւ-
նեցաք յազի Ի րանն նորին, որք են խորխի մեղու, սուղ ինչ ոսպն՝ կամ բանջարեղէն, ալլ
զնորայն ընկալեալք, որք քաղցեալք՝ եւ նարաւիք իցնն հատութեան եւ ուսման, նոքոր լըց-
ցնն գիսափաք իւրեանց եւ գիտար: Ի փառս եւ ի պատիւ ամենասուրբ Երրորդութեան՝ Հօր
եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. այթծ եւ անշար յաւեսնիե՛ր ամէն: Պարտաւոր Թոմսոս ծա-
ռայ ծառայոյն Աստուծոյ. յոկ անուամբ Վարդապետ:

42 1

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Անբաժանահայկույն՝ եւ երանելոյ Բնութեան պատիւ, եւ երկրպագութիւն, գոհու-
թիւն՝ եւ զովեւս անգրաւ յաբեաննի յամենայն լեզուա՝ յիւրաքանչիւր բարբառոց վերա-
բնեալ՝ ծառայեալ, անուշահաս բարձրամբ մատուցալ, մատուցանի՝ եւ մատուցի՝ միշտ
Անանաւորի Աբարէին մերոյ. զորքէ կարեալ կոն էակէ հանուր, եւ անհնչ անյալ բազ
մանօք զոլ ընդունալ՝ եւ անդէ ետրին ճշմարտեալ շնորհալ եւ զԲութեան. որ ըստ մայրի
Սրբոյ Աւետարանին, ամէ անձիւ եւ վերայ արգարոց, եւ մեղաւորաց. Մատթ. էաւ. 5. 45:
Ընդ որս եւ ես պնարգիւն. եւ Քաճուր յամենայն լուալ Թաճաւ ծառայ ցնկեղեցւոյ Բրիւ-
տտի եւ Վանսեղոյ Գոյգնեալ՝ օտակողութիւն ընկալելու եւ վերին նախախնութեանցն,
պայտի զարգցրծաւալ Գիր Մենին կարողել խնայել (զոր ետամեն Վարդա Ուրուհին,
կարին լեզուէ՝ Թարգմանեաց եւ Հայկական բարբառ համդ՝ եւ տխրօք ղնով. ի յիշում Տպալ-
րանի, եւ ետիւրօք իմովք յԱմարգամ քաղաքի: Յամի Տեսուն 1750. Հոկտեմբերի 31. Եւ թ
Թուին Հայրս 1155. Նոտարարի 9: Ուսով՝ եւ մաղթմ զհամայն վայելողոյ այսմ՝ զնկեղ-
եղեան՝ վաճակէ՝ արժանիք աննի յիշմալ զԹրեմեալ եւ Թանի պապականութեանն. զԹոճաւ տաւա-
կանորդնալ՝ եւ զՀայրս իմ զնախնեան Յովորդանեան. եւ զմայրն իմ զԳրիշաբ, իմ. զնկերտս
հօք իմոյ զԳուգաս, Եւ զՄատթաննն, եւ զեղբարս իմ զԳրեգոր՝ զԹրեմաւթն, եւ զԹանիօր,
եւ զԳնյին իմ Զանայ. ի յիշում ան զնախնեան զնախնեան զնախնեան զնախնեան
= Ս. Այլն Մաղթմ վերանին զհամայն՝ եղբարցի՝ սիրելիսն՝ յիշել զհամբաւան, եւ զմտերմ
շարարարեան, եւ զղղալարօք՝ եւ կանոնադր զորեակալ՝ Տպարանիս մերմի, որով՝ եւ դուս իմ
աւր իրիք յերկնից արգարութիւն. Ամէն:

69 347-348

ከታሪካዊ እና ከሌሎች ሆስፒታሎች ለሰው ጤና ጥራት

241

1705

ԱՍՏՈՒԱՄԱՇՈՒՆԶ: Կ. Գոլիս, տպ. Պետրոս Լատինյացի, 1705. (աւարաւ. 1707) 511 + 647 = 1068 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԱՍՏՈՒԱՄԱՇՈՒՆԶ ՀՆՈՑ ԵՒ ՆՈՐՈՑ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՑ ՆԵՐ ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՂ. շարակարգութեամբ նախնացի մերոց եւ հիմարաստիւրաց թարգմանաց: Ի Հայրապետութեան Տնտես Նահապետի Կաթողիկոսի ամենից Հայոց: Ի Քաղաւորանիտ մայրաքաղաքն Ստամպուլ ի Քաղն պէկոզլէ կոչեցեալ. Եւ Քաւարեութեան Հայոց ունեղ. Մայիսի ամսոյն. ա. Եւ ի Քվին Փրկչին. 1705:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Փառք ամենասուրբ երբորդութեան Հօրն անկղբնականի. անեղի եւ անվախճան անղբի. Գեր սկզբնականի. պատճառ էին ինքնագոյի: Եւ որդւոյ Եորին անխմանալւոյ. անհատի եւ անճառելւոյ. իսկական բանի էականի. Նոյնազօրի: Եւ Հոգւոյն որդոյ անորոշելւոյ մշտնջենաւորի. փառակցի եւ արարչակցի եւսահիւսակ ահրութեան. եւ համապատիւ իշխանութեան. համանման եւ համահաւասար երբեակ անմնասորութեան. պաշտելի եւ երկրպագելի մի աստուածութեան. այժմ եւ միշտ եւ անդաւ յաւիտեան յաւիտեանս ամէն: Արդ՝ եղև զբաւ աստուածաշունչ մասնելիս: Թվին Հայոց ունեղ: Ի շնորհազարդ Հայրապետութեան եւ Կաթողիկոսութեան օուրբ աթոռոյն իմիմանայ ամենայն Հայոց տեսուն: Աղեկ-սանդղի հուղայեցւոյ. ի յօրինակս Հնոյն ապեցեալ. լուսաւորեալ Հոգի Ոսկան վարդապետի. յա՛ր եւ նման. ո՛չ աւելի եւ ո՛չ նուազ. աս՛կայն ժանրդրով: Ի տպարանս աղբականի Նոյնոյ Ոսկանի վարդապետի Լազիկացւոյ Պետրոսի. Ի մայրաքաղաքն Ստամպուլ. զաւաթիայ. ի Քաղն պէկոզլէ կոչեցեալ:

Կիւլպենկեան Մատենադարան

220.4

1705

ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ: Կ. Գոլիս, տպ. Գրիգոր Մարգարանցի, 1706, ԽՓ (43) էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ ՍՐԲԱՋԱՆ ՊԱՏԱՐԱԿ: Ըստ Աբարդութեան Եկեղեցեացն Հայաստանեաց: Սրբոյ Յաթոռոյն իմիմանի՝ ընդհանուր մայր եկեղեցւոյ. զոր Հիմնեցեալ ի Քրիստոսէ: Եւ Նորին զգապետի Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին: Որոյ փոխանորդացն միոյ իսկ Տնտես Սրբազան Կաթողիկոսին Հանուրց Հայաստանեաց: Իսկ ի Քվին Փրկչին՝ ունեղ. Եւ ի Քվականութեան Արամեան ունեղ, Յամեսանն օգոստոսի: Տպարդեցեալ ի նորակերտ տպարանի՝ զԳրիգոր զպրի՝ մարգարանց՝ ի մայրաքաղաքն Կոստանդինուպոլիս:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ի վախճանի աստուածային պատարագամատոյցի աշորիկ ազայնմ զտեսարգ իմ անմեղազիր լինիլ իրթնութեան նորատիպ աստիւն եւ դեռաւնի զորՊրոֆանիս, որովհետեւ ամե-

Նայն իրաց սկիզբն ղժռւարութիւն է: Բայց Համբերութեամբ եւ հեղութեամբ՝ այլ եւ յօժար կամօք շնոմեանդ սիրով՝ եւ ամենակատար յուսադրութեանս իմոյ ետես բարեբարն առաւանձ՝ եւ ետուր՝ կարողութիւն եւ զօրութիւն տանց տկարանայլո՛յ ըստ մարմնոյ. վասն որոյ յառաջ արկեալ իրաւութիւնս՝ եհաս կատարումն սուրբ խորհրդատեալս. անբողջապէս յետ կատարման մեծի մատենիս՝ յայտմաւուր սուրբ զրոցս սրբոցն աստուծոյ: Ու թւակէտ զորք իմն տաժանելի է՝ եւ ղժռւարին մեղ զործավարացս բայց յոյժ վայելու՜մեղ վայելուողացդ թէ ըստ մեռոյն եւ թէ ըստ ճոթութեան: Զոր եւ հաւատամք է հաճելի լինելոց իցէ ի փառս Քրիստոսի եւ ի պարծանս ազգին մերոյ եւ ի զոգեառ սրբազան Հայրապետին Տեառն՝ եւ յիշատակ անջնելի տանն Գրիգորի՝ օրդոյ մկրտի: Արդ որք վայելէ՞ զամ յիշեցէ՞ յազօթս Մահանի Ղազարն Եւ իւր եղբայր Տէրատուրն եւ Մահանի Զաքարն՝ եւ Մահանի Ղուկանն. Պալիս. Ալիքսանն. եւ իւր Եղբորն Առաքել Վարդապետին: եւ Յակոբն. եւ զուգ յիշեալ լիջիք առաջի անմահ սուրբ պատարագիս: Ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

204.5

1706

90

ՏՕՄԱՐ: Գ. Պոլիս 1707 (աւարտ 1708)՝ ապ. Սարգիս, 352 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՏՕՄԱՐԱՅ ԳԻՐԲ Հայոց Հոռոյնացոց: եւ Լուսնացոյց եւ Պարզատմամբ ընդ որոց եւ Տաղ Յովնատու մարմնախաղաց եւ Երազանն: եւ երակ տանելոյ: Եւ Հարցմանք՝ Մերոյն Բարդի կեանքացոյ:

Ի Հայրապետութեան Տեառն Աղնկանդրի սրբազան Կաթողիկոսի մահնայն Հայոց:

Ի մայրաքաղաքն Կոստանդնուպօլիս:

Ի թվականս Հայոց 660 շրջանի մերի ի է:

Գ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Յիշատակարան:

Շնորհօք եւ ողորմութեամբ Տեառն մերոյ Յիշուի Քրիստոսի՝ աւարտեցաւ տառս որ կոչի Յովնատու եւ այլ բազում բանքս իմաստասիրաց պարունակեալ ընդ ինքեանս առ ի օգտակար լինել վայելողաց: Ի թվականս Հայոց 660 է: յամենան փեարմարի. իը. Եւ առաջնորդութեան սրբոյ երուսաղեմի. եւ Կոստանդնուպօլսոյ Տէր Յովանէս վարդապետի:

Արդ՝ Հանդիպօղջս յայտմ գրկեանս վայելապի. յիշեցէ՞ ի մաքրափայլ ազօթս մեր. զնուստ Սարգիսս որ եմ ծառայ ամենեցուն. քանզի բազում աշխատեցայ. ունելով յայն ի մեի զուրբ կոյսն Տիրուհի. որոյ այգերութիւն անպատ եղիցի:

Այլ եւ յիշելիք զմեզք իմ եւ զորդեակն իմ զՄարտիրոսն եւ զԳեորգն զի եւ Նօքս բազում աշխատեցան. եւ զուգ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ ի միասնգամ զալստեան իւրոյ ամէն:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

204.11

1707

ՍՄՆՕԹ. Սոյն գիրքը չի գտնուիր Հայ Հնասիր Գրքի Մատենագիտական Ցուցակչի մէջ:

91

ԳԻՐԲ ՄՏԱՄԱԿԱՆ ԱՂՕԹԻՑ. Թրգմ. Պետրոս Վրդ. Թիֆլիսեցի: Մարտիկա, 1708, 144 էջ

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐԲ ՄՏԱՄԱԿԱՆ ԱՂՕԹԻՑ. ԲԱՆԱԼԻ ԶԵՐՄԵՐԱՆԴԱԿԵՐՏ, ՈՐ ԲԱՆԱՅ ԶԴՐՈՒՆՍ ՍՐՏԻՑ, ՄԵՂՕԲ ՓԱԿԵՑԵԼՈՑ: Թարգմանեցեալ է Լաթին եւ ի Տալական լեզուէ, ի հայ բարբառ ի Պետրոսէ Վարդապետէ Թիֆլիզեցւոյ: Ի փառս առաւելոյ եւ ի յազաւ ազգին մերանոյ:

Եւ Սուրբ էջմիածնայ Կաթողիկոսութեան Տէառն Ազեկանդրէի Զուգայեցւոյ փոխանորդին Լուսաւորչի:

Ի Թվականութեան փրկչին ջրիստոսի ոչր: եւ հայոց ոճէն: Սեպտեմբեր է. ի Մարտիկա Թաղաքի:

ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Եւ Մեղրիէթ Վարդապետ Կարգութեամբ եւ շնորհոյ առաւելոյ Պառիարզ Մայրաքաղաքին Կառանդիկնաւորի տեսի զմասնական ազօթս զայս եւ հաւանեցայ: զի զաի զառ լի առաւելոյն բանիւք յորինեցեալ: Ի որոց մեծաց վարդապետաց եկեղեցւոյ վասն որոյ ետաւ զհրաման զի ապագրիցի:

էջ 143

ՅՈՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Փա՛ռք մտնէ երանեալ սուրբ երորդութեան հօր եւ որդոյ եւ հոգոյն որոյ: մտնէ: Կառարեցաւ փառքիկ զիբքս որ կոչի: Մասնական ազօթս ըստ եկեղեցոյ մեծի հոռմայ ի Թվականի ժարգեղութեան տեսնի մերոյ յիսուսի ջրիստոսի: ոչը: Հոգեմեծք է: աւարա եւ զեւ: Ի Թաղաքն Մարտիկայ:

Եւ այս մասնական ազօթս եւ կողովորինցի Մինասի որդի Յովանէսս պատմայ ուղի ինձ յիշատակ եւ ննդաց իմոց եւ ազգականաց իմոց ով ոք հանդիպի կամ կարգայ եւ օրինակէ մէկ հայր մերիւ յիշէ եւ զուք յիշեալ լիլիք ի ջրիստոսի: եւ եւ որուպ Պետրոս Վարդապետ Թիւֆլիզցի զայս Մասնական ազօթս Թարգմանեցի ի Լադին լեզուէ ի հայ բարբառ: ով ոք կարգայ եւ շահի ինչս հոգեւորս: յիշեցէ զիս եւ զննողս իմ միով հայր մերիւ: եւ զուք յիշեալ լիլիք է զպրութին կենաց: մտնէ:

Կիւլչեկեան Մատենադարան

241 ՊԷ.

1708

92

ՏՕՄԱՐ: Մարտիկա, 1708 (աւարա. 1709), 272 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐԲ ՏՕՄԱՐԱՅ ՀԱՅՈՑ ՀՌՕՄԱՅԵՑԻՈՑ ԵՒ ՊԱՐԶԱԲՕՄԱՐ. Ինչ որոց և Տալ Յովնասփոս: Մարմնախաղաց: եւ Երազման:

Ի Հայրապետութեան Տէառն Ազեկանդրէի Զուգայեցւոյ Կաթողիկոսի մտնից հպրոք:

Ի Մարտիկայ Գաղաթի: Ե: Թուրքերութեան Հայոց. ոճնէ- Յունիս ամսոյն ժա. Եւ
Ի Թվին Գրկէին. 1708. Յունիսի իս:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Շնորհոց ամենագործին աստուծոյ. և քերով սուրբ հոգւոյն կենարարի. Աւարտեցաւ
գրկուս որ կոչի Յովասափի: Ի Թվին քրիստոսի. ոճնթ. և Հայոց. ոճնթ: Ի ժայրաջաղաթն
Ըստամպուլ. Ի Թաղն Վէհոյլի կոչեալ Ի լաւ և ընտիր օրինակէ. որք Հանդիպէք սմա յիշե-
լիք Ի ժաջրափայլ ազօթս մեր. և զուք յիշեալ լիլիք Ի քրիստոսն աստուծոյ մերմէ. ամէն:

Կիւլպէնկեան Մասնագործան

284.11

1708

93

ԳԻՐԲ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏԱՂԱՐԱՆ: Կ. Գուլիս, ազգաբնոյ՝ Սարգիս Դպիր, 1709, 258 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐԲ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ: Եւ ասագործան վաշկուչ և զեղեցիկ Ի զանազանից բանաստեղծից շա-
բազրեցեալ Ի իրախեանս Հայոց բարեյարգից և Հիմարաստիբաց:

Ի Հայրապետութեան տեան Աղէկաճաղի որդալան Կաթողիկոսի. Ի Թվականին Հա-
յոց ոճնթ փետրվարի. է:

Տպեցեալ Ի Կոստանդնուպոլիս. մեղաժր Սարգիս:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Արդ՝ որք Հանդիպէք յայսմ ասագործանին վաշկուչապի. յիշեցէք Ի ժաջրափայլ յա-
զօթս մեր. զազգաբնոյն սորին զնուստա Սարգիս. և զօրգեանին իմ զՄարտիրոսն և Գէորգն.
և զաշխատասար զօրծարանին Էրզրումցի Ակոսն. և զուք յիշեալ լիլիք Ի Քրիստոսն աս-
տէն. Հայր մեր:

Կիւլպէնկեան Մասնագործան

284.4

1709

94

ԱԳԱՐԱՆԳԵՂՈՍ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ: Կ. Գուլիս, ազ. Գրիգոր Մարգարեանցի, 1709. ԴժԻԸ
(428) էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԳԻՐԲ ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՐ ԿՈՅԻ ՀՈՄԱՆՈՒՆԱԿԻ ԱԳԱՐԱՆԳԵՂՈՍ. Շարադրեալ զսա Աղա-
թեղեղաթի մեծի իմաստասիրի. Աստուծոյ Տրդատայ արքային Հայոց: Յազապ Ենեքեան,
և անդեան, և վարուց. Եւ Յանախանաստմ քարապետութեան որդոյն Գրիգորի մեծի Հուսա-
ւարին մերոյ. Եւ Տրդատայ Թագաւորին Հայոց:

Յամբի մարզեզսւթեան Բառին Կենացւ ունեթ. Իսկ Իսմ Հայոց. ածեր. եւ յամանն
մարտի ժա երորդի.

Ի յերորդ. ամի Հովնապետութեան եկեղեցւոյն Պրիստոսի, տեառն Աղէքսանդր
սրբոյն Կաթողիկոսին ամենայն Հայոց Որոյն էլմիածնի:

Նորին Հրամանաւ պապարեալ Տպապրեցաւ Ի քաղաքիս Կոստանդինուպոլոյ.

Ի տպարանի եւ ձեռամբ գրիգորի գրիկ որդւոյ մկրտչի մարգրտանցւոյ.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Ա

Մամուլում Աս պայծառ ըմբերողան:

... Յազգա աշխարհ եւ առանկ քան զայսոսիկ պատճառանաց՝ գերեթլանիկ Հայրապետ
մեր տէր Աղէքսանդր Կաթողիկոսն: Յորժամ նորին Հրամանաւ՝ ես նուազաւ աստուած
ծառուր վարդապետ. ձեռնառն աշակերտ Ի մանկութեան սոյն Հայրապետիս. զայն Ի նուե-
րակութիւն, Ի մայրաքաղաք Բիւզանդիոն: Եւ ինձ զգիրքս. զի քերեալ տաքից մահտեւի
գրիգոր գրիկն՝ որպէս զի տպեցէ. եւ ռճծղ թուոջ. եւ յամանն ապրիլիկ եօթներորդի՝
ժամանեալ Հասի Ի Կոստանդնուպոլոս: Եւ տեսի զի Խոսովութիւնք յուովք յուզիր Ի քաղա-
քիս, որպէս ամենեցունցդ յայտ է. յազատաւ որոյ եղեւ Խաժառանգն Բրիտանիան՝ մինչեւ
Ի թիւն. ռճծղ: եւ ըստ կենարարին մերոյ ունեթ ամին. եւ յամանն ապրիլիկ, Վասնորոյ
կամ եղեւ. զի անդէն յետ յեղեցի զգիրքս առ վեհն՝ Ի սուրբ էջմիածին: Եւ ապա ոմն եր-
կիւզած յատուածոյ պարն զալուստ. որդի Խոնայ մուրատի Աղուլեցւոյ գողթնեաց. եւ
յաշխարհէն Հայոց: Սա՛ յանդուլ խաղաղմանէ Նորհաց Հազոսն. տինա՛ նովիմք զմայնեալ
լարժեցաւ Ի սէր աստուածայն զանձին՝ յանձն առնելով արգեամբք առ զպնութիւն վե-
րոյդեալ տպագրապետ գրիգոր գրիկն. զի տպեցէ. որոյ տէր աստուած գիրխարէնն Հա-
տուցէ վարձա քարեաց. աստ եւ Ի Հանդերձեալն ամէն:

էջ 5

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Բ

Փա՛ռք եւ զուգութիւն արարչին Համայնից արարածոց եղևոց. երկթականաց եւ ան-
նիւթ գոյից. երեւելեաց եւ աներևութից: Էին Հօրն Անեղի: Էակից Որդւոյն Անգաղկի:
Բղիսողին Ի Հօրէ ճշմարիտ սուրբ Հոգւոյն փառակցի: Որ նա ինքն է Անրաւ եւ ամենազօր ա-
ռաջին պատճառն ամենայն էից: Նոյն անասուեր. եւ Ծաղումն իւր անարգել: Եւ զողէ իւր
ամենազո՛ւլ: Էութիւն անտեսանելի՛. Զօրութիւն ամենակարօ՛ղ. Բշխանութիւն ամենակա-
տա՛ւր: Ի վեր քան զքան. անՀա՛ս Ի մտաց. անճա՛ռ յեղևոց: Նա՛ս փա՛ռք յամենայն արարալ
ծոց յանցելու մն յախտեալ. Ի ներկայականս յախտեանից. եւ յապապայն Ի յամենայն յա-
ւիտեանս միշտ անկէտ եւ անզրաւ յաւէտ. եւ անսպա՛ռ յախտեանի, Ամէն: Որ աղօթիւք
սուրբ լուսաւորէին. Ե՛ս ինձ կարողութիւն իւրոյ անպիտան ծառայիս՝ գրիգոր գրիկ՝ ձեռ-
նարկել Ի գործ տպագրութեան այսմ ցանկալի Հոգեբուշի յորդախաղաց վտակիս. որ կոչի
ազապանկեղոս պատմագիրք. որ ունի յինքեան զընդր վիպասանութիւն պատմութեան լու-
սաւորելոյն երկրին Հայաստանեայց ազգիս հայոց. Ի ձեռն քաղճալարչաւ նահատակին Հօր
մերոյ սրբոյն Պրիգորի Երեսուրդին. եւ վասն շարչարանացն անտանելի յաճախապատով
քաղաքութիւն նորին. եւ լաւանջեալհարջոյ տեսնանց նորին զիւրմէ միածին քանիկ Է վա-
ղարչապատ քաղաքի. եւ զանպարտելի անկայազօր քաղաքալոյսութիւն Թաղաւորին Հայոց
մեծին սրբատալ. Հարուածովք իւրատու տեառն յանանեղէն բնութիւն փոխարկելին. եւ վե-
րլուսին նորոգելին Ի մարդկային մեւ ու Ի կերպարանս զեղեցիպազոյն քան զառաջինն. Կ՛ս պէ՛զ
պէ՛ս Հրաշալոյն քաղաքիկացն՝ եւ նահատակութեամբ վկայութեանցն սրբոց Կաթողիկոսն
Հովնապետն: եւ շինուածոց լուսանկար խորանացն տեղեաց իջման միածնի. եւ սրբոց
զամբարանացն Կաթողիկոսն եկեղեցեաց Հովնապետն և զայնանցն. եւ Կոստանդնուպոլոսն փ
հաւաքած ճշմարիտ քրիստոսի առաքելոյ մերոյ: Որ այս սուրբ ժառանգաւ փչպէտ անգաղաքալ
կոտլութիւն գալք Ի մէջ Հայոցս Բէ Աղապանկեղոս պատմագիրքի աշխարհ յոր յուով կերթում քա-
լարուն եւ Ի քաղաւ տեղին եւ առ զընդ աշակերտս ալ զամեկը զի ընթերցեալ օգտեցեալ Ի

ամանկա այլ ուր ուրեք գտանին ի րազմաց անդիտելի դրով։ քաղված տղիտանային ի ամանկ հրաշագործութեան անցին եղևոց առ ազգս հայկազուն անուառ եւ զմարդասիրութիւն խնամոցն աստուծոյ զորպէս անհաւ ի խաւարէ անդիտութեան կապալաւութեանց ի լոյս աստուած գիտութեան։ Վասն որոյ տեղապահն նորին տիեզերահաւակ ուսեր աթոռոյ հոգէն հայրն հասարակաց վեհն հոգեւոր Տէր Աղէքսանդր Սրբապան Վաթնղիկոսն մեր։ իւրոյ սրբանուէր մեծամեր զրեալ զօրինակն յղեալ առ նուաստութիւն մեր։ եւ հրաման արարեալ զի ապաքնացի այս ուսեր մասնեան ի պայծառութիւն ազգիս մերոյ մանկանց նորոյս սիօնի։ Զամբակ իւրեւ անխարդախ կաթն ամենատառ զի փափագեալք սոջալ անցիմք ի փրկութիւն։ Քանզի այս է լուր քաղցրահամ վտակաց աղբիւրց յորդառատից։ յորմէ ըմբեալք ամպոց հոգեւորդից վերաթուալք ի դատա պարարտացեալս զհեղեղեղութեանց անապատի։ զի քաղցրահոտն ցոյնլովն զուսթ եղիցի քոյս նորա։ Իսկ եւ յամենից նուա՛սալ վերաբորեալ մեղքք զրիզոր զպրիս՝ աբ ցեակ եմ այժմ ի մեծազայեղութեւ մայրաքաղաքիս կոստանդնուպոլսի։ Մեծաւ փափագեօք։ երկամբք Զանիւք եւ ամբանիլ յաշխատեօք։ հրամանաւ վեհափառ Սրբազան Կաթողիկոսին։ ի Խաւարքութեան՝ փրկլին։ ոչնէ՛մ։ եւ ի ճաշիկազնեաց ունէ՛մ։ ընդ հոգեւորն սրբունւոյ աստուածանին՝ որ յարգայտեալ քաղաքիս զԵդեսիոյց եւ ի հայրապետութեան նոյն տեան Աղէքսանդրի՝ որոյ հրամանաւ սկսեալ էի։ Եւ ի առաջնորդութեան երկուց որոց աթոռոցն յերուսաղէմ՝ եւ կոստանդնուպոլսի։ Իսահակ եպիսկոպոսն՝ իրկին էպուշեփոս։ ի ապարանի մեղապարտ զրիզոր զպրի։ Քանզի մեծալ յոժա՛ր սիրով Զան եղեալ աղուլեցի մուրառեան որդի՝ պարան զալուստն եւ յարութիւն վասն յայտնի ցուցանիլ զմեծակեալ վանեմ որոյ լուստորդին մերոյ։ Եւ արարին օշնութիւն։ առնելով մի մասն թղթոյ՝ որով ապաքնացի։ սակայն ոչ ժամանեաց պարան զալուստն մինչ յաւարտումն ուսեր մասնին։ Ե՛լ եւ զնաց յերկիրն իւր։ Եւ ապա մահանալ պաշտատարն՝ ուսեր էլլմեմեմ վանապալա զլուով՝ նորին զանձանիլն արար զանութիւն։ վասնորոյ երես անկեալ ստորոյ զանայից արդարեան հայապետին մերում։ եւ որք ենն ի ներքոյ հրամանալի։ եպիսկոպոսն՝ ցգ. վարդապետն՝ ցգ. եւ կրօնաւարն՝ ցգ. ճշմարտոր՝ ցգ. եւ ի դասուց կուսակորս քահանայ՝ ցգ. քաղաքային քահանայ՝ ցգ. եւ սահմաւարն՝ ցգ. Եւ բարեխմտաւոր իշխանաց զորոյ աթոռոյ։ եւ ամենայն հայազուն աստուածաւէր ժողովրդեանդ, որք ընթեմեան։ եւ անտանն զպեմա պատուական, զոր անաբեցիք մեռա՛մ։ քոյին զնաբեալդ, ի մեռն սիրելի որդովդ նուիրակ հեղահալ աստուածատար՝ եւ աստուածաբան վարդապետիւր, որ առ մեղաւոր զրիզոր զպրիս։ զոր ապաքնեաց մեղաւորն մեռն իմ, մաղթանք զոյ՛ն։ եւ ի մեռն հաւուքն որոյ յնորհեաց մեղ կարգութիւն ապաքնիլ ի ապարանիս մերում յանեալ ուսեր էլլմեմեմ։ Ենդրմէ ինչիլ զվերայգրեալ պարան զալուստն եւ արութիւն։ եւ պաղատարն՝ հանձնք զմեռմար նշնեցնովք։ Եւ քան զեւս զհիւանդացեալ եւ արքաացեալ զոգրիս քաղաքն ի խորոյ՝ եւ ինչքէ ի Անլ արձանացուանիլ զանաթման, ժլմս, Եմյոյ յաղթից յանայն ի բարեգործութենէս. մեղապարտ զրիզոր զպրի՝ որ ապաստան եղէ ըստ մերոյ մաքրափայլ՝ եւ վաղանա մաղթան եւ ի յաղթիս որ առ աստուած. վասն ամենայն ուղղափառ հաւատացելոյ՝ հաճելիմք ասենլ զիս՝ եւ զհանդուցեալ հայրն իմ մերայն։ եւ զմայրն իմ. եւ զմամերս իմ. եւ զպապերս իմ. եւ զպաքաքս իմ եւ քոյքս իմ. եւ ընկերս իմ. եւ ամենայն արեան առաւ մերմաւրք իմ. որք կա՛ն հանգուցեալք առ ի հրաժանէն աստուծոյ։ Եւ որ յիշէք հայր մեր՝ որ յերկինս՝ զհաղիս նշնեցնուցն վասն մերոյ։ եւ զուր զպիտարին զիսին կրկնապատիւն կալլիք ի Քրիստոսն ամեն։ Եւ զնորահառ արգեսն իմ զերեւոյս՝ Եւսանկն երեք աստան ամեայ՝ մաղթար։ որ պարգաւիտ սիրով եւ հաւատամք մաղթար ճանաչ յայով աշխատան իրեաց ի շարաքնելն դրաց։ Թէ ի սրբաբնութիւն ամենայն ասալաքար թղթիցն ազմանց։ Արգ ինչքմ հոգեւոր հարց՝ վասն սին՝ յիշել յաղթիս մեր՝ մեալ զոյնն մաքրար։ եւ հնազանդ յորինացն աստուծոյ՝ մինչ ի կեան կեցման իւրոյ։ Թ՛ աէք ունայ յակեալ ուղղափառ եւ հաւատարիմ. հեղահալ եւ մաքրար կենցաղ։ Սա եւս բազում աշխատեցաւ ի ապարանութեան՝ մերում ի արաքնելն ինչքէ իր սրբաբնութիւն ապարան իւրոյ։ ըստ մերայ մաքրափայլ մաղթանացն Այլ եւ յիշեցէք ամեն աշխատաւոր մշակին, եւ զսահակն որ բազում աշխատեցաւ եւ փին թանաքին՝ զեալայն աղուսաւ։ եւ զմակարին Եւ այլ պաղատութիւն ապաքնատան՝ Թէ եւ թղթի որ ոչ արեւելոյ իշխանաց վարձ՝ եւ այլ զանապեան ի գործարանիս արեւ եղեալ եւ պիտայացեալք որ յամեալ հայն ժամաւ անտառ լինիւր մեռ իմ վասնից զամից արմից սոյնի եւ արեւթոյ։ Զամբակ աւարտ տեցի զամենայն ինչս իմ վասն ուսեր մասնին։ այլ յաւանդեալ եմ առ բարեբարն աստուածն՝ որպէս եւ հանոյ թղթ իւրն՝ կամք իւր արհեստ եղիցի։ Թ՛ որ ընդհանց ինձ քրիստեան ապաքնի մամուլս երկամեան յոր՝ զեղեցիկ՝ միջնորդութեամբ յանանկա վարդապետի առ մաքրացոյ՝ որ առ իշխանն իսլաւի քահապետեալ ազան որ հանգեաւ յերուսաղէմ մահապարտ

Հին. սրբ. վարձն հասուցէ որ, որ գրիգոր լուսաւորչին բարեխոսութեամբ առ քրիստոս:
Ամէն եղիցի. Եւստ աւարտումն սուրբ մասնինս. ոճեթ. աղբիւրի ա:

Իջ 420-428

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

968-625 Ադ.

1700

95

ԽԱՅԱՏԱՌԻ ՎՐԳ. ԷՐԶՐՈՒՄԵՑԻ. ՀԱՄԱԹՕՏՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ԱՍՏՈՒԱՄԱՐԱՆՈՒ-
ԹԵԱՆ: Վեներիկ, աղ. Անտոն Պոթոյի. 1700, 6 չւ. + 769 = 795 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ՀԱՄԱԹՕՏՈՒԹԻՒՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ԱՍՏՈՒԱՄԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ Ետադրեցեալ ի Խալաթոյ
էրզրումեցոյ Ամարտն Վարդապետէ ի Փառս մեծազոյն Աստուծոյ, եւ ի պատիւ սրբոց
Նորին, եւ Յօգուս մերազնեաց:

Տպագրեցեալ արեւմտքք, եւ գոյիւք Ամենապաշտ Շէրիմանեաց, բարեպաշտ, եւ
Աստուածաւէր Խօջայ Սարգստի Որդի, Զուգայեցոյ Պարոն Մուրատին, առ ի Հոգեւոր շա-
հաբարութիւն մերոց Հայկազուն Բրիտանիէք:

Ի Հայրապետութեան Տնտն Զուգայեցի Աշէրանդրի Ամենից Հայոց Կաթողիկոս:

Յամէ փրկչին ութ. Մարտի)

ժդ.

Եւ Հայոց ոճեթ. Մարտի)

Ի Վեներիկ, Ի Տպարանի Անտոնիոսի Պոթոյի.

Con Licentia Du' Superiori. E Privilegio.

Հրամանաւ մեծաւորաց:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Շնորհք, եւ պարճութեամբ ամենասուրբ Սրբորդութեան, Հօր ամենակալի, Որդ-
ւոյ մարգարէի, եւ Հօգուոյ՝ սրբոյ Ճշմարտի, Աստուծոյ կենդանիի: եւ յաւիտենակալի:
եւ բարեխոսութեամբ ամենամալուր, եւ ամեներանցեալ միշտ Գուռին Մարիամն Աստուծ-
մանի, եւ միջնորդութեամբ Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, եւ ամենից սրբոց,
աւարտեցեալ բազմաւաւ, եւ յոյժ պիտանացու գիրքս Բարոյական Աստուածաբանութեան,
սրբոյ բանք յոյժ օգտակարք, եւ վաշխուղջ են, ի փառս ամենաբնեւ, եւ բարեբարին փրկչին
մերոյ Աստուծոյ, ի պէս, եւ ի յօգուս պաղարեւոյական Հայկազուն Հաստապետից բարեխո-
սաց. որպէս զի՝ ամենեւեան դիւրապէս կաթիցին վաշխել, եւ ի կիր արեւանել զուսուցեալս թ-
մին ի կենութիւն: Հոգեանք իւրեանց: Արդ սիրելիք Հարք, եւ Նշարք իմ ի Տէր Թանգիւթօյք
միջնորդական, եւ Աստուածաւանջ զանմարտիւս, մայրեղով Հայցեմ, զի՝ յիշիցէք զԱռա-
ջայեցի Շէրիմանեաց Պարոն Մուրատին, եւ զՀայր Նորին Խօջայ Սարգստն, եւ զմայր Նորին
Մալվարն, եւ զնորսոյն Նորին Խօջայ Զաքարիան, եւ Պարոն Ավետն, եւ զպաշտպան Նորին
Թանգիւթօյք, եւ զպաշտպան Նորին Մարիամ-աստիկն, զանպաշտպան ի Տէր. եւ զազնիւ եղբարս
նորին, Խօջայ Սարգարեւն, Պարոն Միքայէլն, եւ Պարոն Գառնարեւն, եւ զուսուսերս, Գրգոր-
նոյն, եւ զսրբ. Նորին Ուղտեմն, եւ զմեղանի կենակից Նորին Թադուհիմ, եւ զսրգիւմ-Նորին
Հարն Նազարն, Պարոն Շէրիմանեւ. եւ մաւստեի Սարգստն, որ կղեւ պատնաստ Նորին
Հարն Նազարն, եւ Պարոն Թանգիւթօյք, Պարոն Գառնարեւ. եւ Պարոն Յակոբն, եւ զայլ ամեա-
նաք արեւակից մեղմաւորս Նորին, որք են ի կենսն, եւ որք են փոխեցեալս՝ առ Աստուծոյ
զի արգեամբք, եւ գոյիւք իւրովք հանցեալ ի լոյս անել զսոս ք յանձնելի յիշատակ ինքեան:
եւ ընտելց ընտանեաց, եւ ազգականաց Գրգոր, ի խնդութիւն, եւ ի Կրօնական սիրելեաց, եւ
բարեկամաց իւրոց ի Բրիտանո, եւ ի ափոփանս Հանուրց առաքինաւոր ընթերցողաց: Արդ,
որք հանդիպէք սոս ընթերցողով, կամ օրինակողով, Հայցեցէք ի Տնտնէ զնորումն յանցա-
նաց սրբոյն, զի փառն զԲանական յիշման մերոյ ողորմեացի եւ մեղ փրկչին աշխարհի. որ-
քան ի մարմնի էք, անվտանգ պահելով զմեզ, եւ զկիր ելանելոյ աստի, զաստուրկով զմեզ

ընդ երամա արդարաց, ու անսպառ բերկրանօք արժանիք լինիցիք օրհնութեամբ դռնարանէլ զամենաբարին Աստուած, ի յաւիտեանս յաւիտեանց. Ամէն:

Եթէ կամիս մտանէլ ի կանոս,
Պահէս զդատութեանս:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

230-2 Խաչ.

1709

96

ԽԱՅԱՏՈՒՐ ՎՐԴ. ԷՐՁՐՈՒՄԵՑԻ. ԲԱՆՔ ԵՒ ՔԱՐՈՉՔ: Հատոր Ա.: Վեհափիկ, տպ. Անտոն Պօթուրի, 1710, 6 չհ. + 1195 + 1 չհ. = 1202 էջ:

ԱՆՈՒԱՆԱԹԵՐԹ

ԲԱՆՔ, ԵՒ ՔԱՐՈՉՔ, ԾԱՂԱԿՍ ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ ՏՕՆԻՑ, ԵՒ ԱՒՈՒՐՑ ԱՂՈՒՀԱՑԻՑ, Ե. տօ-
նախմբութեանց Մարիամու, և սրբոյ Խաչի.

Շարադրեցեալք ի Խաչատրոյ էրզրումեցեոյ Անարժան Վարդապետէ ի Փոռս մեծա-
դոյնս Աստուծոյ, և ի պատիւ սրբոց Նորին, և Յօգուս մերապնեաց:

Հատոր Առաջին:

Որ պարունակէ զբարոյս ի յառաջնոյ կիրակիէ՝ զալտեանս մինչև ի նոր կիրակի
ներքապարար:

Տպագրեցեալ արդեամբք, և դոյիք Ամենապայծառ Զուգայեցի Շէրիմանեանց, բա-
րեպաշտ, և Աստուածասէր Խօջայ Սարհատի Որդի, Պարոն Մուրադին, առ ի Հոգևոր շա-
հարեմութիւն մերոց Հայկազուն Քրիստոնէից:

Ի Հայրապետութեան Տեառն Զուգայեցի Աղէքսանդրի Ամենից Հայոց Կաթողիկոսի:

Ծածի փրկչին. ոչք. Մարտի) Իշ.

Եւ Հայոց ռեժիմ. Մարտի)

Ի Վեհափիկ, ի Տպարանի Անտոնիոսի Պօթուրի.

Con Licentia De' Superiori, Et Privilegio.

Հրամանաւ մեծաւորաց:

ԹԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Զուրի:

ԾԱՆՕԹ:

Կազմուած է երկրորդ հատորին հետ, որ կը գտնուի մաս զբիմ յիշատակարանը:
Առաջին հատորին աւարտին կայ Պօթուրի տպարանին մէջ տպուած հայերէն գիր-
քերու ցուցակ մը, որ կը բռնի մմամ առաջին ցանկը ըլլալ: Վերնագիրն է՝ «Շարադրան-
քիւն, եւ ցուցակ զբոց, որք գտանին մեծապունիւ Քուով առ Անտոնիոս Պօթուրի Տպագրիչի
ի Վեհափիկ ի սուրբ Մարիամ Ծածօգոս ի քալլէ լոնկա ի ներկայի ուրի 1710»:

Կիւլպէնկեան Մատենադարան

252 Խաչ.

1710

97

ԽԱՅԱՏՈՒՐ ՎՐԴ. ԷՐՁՐՈՒՄԵՑԻ. ԲԱՆՔ ԵՒ ՔԱՐՈՉՔ: Հատոր Բ.: Վեհափիկ, տպ. Անտոն Պօթուրի, 1710, 2 չհ. + 626 + 2 չհ. = 630 էջ:

ԱՆՈՒՆԱԹԵՐԹ

ԲԱՆՔ, ԵՒ ՔԱՐՈՉՔ, ՅԱՂԱՅՍ ՏԵՐՈՒՆԿԱՆ ՏՈՆԻՑ, ԵՒ ԱՒՈՒՐՑ ԱՂՈՒՀԱՑԻՑ, Եւ աստիճանային Մարիամու, և սրբոյ խաչի.

Եւրոպացիացիք ի Քաղաքային իրարմանցն Ստանիսլավսկի Գառն ժամանակն Աստուծոյ, և ի պատիւ սրբոյ Նորին, և Յօգուտ մերկանացիք

Հաստիճանային:

Որ պարունակէ զբարեք ի յերկրորդ կիւրակէն յառաջագոյն յերկրորդ միջին ի յառաջին կիւրակէն զայստանի արտաքաղաք:

Տարածելով արդեամբք, և զոյնիք Ամենապաշտօն Զուգարիցի Շէրիմանեանց, րաբեկաշու, և Աստուծանէր Խօջայ Սարգսի Որդի, Պարոն Մուրադի, առ ի Հոգեւոր Հաւարարութիւն մերոց Հայկազուն Քրիստոնէիցի:

Ի Հայրապետութեան Տեառն Զուգարիցի Այլտանիքի Ամենից Հայոց Կաթողիկոսի:

Յամի փրկչին ոչ. Մարտի)

իւ.

Յա. Հայոց առնթ. Մարտի)

Ի Վիեննայի, Ի Տպարանի Աստուծոյ Գոթթի.

Con Licentia Dei Superiori, E Privilegio.

Հրամանաւ մեծաւորաց:

ՅԵՄԱՏԱԳՐԱՆ

Նորոգ, և սղարմութեամբ մանասուրք երրորդութեան, Հօր մանակալի, Որդւոյ ժաղապարի, և Հոգեւոր սրբոյ Ճշմարտի, Աստուծոյ կենդանւոյ, և յաւիտենականի. և բարեխառնութեամբ մանասագոր, և մանկանեանց ժշտ Կուսին Մարիամու Աստուծանէր, և միջնորդութեամբ Սրբոյ Հօր մերոյ Գրիգորի Հուսաւորչին, և մանկից սրբոց, աւարտեցաւ թողալով, և յոյժ պիտանացու զիրքս Բանից, և Քարոյից, որոյ թանգ յոյժ օգտակար, և վայելչէն են, ի փառս մանասիմամ, և բարեբարին փրկչին մերոյ Աստուծոյ, ի պէտս, և ի յօգուտ պաշարեալեան Հայկազուն Հաստացիոց բարեխառն. սրբան զի մանկեանի զիւրաքս կարիցն վայելի, և ի կիր արեանի զուսուցեալն ի մօրն ի կենդանի Հոգեւոր իւրեանց: Արդ սիրելիք Հորք, և Սղարք իմ ի Տէր Կանգալագ ժախթարեան, և Աստուծանէր զանմարտին, ժողովելով Հայոցն, զի յերկրէ զԶուգարիցի Շէրիմանեանց Պարոն Մուրադի, և զՀայր Նորին Խօջայ Սարգսի, և զժայր Նորին Մարիամ, և զԵրարս Խորին Խօջայ Զաքարիէն, և Պարոն Այլտան, և զԵրարս Խորին, Բերգաղէն, Խաղաղէն, և Ուղիղէն, և զԿողակից Նորին Քանկմէրն, և զԿուսար Նորին Մարիամ աստիկն, զՀաղուցեալս ի Տէր. և զպէսի կարարս Նորին, Խօջայ Մարգարէն, Պարոն Միքայէլն, և Պարոն Գառարին, և զուստերս, և զուստերս իւրեանց, և զկենդանի կենակից Նորին Քաղաւին, և զարդիս Նորին, Պարոն Նաղարն, Պարոն Շէրիման, և ժախտի Սարգսան, որ եղև պատճառ Հոգեւոր զանմարտին, և Պարոն Յօնանեան, Պարոն Պատարն և Պարոն Յակոբն, և զայլ մանասի արեանից մեծաւորս Նորին, որք են ի կենսո, և որք են փրկչեալք առ Աստուծո. զի արդեամբք և զոյնիք իւրեղք Հանցեալ ի լոյս անել զաս ի յանձնելի յիշատակ ինքեան, և քաղից ընտանեաց, և ազգականաց իւրոց, ի խնայութեան, և ի հրճուան սիրելեաց, և բարեկամաց իւրոց ի Քրիստոս. և ի սփոփան հանուրց աստեղծութեան ընթերցողաց: Արդ, որք Հանգիպիք զժա ընթանելով, կամ օրինակելով, Հայրեցեղէն ի Տեառն կերտումս յանցանաց վերոյիշեցեալ Պարոն Մուրադի, և իւրեան մանկանցուն, և այլ մանասի երախաւորաց սորին, զի վասն զԹաւաղանի յիշման մերոյ ողորմանցի իմ անգ փրկչին աշխարհի. որքան ի մարմնի էք, անվասնք պահելով զմեզ, և զկնի կրօնեալս աստի, զաստուրելով զմեզ ընդ երամս արգարոց ի սուրբ քաղաք վերինն Յրուսաղէմ, ուր անպարս բերկրեանք արեանից լինիցիք օրնութեամբ զոգտարանի զամենաբարին Աստուծո, ի յաւիտենա յաւիտենից: Ամէն:

Որ խնդրէ զերանալանս կենսո,

Պարտի պահել զպատուրեանս:

ԵՄՆՈՑ. Կազմուած է Առաջին Հատորին հետ, առանձին էջանամարդ:

Կիւլպինեան Մատենադարան

252 Խ.

1710

(Շաբ. 7)

Կազմեց՝ Ա. Գ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

1 ԱՊՐԱԿՈՒՆԵԱՅ ՎԱՆՔ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ.— Սիւնեաց Նահանգի Երնջակ դատարանի մէջ, Ապրակունիք գիւղին մօտ, կը գտնուէր Ս. Գէորգ տնունով Վանք մը, որ սովորաբար յիշեալ գիւղին տնունով կոչուած է Ապրակունեաց Վանք: Հաստատուած էր բարձր լեռան մը դադաթը, ուր կ'երեւէին փլած Ս. Գէորգ եկեղեցիին որմերուն մնացորդները.— Էփրեկէան, Բնաշխարհիկ Բառարան, Վենետիկ, էջ 241, 522:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ.— Ապրակունեաց Վանքը երեւելի դարձաւ ԺԴ դարուն վերջերը, Ունիթոռներու դէմ մղուած պայքարի շրջանին: Ստորեւ համառօտակի կը ներկայացնէք Վանքին վերարկերով պատմական յիշատակները, հանդերձ գլխաւոր գործիչներով:

1.— Սարգիս Վրդ. Ապրակունեցի, աշակերտ Եսայի Նշեցիի եւ Յովհան Որոտնեցիի, զպատուին մը բացաւ Ապրակունեաց Վանքին մէջ, 1376 թուին, եւ ունեցաւ բազմաթիւ աշակերտներ, որոնց մէկ մասը աղթարմայութեամբ վարակուեցան: Այդ լոնով Յովհաննէս Որոտնեցի եկաւ (1380) եւ խիստ միջոցներով պատճեց յանցաւորները.— Մեծոփեցի, էջ 39-40: Ազգապատում, էջ 1958, 1966:

2.— Մաղափա Վրդ. Ղրիմեցի, ճրգնաւոր, եւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անխոնջ ախոյեան, որ Վազհէր ի շինութեան գլխավորութեամբ դաստառուն, թաղուած է հոս, 1384 թուին.— Մեծոփեցի, էջ 16: Մաքառեանց, Նկարագիր Երնջակայ, էջ 362: Ազգապատում, էջ 1970:

3.— Յովհաննէս Որոտնեցի մեծ վարդապետն ալ նմանապէս թաղուած է հոս, 1388 թուին.— Մեծոփեցի, էջ 16-7: Երնջակ, էջ 362: Ազգապատում, էջ 1979:

4.— Գրիգոր Տաթեւացի, յաջորդելով Յովհաննէս Որոտնեցիին, երկու տարի, 1389-1391, ուսուցչապետի պաշտօն վարած է Ապրակունեաց Վանքին մէջ.— Ազգապատում, էջ 1981-2:

5.— Մատթէոս Վրդ. Զուլայեցի, 1391ին, Ապրակունեաց Վանքին մէջ կը յօրինէ Մեկնութիւն Աւետարանին Ղուկասու, Հոս ոտոտ արդիւնաբան հոգեւորին Գրիգորի մեծի» [Տաթեւացւոյ]— Պաշտօնեան, Յիշատակարանք ԺԴ դարի, էջ 592:

Երեւանի թիւ 2519 ձեռագիրը, բացի հեղինակին վերոյիշեալ գործէն, կը պարունակէ նաեւ իր Գործք Առաքելոցի Մեկնութիւնը, եւ Ներբողեանը ի թաղումն Գրիգորի Տաթեւացւոյ.— Յուցակ, 1965, էջ 817:

6.— Սիմէոն Գաւառացի, 1461 թուին, կ'որինակէ մէկ Պատմութիւն Վարուց Յովհաննէս Աւետարանչի.— Երնջակ, էջ 118, 128:

7.— Յովաննէս Գրիգ, 1641-2 թուականներուն, օրինակած է Մեկնութիւն Մատթէի, եւ Մեկնութիւն Յովհաննէս, Գրիգոր Տաթեւացիի, Եսայի Կարճառանցիի պատուէրով.— Ձեռ. Երեւանի, թիւ 1294:

Յ. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

ԳԱՆՈՒՍՏ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՅԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Ձ Ե Ռ Ն Ա Ր Կ Ն Ե Ր

Դառուստ Կիլպենկեան Հիմնարկութեան Վարչական Խորհուրդը 1967 տարուան ընթացքին կատարած է հետեւեալ յատկացումներն ու օժանդակութիւնները ի նպաստ հայկական մեհարկներու:

	Ամերիկեան Տոլար
1. Սուրիոյ Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ Միութիւն Յատկացում Քննադէտ ամսանալիսի կոյտին շինութեան համար:	\$ 5,000
2. Պատրիարքարան Հայոց, Կ. Պոլիս Պատրիարքարանի դիմապիտ ամսանալիսի դառաւորման նպատակով եղած յատկացում 1967, 1968 եւ 1969 տարիներուն համար:	\$ 5,400
3. Հայկական Կադայոս Խաչ, Բարիկ Նպաստ Պէլժոնդէնի մանուկներու արձակուրդի կոյտին շինուցումը բարելաւելու եւ ընդարձակելու համար:	\$ 3,700
4. Նիւ Եսթի մարտէն Մայր Տաճար եւ Մշակութային Կեդրոն Դառաւորներու շինութեան համար կատարուած յատկացում:	\$ 45,000
5. Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարան Հայոց Սկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցիի շինուցման յատուկ վառարաններու համար եղած նպաստ:	\$ 2,500
6. "Հայկական Նրաժշտութեան Բարեկամներ" Պուէմու Ալբէս, Արժամաթիք Օժանդակութիւն Միութեան տնհրաժեշտ կարիքներուն համար:	\$ 3,000
7. Հայ Կաթողիկէ Սուրբ Յակոբ Հիւանդանոց, Կ. Պոլիս Յատկացում՝ Հիւանդանոցը Մայր-ի լման կազմածով օժանդակու համար:	\$ 23,900
8. Սուրբ Փրկիչ Հիւանդանոց, Նորիզուլէ, Կ. Պոլիս Գիտական ու բժշկական գործիքի եւ կազմածի հայթայթումի ծառայող նպաստ:	\$ 50,000
9. Սկիւտարի Սուրբ Խաչ Դպրեվանք, Կ. Պոլիս Դպրեվանքը լուսացի մեքենայի լման կազմածով մը օժանդակ նպաստ:	\$ 1,500
10. Կաթողիկոսարան Կիլիկիոյ, Ամբիլիս, Լիբանան Նպաստ նոր տպարանի շինութեան յատուկ:	\$ 50,000

11. Երուսաղեմի Պատրիարքարան Հայոց \$ 14.000
Յունիս ամսուան ռազմական գործողութիւններու պատճառաւ Երւթական տաճնապը մեղմացնելու համար կատարուած օժանդակութիւն:
12. ՎիեՅՄահայ Խորհուրդ, Աւստրիա \$ 8.500
Յատկացում որպէսզի յարկաբաժիններէ բաղկացեալ նախկին տունը բարեփոխուի եւ ծառայէ իրրեւ ուսանողական եւ ժշակութային կեդրոն:
13. Սկիւտարի Ս. Խաչ Դպրեվանք, Կ. Պոլիս \$ 30.000
1967/68 եւ 1968/69 տարեշրջաններու համար վերանորոգում Հիմնարկութեան կողմէ նախադէմ կատարուած տարեկան 15,000 տոլարի յատկացումին:
14. Հայկական Դպրեվանք-Ուսումնարաններու յատուկ կրթաքառակներ \$ 60.000
1968/69-էն մինչեւ 1971/72, այս շորտ տարիներու վերաբերող հայկական հոգեւոր ճեմարաններու ի նպաստ կատարուած յատկացում:
15. Հիմ Ձեռագիրներու Մշտոցի Ամուտի Մասնաշաղարան, Երեւան \$ 10.000
Արտասահմանէն հայթաթիւքի գիտական գիրքերու եւ հրատարակութիւններու համար ստեղծուած յատուկ վարկ:
16. Գիտական հաստատութիւններ, Հայաստան \$ 80.000
Երեւանի Սրտաբանութեան եւ Սրտի Վերաբուժութեան Ինստիտուտի, ու Պետական Համալսարանի կատարուած յատկացում՝ գիտական հետազոտութեան գործիք եւ կազմածներ հայթաթիւքու համար:
17. Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Պէշրաւքի Բուժարան \$ 3.500
Առամարտական կազմածքի յատուկ վարկ:
18. Հայ Եկեղեցւոյ եւ Վարժարանի Խորհուրդ, Մուսուլ, Իրաք \$ 28.000
Ձաք-ի վարժարանին կատարուած յատկացում նոր շէնքի մը կառուցման համար:
19. Թեհրանի Հայոց Թեմական Խորհուրդ \$ 100.000
Բեհրանի Արաքս եւ Դահայի Աղլալի վարժարաններու նոր շէնքի կառուցման համար եղած նպաստ:
20. Կաթողիկոսարան Կիլիկիոյ, Ամթիլիս, Լիբանան \$ 12.000
Նպաստ Անթիլիսի Մարտիկեան վարժարանը ընդարձակելու համար:
21. Հայկական Համայնք, Հոմս, Սուրիա \$ 15.000
Թուրսու նոր վարժարանի շէնքին կառուցման:
22. Համալսարանական կրթաքառակներ Հայ ուսանողներու \$ 120.000
Յաւելուածական յատկացում 1967/68 տարեշրջանի համալսարանական կրթաթուղթներու ընդհանուր վարկերը լրացնելու համար:
23. Համալսարանական կրթաքառակներ Հայ ուսանողներու \$ 700.000
Նոր յատկացում 1968/69 տարեշրջանի համալսարանական կրթաթուղթներու համար:

24. Հայ Աւետարանական վարժարան, Տէրգուքի. Աթէնք	Ֆ	8.000
Տէրգուքիի մէջ վարժարանի նոր շէնքի կառուցման համար հղած նպաստ:		
25. Հաուքրտ Գարսկեզեան Հիմնարկութիւն, Հալէպ	Ֆ	7.500
1968 և 1969 տարիներու յատուկ յաւելեալ նպաստ Հալէպի հայ դպրոցական աշակերտներու ատամնաբուժական խնամքի մատակարարութեան համար:		
26. Իրեւանի Պետական Համալսարան	Ֆ	10.000
Արտասահմանէն հայթայթելի գիրքերու համար ստեղծուած յատուկ վարկ:		

Գումար՝ Ամերիկեան տոլար \$ 1.399.400

✱

Ամփոփում Հիմնարկութեան կազմէ ցարդ կատարուած յատկացումներուն

Գումար՝ մինչև 31 Դեկտեմբեր 1966 կատարուած յատկացումներու:	Ֆ	10.062.604
Գումար՝ 1 Յունուար 1967-էն մինչև 31 Դեկտեմբեր 1967 կատարուած յատկացումներու:	Ֆ	3.399.400
Ընդհանուր գումար Հիմնարկութեան կատարած յատկացումներուն մինչև 31 Դեկտեմբեր 1967 թուականը:	Ամերիկեան տոլար \$	11,462,004

ԳԱՒՈՒՄՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

15 Յունուար 1968,

Լիզպոն.

LIST OF PUBLICATIONS IN THE CALOUSTE GULBENKIAN FOUNDATION ARMENIAN LIBRARY

TITLES	DISTRIBUTORS	PRICE PER BOOK
1) THE CHRONICLE OF PETROS DI SARKIS GILANENTZ, translated from Armenian by Dr. Caro O. Minassian, in English, 1959.	Livraria Bertrand 73 Rua Garrett 75 Lisbon Portugal	45 Esc.
2) CATALOGUE OF MANUSCRIPTS (Armenian Library of Galata), by Catholicos Papken, by the Armenian Catholicossate Press, Antélias.	Librairie C. Klincksieck 11, rue de Lille Paris VIIe France	40 NFr.
3) «ETUDES DE LINGUISTIQUE ET DE PHILOLOGIE ARMENIENNES. I. — RECHERCHES SUR LA SYNTAXE COMPAREE DE L'ARMENIEN SUIVIES DE LA COMPOSITION EN ARMENIEN», by A. Meillet, reprinted by Imprensa Nacional de Lisboa, 1962, in French.	Livraria Bertrand 73 Rua Garrett 75 Lisbon Portugal	40 Esc.
4) CATALOGUE OF MANUSCRIPTS (Library of the Monastery of Armash), by H. Topdjian, in Armenian, 1962, Mekhitarist Press, Venice.	Mekhitarist Congregation of Venice Tipo - Litografia Armena San Lazzaro / Venice Italy	18 U. S. \$
5) THE RUPENIDES; HETHUMIDES AND LUSIGNANS. THE STRUCTURE OF THE ARMENO-CILICIAN DYNASTIES, by Count W. H. Rüdert-Collenberg, 1963. In English.	Librairie C. Klincksieck 11, rue de Lille Paris VIIe France	32 NFr.
6) THE ARMENIANS IN THE BYZANTINE EMPIRE, by Professor P. Charanis, 1963, in English.	Livraria Bertrand 73 Rua Garrett 75 Lisbon Portugal	35 Esc.
7) «TIGRANE II ET ROME. NOUVEAUX ECLAIRCISSEMENTS A LA LUMIERE DES SOURCES ORIGINALES», by Hagop Manandian, translated from the Armenian into French by Mr. H. Thorossian, 1963, printed by Imprensa Nacional de Lisboa.	Livraria Bertrand 73 Rua Garrett 75 Lisbon Portugal	60 Esc.
8) CATALOGUE OF MANUSCRIPTS (Library of the Mekhitarist Congregation of Vienna), by Fr. Hamazasb Voskian, in Armenian, 1963, Mekhitarist Press, Vienna.	Mekhitaristen - Verlag Mekhitaristengasse 4 1070 Vienna Austria	60 U. S. \$
9) CATALOGUE OF MANUSCRIPTS (Library of the Monastery of Bzommar), by Fr. Mesrob Keshishian, in Armenian, 1964, Mekhitarist Press, Vienna.	Mekhitaristen - Verlag Mekhitaristengasse 4 1070 Vienna Austria	45 U. S. \$

- 10) «MEGNOOTIUN ENTERDZVADZOTZ», (Commented Scripture Readings), by Bishop Grigoris Arsharooni, 1964, Mekhitarist Press, Venice. In Armenian.
Mekhitarist Congregation of Venice
Tipo - Litografia Armena
San Lazzaro / Venice
Italy 3 U. S. \$
- 11) «ZHAMANAGAKROOTIUN GAM DARE-GANK YEGUEGHETZAGANK», (Chronicle or Church Annals), by Stepanos Roshka, in Armenian, 1964, Mekhitarist Press, Vienna.
Mekhitaristen - Verlag
Mekhitaristengasse 4
1070 Vienna
Austria 6 U. S. \$
- 12) THE TRADE AND CITIES OF ARMENIA IN RELATION TO ANCIENT WORLD TRADE, by H. A. Manandian, translated from Russian by Miss Garsoian, 1965, in English.
Livreria Bertrand
73 Rua Garrett 75
Lisbon
Portugal 130 Esc.
- 13) «ETUDES ARMENO-BYZANTINES», by N. Adontz, collected writings in French, 1965.
Livreria Bertrand
73 Rua Garrett 75
Lisbon
Portugal 130 Esc.
- 14) HISTORY OF THE NOTED CONVENT OF HAGHBAT, by John of Crimea, commented by Fr. H. Voskian, 1965, in Armenian, Mekhitarist Press, Vienna.
Mekhitaristen - Verlag
Mekhitaristengasse 4
1070 Vienna
Austria 5.50 U. S. \$
- 15) CATALOGUE OF MANUSCRIPTS OF VENICE (on Ritual and Ordination), by Father Parsegh Sarkissian and Father Krikor Sarxian, in Armenian, 1966, Mekhitarist Press, Venice.
Mekhitarist Congregation of Venice
Tipo - Litografia Armena
San Lazzaro / Venice
Italy 18 U. S. \$
- 16) GRAND CATALOGUE OF MANUSCRIPTS OF ST. JAMES, JERUSALEM, by Bishop Norair Bogharian, in Armenian, 1966, Vol. I.
Printing Press and
Library of the Armenian
Patriarchate
Jerusalem, Old City
Israel 7.50 U. S. \$
- 17) GRAND CATALOGUE OF MANUSCRIPTS OF ST. JAMES, JERUSALEM, by Bishop Norair Bogharian, in Armenian, 1967, Vol. II.
Printing Press and
Library of the Armenian
Patriarchate
Jerusalem, Old City
Israel 7.50 U. S. \$
- 18) CATALOGUE OF THE ARMENIAN MANUSCRIPTS OF THE ARAKELOTZ-TARKMANCHATZ CONVENT OF MOOSH AND THE ENVIRONS, by Sahag A. Mouradian and Nazareth B. Mardirossian, 1967, in Armenian.
Printing Press and
Library of the Armenian
Patriarchate
Jerusalem, Old City
Israel 2.75 U. S. \$

NOTE: 1 U. S. \$ = 28.50 Escudos
1 U. S. \$ = 4.90 NFr.
1 £ = 70. — Escudos
1 £ = 2.40 U. S. \$

Lisbon, 1st February, 1968.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

* Կիր. 3 Դեկտ.— Բարեկենդամ Յիսակի Պահոց: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Արշէն Արզ. Այվազեան:

— Ընծայման Հանդիսաւոր Նախատեսակր պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գեբը: Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Բւ. 4 Դեկտ.— Ընծայումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, դիտարութեամբ Լուսարարապետ Գեբը: Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի, Միաբան Հայրեր ինքնաւարժերով մենկեցան Գեթսեմանի ձորոն զՀրաշափառով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան Հանդիսաւոր Ս. Պատարազը մատուցեց Հոգւ: Տ. Ներսէս Վրդ. Բապուշեան, եպիսկոպոսական խորք ի դուռն, եւ բարոյեց աւար պաշտման: Ըստ քովորութեան, Ս. Պատարազէն ետք, Նախազանութեամբ Լուսարարապետ Գեբը: Հոր, կատարեցան Տոգեհանդածան պաշտման՝ Կիւրապի Գրիգորիանի եւ Կիւրապիեան գերդաստանի Համաթի ներկեցնող Կողմնորոշ Համար:

* Կիր. 10 Դեկտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսարաբէ կեկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Գանիկ Վրդ. Եամիւն:

* Աւր. 15 Դեկտ.— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ, Նախազանեց Լուսարարապետ Գեբը: Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եր. 16 Դեկտ.— Ս. Աստուծոյ եւ ապաքին Լուսարաբայն մերոց Թաղաւի եւ Բարձրախնայ: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գրիգորի ժամարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Գարեհ Արք. Սրէնգեան:

* Կիր. 17 Դեկտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Արք. Տ. Կարապետ Ա. Բենի. Անգրէսեան:

* Դւ. 20 Դեկտ.— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախազանեց Լուսարարապետ Գեբը: Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եւ. 21 Դեկտ.— Տօն Ս. Հարցն եղիպտացւոց: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ ժամարան մէջ, ուր աւանդաբար Թաղաւի է յիշեալ Հայրապետ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Մամուկ Արք. Աղայեան:

* Ս. Գոյոյ Յղութեան Հանդիսաւոր Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախազանեց Գեբը: Տ. Սորէն Արքեպիսկոպոս:

* Աւր. 22 Դեկտ.— Յղութիւն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտան, Գեբը Տ. Եպիսկոպոսի Կիւսէ Կրթութեամբ Ս. Միաբան Հայրեր ինքնաւարժեան:

րով մենկեցան Գեթսեմանի ձորոն զՀրաշափառով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան Հանդիսաւոր Ս. Պատարազը մատուցեց Հոգւ: Տ. Գերեզ Վրդ. Նախազանեց, եպիսկոպոսական խորք ի դուռն:

* Եր. 23 Դեկտ.— Ս. Ինկեղայոսի Միանկեղաւորին: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրիգորի: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Արշէն Արզ. Այվազեան: Վերաբերուեց կատարուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին զաթին մէջ զտնուող Ս. Ինկեղայոսի սեղանին վրայէն:

* Կիր. 24 Դեկտ.— Բարեկենդամ Ս. Յակոբայ Պահոց: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսարաբէ կեկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Զարեհ Արզ. Թօփալեան:

* Աւր. 29 Դեկտ.— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախազանեց Լուսարարապետ Գեբը: Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Եր. 30 Դեկտ.— Ս. Յակոբայ Միքայիլ Հայրապետին: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրիգորի: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Կիրեղ Ե. Վրդ. Գարեհեան:

* Կիր. 31 Դեկտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Արք. Տ. Կարապետ Ա. Բենի. Անգրէսեան:

* Աւր. 5 Եւս.— Կէտիկ ետք ժամը 2.30-ին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը Հրաշափառով մուտք գործեց չեղօրէն զարդարուած Մայր Տաճար, ուր Նախազանեց Դաւթ Մարգարէի եւ Յակոբոս Տեառնեղոր տանի ժմահանդէս Նախատեսակին եւ ապա Վճռեցեց զՏէրի շարականի Կրեկոսեանութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան:

* Եր. 6 Եւս.— Ս. Դաւթ Մարգարէին եւ Յակոբայ Տեառնեղորի արդար անմեղայն (Տօն Արաքելեան Ս. Արաքայ Նրուգալէմի): Ապաքան ժամերգութեան պահուն, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, զգեստաւորուելով, ըստ սովորութեան բարձրացաւ Տեառնեղոր Աթոռի պատանդանին, ուր մտաւ Դիւքն ժամերգութեան աւարտը: Հիւսիսաւոր Արաքայ Գեբը Տ. Դաւթի Արքեպիսկոպոսը մտաւ նաւոր մայրաքաղաք ըստ Ս. Արաքայ պայմանութեան եւ անոր արժանեղոր Դաւթանին կենցաղաբերականութեան Համար: Ապա մատուցուեցաւ Համար գիտարար Ս. Պատարազը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ, ուր աւանդաբար Թաղաւի է Տեառնեղոր Յակոբոսի ժամարան: Ժամարարն էր Գեբը: Տ. Եւսէ Եպ. Անէմեան, որ բարոյեց:

Պատրիարք Ետք, Լուսարարապետ Գեբը: Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս Նախազանեց Եւ Արաքայ Համար զուցեղ պատրիարքոց Հողմներուն Համար կապարան շան շանաւան Հանդիսաւոր պաշտամունքին:

* Կիր. 7 Եւս.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսարաբէ կեկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ: Տ. Մամուկ Արք. Աղայեան:

— Ս. Ստեփանոսի Նախատեսակին Ի Ս. Յակոբ Նախագահին Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հայրը: Տոնին բուրգապանակի վարդապետներն էին Բարսեղի Հոյոց Հոգեւոր Հովիւ Հոգչ: Տ. Յուսէկ Ս. Վրդ. Պաշտական եւ Հոգչ: Տ. Սամաւէ Արդ. Աղոյշեան:

* Բ. 8 Յուն.— Ս. Ստեփանոսի Նախագահին տօնը, որ տօնն է Ս. Աթոռոյ Սարգիսազաց դասին, մեն շանդիսուարութեամբ կատարուեցաւ Ս. Աթոռէն ներս: Առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին չորս Սարգիսազներ եւ վեց Ուրարտիներ, առաջնորդութեամբ բուրգապանակի երկու Հոգչ. Հայրերուն, գանձատան Բանկարժէք Շանդիսեանով զգեստաւորուած եւ սաղաւաթ ի գլուխ, կատարեցին ժամերգութեան բաժինը, սկսեալ զՓառք ի բարձրանալէ: Հանդիսութեան կը նախագահէր Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հայրը: Ապա Ս. Գաղտնիք մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Աւանդատան —Ս. Ստեփանոս մատարան— առաջ սեղանին վրայ. ժամարարն էր Հոգչ: Տ. Սամաւէ Արդ. Աղոյշեան:

— Նախադասակին Ի Ս. Յակոբ Նախագահին Գերշ. Տ. Սուրբն Արքեպիսկոպոս:

* Գ. 9 Յուն.— Ս. Առաքիլոցն Պետրոսի եւ Պաղոսի: Ս. Գաղտնիք մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պետրոսի վերնամատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգչ: Տ. Արշէն Արդ. Այվազեան:

* Դ. 10 Յուն.— Որդուց Որոտան տօնի մեծանշանի Նախադասակին Ի Ս. Յակոբ Նախագահին Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հայրը:

* Ե. 11 Յուն.— Տօն Ս. Որդուցն Որոտան՝ Յակոբայ Գլխաղիք Առաքիլոյն եւ Յովնանու Առաւածաբան Անտարանիին —եւ Բարսեղեան Ս. Մեծնդն Պաղոս: Օրտան շանդիսուար Ս. Գաղտնիքը՝ Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղիքի մատարն մէջ մատուց Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հայրը, որմէ ետք, ամբողջութեամբ տակ եւ Կենաց Փայտի մատուցին ի ձեռին, Նախագահին Մայր Տաճարին մէջ կատարուած երբողարձ մեծանշանի Բապօրին Ապա Միաբանութիւնը տօնին շարահանը —Որ էն յետեւեան— երբեք չի բարձրացաւ Գաղտնիքը:

* Զ. 13 Յուն.— Ս. Բարսեղի Հայրապետին: Ս. Գաղտնիքը մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Յովն. Կարապետին խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգչ: Տ. Պարէտ Արք. Երէցեան: Ս. Գաղտնիքը ընթացքին Ս. Թարգմանչաց Սրկի. Վարժարանի երկուսն աշակերտութիւնը հաղորդուեցաւ:

* Կ. 14 Յուն.— Նոր Տարի (ըստ Հիմ Տոմարի): Կէս գիշերին, Մարապաների մեն զանգը կ'աւանդէր մուտքը Նոր Տարիէն ներս: Առաւօտուն, ըստ սովորութեան, ժամերկեղ Հոգչ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր Ս. Գաղտնիք մատուց Մայր Տաճարի Առաջ Սեղանին վրայ: Ապա Միաբանութիւնը շարահանի երբեք ուղարկութեամբ բարձրացաւ Գաղտնիքը: Մարապաներ լուսադարձուած մեն գնալէն: Անոր հետեւեան,

ժողովուրդի մեն բազմութիւն մը, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, Դանձ Միաբանութեան, շորհուրոցն Ն. Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հոր Նոր Տարին, յալուարթիւն ծաղիկեղ անոր Ս. Աթոռոյ շանդիք ունեցան շխարհական ծրագրեաներ: Ս. Թարգմանչաց Ստեփանոսեան զորքիկներէն մին ծաղիկեղի ի ձեռին զողորմիկ ուղերձով մը Վարժարանի աշակերտութեան երախտագիտութիւնն ու շորհուրոցն Թիւնները կը յայտնէր Ս. Աթոռոյ Գահակալին նկատմամբ: Ամենին Լուր Պառքիքը Սրբապան Հայրը խօսք առնելով փոխադարձ թղթիկն շորհուրոցն Թիւնները եւ Ամանորի պատշաճ խորհրդածութիւններէ ետքը բողոքի թաշիկն Յողորմիկ ըստին նարինջ:

* Ե. 18 Յուն.— Ճրագալոյց Ս. Մեծնդն: Առաւօտեան ժամը 10-ին, Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հոր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժեալ պատգամելի շարանով մը Վանքի առաջ զանն ճամբար ելաւ զէպի ընթացիկ, ջանք տարիներէ ի վեր առաջին անգամ Բնակով Նոր Մեծանշանին անցնող հին եւ կարճ ճամբով: Նախորդող օրերու առաւ ձիւնէն ետք պայծառ արեւ մը կը շողար կապոյտ երկնակամարին վրայ, մինչ ճամբու եզերուն առաջին կը նշմարուէին հեռերը ձիւնին: Ժամուկ կէսին Բապօր զգեստաւորուեցաւ Բնթիւնի եւ չորհակալից ճաղաքապետներու կողմէ եւ ժամը 11-ին Ս. Մեծնդն շարապարի հանելով, Վերջուրդ մեծքի երկնադուրեմամբ առաջնորդուեցաւ Ս. Մեծնդնի մէկ վանքը:

— Կէսօրէն ետք ժամը 2-30-ին, Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հոր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շարապարի շանդիսուարութեամբ մուտք գործեց Ս. Մեծնդն ճամբար եւ սինապարզ դալիքին անցնելով իջաւ Ս. Մեծնդն Այլը, որու ուխտին ետք Տաճարի մեր բաժնին մէջ պաշտուեցան ձաւու եւ երկնիկան ժամերգութիւններ եւ ճրագալոյցի արարողութիւն: Ապա Ս. Գաղտնիք մատուցեցաւ Ս. Այլին մէջ, ժամարարն էր Աթո. Տ. Կարապետ Ա. Գերշ. Անգրեան: Անիկ ետք Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի Նախագահութեամբ կատարուեցաւ Ս. Մեծնդն Նախատեսակ, որմէ ետք զՓառք ի բարձրանալի երբեք ուղարկութեամբ Միաբանութիւնը բարձրացաւ Ս. Մեծնդն հայազանք՝ ընթերցել:

— Գիշերուան ժամը 10-ին խորհրդաւոր զողորմել Ս. Մեծնդն Տաճարի հայկական զանգերուն՝ արդէն օտքի է հանած Միաբանութիւնը եւ կէս ժամէն կը սկսին Ս. Մեծնդն արարողութիւնները Տաճարի հայկական բաժնին մէջ:

* Ա. 19 Յուն.— Մեծնդն Ս. ԱՍՏՈՒԱՄՍ—ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ: Կէս գիշերին, Միաբանութիւնը լուսեղով մոճեղով իջաւ Ս. Մեծնդն Այլը, օրհնէ մէկ ժամուան տեւողութեամբ արարողութիւնները մայրապետական Այլ միջոցին, Գերշ. Տ. Եանէն Ապա, Անէմանի ի գլխաց Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հոր,

ու աւ համայն Հայութեան ուղղուած Ս. Մենդեան պատգամ։ Արարողութեան ներկայ եղան պետական եւ ալ բարձրագոյն անձնակազմութիւններ։ Մասնացուցանան զոչ պատարազներ։ Առաջինը Տաճարի հայկական բաժնին մէջ մասոյց չողւ։ Տ. Վաղարշ Վրդ. իսպառութեան իսկ վերջինը՝ Ս. Արքիմ. մէջ, գերը. Տ. Եանէ Նպիկոսեան, որ անկէ առաջ Նախագահ Ջորճինէքի հանդիպումը արարողութեան, Արարողութիւնները աւարտեցան արեւածաղին, որմէ ետք Միաբանութիւնը սկսեալարդ դաւիթէն երկն-դողութեան տնցնելով բարձրացան Ս. Մենդեան հայալեանքը՝ նախանշի։

— Կարճ դադարէ մը ետք, երէկուան կարգով, Միաբանութիւնը ճամբար ելաւ դէպի Սրբազանք, ու Սրբազանք մեծէր երկնցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարանի դահլիճը, ուր Գերը. Տ. Եանէ Նպիկոսեան խօսքն ետք Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայր Ս. Մենդեան շնորհաբարկան խօսքը բրաւ։

— Իսկ Սրբազանք, Ս. Մենդեան ճրագաւայցի արարողութիւնները կատարուեցան, ըստ սովորութեան, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ։ Ս. Գերեզ-մանին վրայ պատարագեց Նոյն. Տ. Յովակիմ Վրդ. Մամուր։ Իսկ Տաճարին Տեսուչը՝ Նոյն. Տ. Մաշ-տայ Վրդ. Բարիլուսեան, նախագահեց Ս. Մենդեան նախաժամանակին։

Ս. Մենդեան առաւտուն, ըստ սովորութեան, Ս. Հրեշտակաւտայ Տեսուչը, Նոյն. Տ. Դանիէլ Վրդ. Եամբան Ս. Պատարագ մասոյց Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարի Առաջ Սեղանին վրայ եւ քարոզեց օրուան մեծ տօնի խորհուրդին չուրջ իսկ Գերը. Տ. Նորայր Նպիկոսեան նախագահեց Ջորճինէքի սրտապրաւ արարողութեան։ Թէ՛ երէկ եւ Թէ՛ այսօր, ի բազմակայութեան ժառանգաւոր աներոր, երգեցողութիւնները կատարուեցան անպայքի զգիր-ներու կողմէ։

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշար-ւեցաւ Մենդեան տօնի յաջորդող ութօրեայ նախա-տօնակեանքն առաջինը։ Հանդիսականան էր Լուսա-րարապետ Գերը. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս։

Ք. Եր. 20 Յուն. — Յիշատակ մեծիւղ։ Ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարի Առաջ Սեղանին վրայ Ս. Պատարագ մասոյց Առաջ Թաղման Նոյն. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան։ Ապա կատարուեցաւ Հոգեհանգիստեան պաշտօն՝ նախապահութեամբ Նոյն. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գարիկեանի։

Ք. Կիր. 21 Յուն. — Գ. օր մննդեան։ Ս. Պատարագը մասնացուցանալ Ս. Թարութեան, Ս. Լուսա-ւորէր եկեղեցիին մէջ։ Ժամարարն էր Նոյն. Տ. Ար-չէն Արք. Ալմաղեան։

Ք. Եր. 25 Յուն. — Անուանակոչութեան նախա-տօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերը. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս։

— Ժամը 4-ին, Ս. Հրեշտակաւտայ եկեղե-ցիին մէջ տեղի ունեցաւ մասնաւոր աղօթք՝ եկեղե-ցիներու Միութեան Եօթնեանին առթիւ։ Ներկայ էին կարգ մը օտար յարանաւանութեան պետեր։ Շեան զանապա լեզուներով աւետարանեան ընթեր-ցումներ եւ անգլերէն լեզուով թարգմ։

Ք. Ուր. 28 Յուն. — Տօն Անուանակոչութեան

Տեառն մերոյ։ Առաւտեան ժամը 8-30-ին, Լուսա-րարապետ Գերը. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս ղլխաւ-ւորութեամբ, Միաբան Հայրեր Վերապառնքի հան-դիսով մուտք գործեցին Ս. Եարութեան Տաճար, ուր մասնացուցանալ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագ Գրիգորի Ս. Գերեզմանին վրայ։ Ժամարարն էր Լուսարարապետ Գերը. Սրբազանը Վանք վե-րադարձին, Հայոց Թաղի մուտքէն՝ Վերայ ի լուսոյն շարականը երգելով Միաբանութիւնը յառաջացաւ զկայի Մայրավանք ու բարձրացաւ Պատրիարքարանի մեծ դահլիճը, ուր կատարուեցաւ ՎՏօրճնէքի հանդիպումը արարողութիւն, նախադանութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր։ Օրհնուեցան Ս. Աթոռա-րարէրները եւ երգուեցան Ս. Մենդեան եւ Մկրտու-թեան յարականներ, իբրեւ փափումը Մենդեան ութօրեայ հանդիսութեանց։ Նոյն արարողութիւնը, Ժամարանոյ Հայր սարբին զխաւարութեամբ, կա-տարուեցաւ Վանքուս շեղանաւան, խառնեղին, մասանին եւ փուռին մէջ։ Ի մէջի այլոց օրհնուեցան, նաեւ օրուան յատուկ ՎՏիւրիսային՝ աւանդական ճաշը։

— Յովհ. Կարապետի Մենդեան նախատանկին ի Ս. Յարքոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերը. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս։

Ք. Եր. 27 Յուն. — Տօն մննդեան մերոյն Յով-հաննէս Կարապետին։ Ս. Պատարագ—մասնացու-ցաւ Մայր Տաճարի Առաջ Սեղանին աջակողմը դառ-նելով Ս. Յովհաննէս Մկրտչի խորանին վրայ։ Ժա-մարարն էր Նոյն. Տ. Զարէն Վրդ. Թօփալեան։

Ք. Կիր. 28 Յուն. — Ս. Պատարագ մասնացու-ցաւ Մայր Տաճարի Առաջ Սեղանին վրայ, Ժամա-րարն էր Նոյն. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գարիկեան։

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Ք. Գ. 2 Յուն. — Կէսօրէ առաջ, Երուսական նօր Տարւոյ եւ Ս. մննդեան տօներուն առթիւ, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ Գերը. Տ. Եանէ Նպ. Անէմանին, Առաջ Թարգման Նոյն. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեանի եւ Տիար Կ. Հինդիանի, շնորհաւորական այցելութեան տուաւ Ֆրանչիսկեանց Գերը. Կիրթոսին, Լատինաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին եւ Պապական Գերը. Նուրիա-կին։

Ք. Գ. 9 Յուն. — Օրթոտոք եկեղեցւոյ Ս. Մենդեան տօնին առթիւ, կէսօրէ առաջ, Ամեն. Պա-տրիարք Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերը. Տ. Եանէ Նպ. Միաբան Հայրերու, շնորհաւորական այցե-լութեան տուաւ Եանց Ամեն. Ս. Պատրիարքին։

Ք. Եր. 20 Յուն. — Միւր Ս. Մենդեան տօնին ա-ռթիւ, կէսօրէ առաջ, Պատրիարքաւոր յաջորդա-րար շնորհաւորութեան եկան Եանց Ամեն. Ս. Պատրիարքը, Ֆրանչիսկեանց Գերը. Կիրթոսին ֓ Փո-խանդը, Պապական Գերը. Նուրիալը, Էպոսոց, Ա-սորոց եւ Հայկէայ Նպիկոսեանները, բոլորն ալ ի-րենց Միաբանութեան անդամներով, Մարտիթ Հա-մայեքի Պատր. Փոխանդը եւ Անգլիական Ամհոյ լիկեան ու Թրքական Ընդհանուր Հնչկատանը։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պատգամ Բեթղեմի Սուրբ Ծննդեան Այբեմ	Ե.	1
<u>ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ</u>		
Արտատեսմանի Հայ Գրականությունը	Ա. Գ.	4
<u>ԿՐՕՆԱԿԱՆ</u>		
Պարապմունք Կիրգի Շախկուզազանի Ազեխանգրայոյ	ՋԱԼԷՆ Ծ. ՎՐԴ. ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ	7
<u>ԳՐԱԿԱՆ</u>		
Պետրոս Դուրեմ. Փորձ Մը Բնագրային Վերականգնումի	ԱՐԱՅ ԳԱՂԱՅՃԵԱՆ	10
<u>ՊԱՏՄԱԿԱՆ</u>		
Գողգոթա Թրփախայ Հոգեւորականութեան Նշխարք Տարօնոյ	Զրմ. Ա. Գ. ԹԵՈՂԻԿԻ ՆԱԶԱՐԵԻՐ Պ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ	34 46
Հայացի Հնախոսութիւն Հեքանոսութեան Ժամանակաց	ՅՈՎԱԷԺ ՎՐԴ. ՍԱՆՏԱՎՃԵԱՆ	58
<u>ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ</u>		
Գրիգոր Մարգանցի (ԺԱ. Դար)	Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ	70
Յուդակ եւ Յիշատակարաններ Երուսաղէմի Կիւլտնիկեան Մատենադարանի Հայ Հնասիրտ Գիրքերու (1512-1800)	Կզմ. Ա. Գ.	73
<u>ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ</u>		
Ապրակունեաց Վանք	Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ	87
Ջեկոյց Գ. Կիւլտնիկեան Հիմնարկութեան — Հայկական Զեռնարկներ		88
List of Publications in the C. Gulbenkian Foundation Armenian Library		91
<u>Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ</u>		
Եկեղեցական-Բնական		93
Պաշտօնական		96
Բովանդակութիւն		98
<u>ՅԱԿԵԼՈՒՆ</u>		
Յանկ Խմբագրութեան Եւ Գ. Կիւլտնիկեան Մատենադարանին Նուիրած Գիրքերու		97

«ՍԻՈՆ»ի վերադրեալ աւել քաղցկեցութիւն և առաջում կատարել հետեւեալ հասցէին.—

MR. ARA KALAYDJIAN, REDACTION OF «SION»,
OLD CITY — JERUSALEM

«ՍԻՈՆ»ի տարեկան բաժնեգինն է Ամերիկայի համար՝ 5 Տալար
Բուրալայի Երկրորդական համար՝ 1 Սթերլինգ

PROP. - HIS BEATITUDE THE ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM. ED. - ARCH. HAIGAZOUN ABRAHAMIAN
No. 1 - 2 THE ARMENIAN CONVENT PRINTING PRESS, JERUSALEM. JAN. - FEB. 1968

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ւ Ա Ժ

«ՍԻՈՆ»Ի ԽՄԱԳԻՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԿԻԼՊԵՆԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ
ԵՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀՅՏԵԻՆԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

HERDENKING VAN ARMEENSE MARTELAREN 1915-1965 — A. Kai-
zer, a. a. Presented by him. The article is in Dutch, pages 166-
168 of «Het Christelyk Oosten».

INFORMATION U. S. S. R. — An Authoritative Encyclopaedia about
The Union of Soviet Socialist Republics. Edited and Compiled by
Robert Maxwell. Oxford, Pergamon Press, 1962, pp. 982. Presen-
ted by the author.

CONTEXT THE WORLD — One of a series of booklets on activities
supported by the Ford Foundation. Presented by the Ford Foun-
dation. New York, 1966, pp. 50.

THE COLLECTED FICTION OF ALBERT CAMUS — Comprising THE
OUTSIDER, THE PLAGUE, THE FALL, EXILE AND THE KING-
DOM. Presented by Hamish Hamilton Ltd. London, 1965, pp. 400.

HISTOIRE ET INSTITUTIONS DE L'EGLISE ARMENIENNE — Jean
Mécérian. Présenté par l'Imprimerie Catholique de Beyrouth. Bey-
routh, Impr. Catholique, 1965, pp. 386.

ASSYRIE CHRETIENNE — J. M. Fiey. Volume II. Présenté par l'Impri-
merie Catholique. Beyrouth, Impr. Catholique, 1965, pp. 890.

A HOMAGE TO DANTE — 1265-1965. A special issue of «Books Ab-
road» (An International Literary Quarterly), May 1965. Presented
by the University of Oklahoma Press, Norman, Okl. 1965, pp. 160.

LOANS AT WORK — World Bank and IDA. Sept. 1965. Washington,
pp. 36.

CALENDAR OF EASTER RELIGIOUS CEREMONIES For the Period
April 1st-April 10th 1966. Muhafazah of Jerusalem. English and
Arabic. Jerusalem, «Habesch» The Commercial Press, pp. 17 + 22.

VITAL ISSUES IN MODERN ARMENIAN HISTORY — A Documental
Exposé of Misrepresentations in Turkish Historiography — By E.
K. Sarkisian and R. G. Sahakian. Translated and Edited by Elisha
B. Chrakian. Presented by the Union of Marash Armenians. Water-
town, Concord Press, 1965, pp. 82.

FOLDER, Which contains a selection of Exhibition Catalogues, Printed
Articles, Typed Copies of Various Reviews and References, a Typed
Bibliography listing some of the books, publications, etc. featured
in. Koren Der Harootian (presented by the author).

THE CROSS AND THE CRESCENT — Lyndy V. Avakian (presented
by the author). Los Angeles, De Vorss & Co. Inc. 1965, pp. 309.

APERÇU SUR L'OEUVRE DE L'UNION GENERALE ARMENIENNE DE
BIENFAISANCE AU LIBAN. Beyrouth, 1966, pp. 8 + 8. (English
and Arabic).

CALENDAR OF EASTER RELIGIOUS CEREMONIES FOR THE TWO
PERIODS (March 18th - April 30th 1967). Muhafazah of Jerusalem.
Al Ma'aref Press, pp. 19 + 21.

THE ARMENIAN CHURCH — By The Rev. Harold Buxton. London, Spottiswoode, Ballantine & Co. Ltd. 1919 (Extract, in stencilled form). Pp. 6.

Books Exports Ltd. *Կը նուիրէ հետեւեալները.* Դ

ա) BILLY BUDD — Herman Melville. New York, Popular Library, Inc. 1965, pp. 124.

բ) THE RED BADGE OF COURAGE And Other Stories — Stephen Crane. New York, Popular Library, Inc. 1965, pp. 128.

գ) THE TURN OF THE SCREW — Henry James. New York, Popular Library, Inc. 1965, pp. 126.

դ) GOLDEN TRAILS — Selected Short Stories by Bret Harte. New York, Popular Library, Inc. 1965, pp. 128.

VIETNAM LEGION? — A Document. Introduced by John Hynd, M. P. Former Ministry for Germany and Austria. London, Independent Information Centre, pp. 86.

LES ARMENIENS D'EGYPTE — Stephane Chahbaz (présenté par l'auteur). («Cahiers d'Alexandrie».) Alexandrie, 1966, pp. 40 à 50.

UNWANTED «CHAMPIONS» — Addresses to the U. N. General Assembly by Syed Mir Qasim. Govt. of India, Publications Division, pp. 40.

Փրօֆ. Դոկա. Լ. Խաչիկեան *Կը նուիրէ.* —

COLOPHONS OF ARMENIAN MANUSCRIPTS AS A HISTORICAL SOURCE — L. S. Khatchikian. Moscow, Oriental Literature Publishing House, 1960, pp. 17.

Պր. Դրիգոր Միլիբեան *Կը նուիրէ.* —

ա) L'ARMENIE ET LE PROCHE ORIENT — Fridjof Nansen. Paris, Imprimerie Massis, 1928, pp. 364.

բ) LES ARMENIENS — Race, Origines Ethno-raciales. R. Kherumian. Avec 24 Planches hors texte et de nombreuses figures. Paris, Dépositaires, Vigot Frères Editeurs, 1941, pp. 126.

գ) J'AI CHOISI LA LIBERTÉ — Victor A. Kravchenko. Paris, Editions Self, 1948, pp. 638.

դ) LA VIE SEXUELLE DES SAUVAGES — Bronislas Malinowski. Préface de M. Havelock Ellis. Paris, Payot, 1930, pp. 538.

ե) LE PROCES KRAVCHENKO — Débats et Plaidoiries. Avant-propos de Kravchenko. (Extrait de la Déclaration au Tribunal Français.) Pp. 94.

զ) LA PASSION DE LA CILICIE 1919-1922 — Paul Du Véou. Paris, Paul Gauthner, 1954, pp. 448.

է) DE L'AMOUR — Stendhal. Genève, La Bibliothèque d'Une Ame Sensible. Aux Editions de la Cité, 1948, pp. 387.

ը) VIVRE DANS LA PAIX ET L'AMITIÉ — Moscou, Editions en Langues Etrangères, 1959, pp. 435 et Illustrations.

թ) JOURNAL INTIME DE MAINE DE BIRAN (1817-1824) — A. De La Valette-Monbrun. Paris, Librairie Plon, 1931, pp. 355.

THE GATE — A novel by Peter Sourian (presented by the author). New York, Harcourt, Brace & World, Inc. A Helen & Kurt Wolff Book, 1965, pp. 314.

Յօնացոյց 1966 Ամին Գրիստոսի և Թուականին Հայաց Ռեծի - Ռեծձ — Վիննան, Մխիթարեան Տպարան: Բաղուցի Լեզուական Արուեստը — Բ. Իշխանեան (Նուիրատուն): Երևան, ՄԻՏԳ Հրատարակչութիւն, 1966, էջ 237:

Վենետիկի Մխիթարեան Տպարանէն Նուէր ստացանք Վենետիկի 1955 և 1966 Տարիներու ՕՐԱՅՈՑԵՆ ԵՒ ԳՈՒՇԱԿ ՕՊՈՑՆԵՐԸ:

Մեր Երգարանը — Զ. Աւետիք Թալաթիեան: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1966, էջ 246: Նուէր Գրիգոր Մելիքեանէ:

Երանգ Շարաճեան կը Պատկ Տարօնի Եղեռնը — Ականատեսի Վկայութիւններ: Խժ-բարբեց Ազան Տարօնեցի (Նուիրատուն): Սան Ֆրանսիսքօ, Գալիֆորնիա: Տպարան Պէյրութ, Տպարան Գ. Տօնիկեան: 1966, էջ 79:

Վանան և Ռազմուխ (Դրամա Հինգ արար և ութ տեսարան) — Գեորգ Դարձի: Նուէր Դարձին Յովնանիսեանէ: Թէրան, Տպ. Մազեբն, 1964, էջ 200:

Դրուագներ Նկարչական Կեանքէ — Արմա: Նուէր Սարեան Ակադեմիայի Վարչութիւնէ: Հայէն, Տպ. Ռսկեստան, 1965, էջ 136 և 22 գծագրութիւն:

Վերջալոյսի Տակ — Գ. Ռսկեստան: Նուէր Մեթոք Քէնյ. Պէնիկանէ, Սոփիա: Սոփիա, Տպագրիչ - Հրատ. Գ. Պալլըքան, 1926, էջ 26:

Յովնանու Ղրիմեցի Պատմութիւն Հնչակաւոր Վանից Հաղթանայ Ս. Նանիկ — Հրատ. Հ. Համալարայ Ռսկեստան: Նուէր Գ. Կիւլպէնիկեան Հիմնարկութիւնէ: Վիննան, Մխիթարեան Տպարան, 1965, էջ 61 + 184:

Հրատման (Հէքեթի և Բանաստեղծութիւն, քաղաւած Ստար Պարտէզներէ) — Շաւարշ Նարդուշի (Նարա): Փարիզ, Մատենադար Յառաջ, 1966, էջ 157:

Տարեկան Անդոփ Տեղեկացի Հայ Ազգային Բաժարանի: 1965: Արտօնի, Լիբանան: Յեղափոխական Ալլոյ — Զ. Հատար Թիւ 4 (64), 1966: Հրատ. և Նուէր Աւայի: Համալարայ Բժիշկներ — Ռիփիլմ Ս. Հալաթը, Ռիփիլմ Ռալէ և Փրօֆ. Ռեշէ Լըրիշ: Հրատ. և Նուէր Բժիշկի Ամառաբրի: Պէյրութ, Տպ. Ատառ, 1966, էջ 46:

Յակոբ Թ. Նաղարեանց կը Նուիրէ Իր Երկու գրքայիները: —

- ա) Բառարան Հայերէնէ - Արաբերէն — Բ. Տպագրութիւն: Պէյրութ, 1965, էջ 63:
- բ) Բառարան Արաբերէն - Անգլերէն - Իսպաներէն - Ֆրանսերէն - Գերմաներէն - Սլոններէն - Թրերէն (Արաբ ուսանողին համար պատարաստած): Յակոբ Թանգեան, էջ 31:

Մովսէս — Տահպան (Խաչիկ Իշխանեան): Նուէր Կէդիւնակէն: Հալէպ, Տպ. Արեւիք, 1966, էջ 2:

Կիւրեղ Վրդ. Գարիկեան կը Նուիրէ. —

- ա) Տիգրան Զուխ Եան Մասնագիտութիւն — Կազմեցին՝ Ն. Թէյմուրազեան և Զ. Մէյմանովան Խմբագրեց՝ Մ. Յարութիւնեան: Երևան, 1964, էջ 49:
- բ) Կոմիտաս (Սոցալմանեան Սոցալման Գեորգի): Բիբլիոգրաֆիա: Հաւաքեց և կազմեց Հայկական ՍՍՌ Արուեստի Վաստակաւոր Գործիչ Ն. Ս. Թէյմուրազեան: Երևան, 1967, էջ 111:

Հայկական Փոքր Գաղութներ — Ազէզ, Աֆրիկ և Արաբ - Փոռնար: Սարգիս Ղազարեան: Նուէր Զ. Բ. Ը. Մ. Ի. Կեդր. Վարչութեան Կողմէ: Յաւելուած՝ Տ. Ստեփան Աւագ Քէնյ. Ղազարեանի Կեանքն ու Գործունէութիւնը: Պէյրութ, Տպ. Սեան, 1965, էջ 212:

Ժիլիկ ձ. Մօրթիս կը Նուիրէ. —

- ա) Անեսարան րս. Ղուկասու — Յունական քնարէն Թարգմանուած: Ատառ. Ժաշուշի Ընկերութիւններ Մերձ. Արեւելի մէջ, 1963, էջ 243:
- բ) Անա Ալուպէ — Պէյրութ, էջ 47:
- գ) Նոյեան Տապանը (Բ. Տպագրութիւն) — Մ. Ս. Յըսաբգանէ: Պէյրութ, Տպ. Գալիֆ, 1967, էջ 42:
- դ) Աւուածաւուցի Իմը Կ'ուստուցանէ — Պէյրութ, 1965, էջ 56:
- ե) Նոյնին Հարցաւոր — էջ 24:
- զ) Ատուած և Ես — Պէյրութ:

Պարոյր Սեւակի «Արիւնի Ջոնգլաւան» Գրիկ Նկարագրութիւններ — Գրիգոր Խանճեան: Երևան, 1966: Նուէր Փրօֆ. Դոկտ. Լ. Խաչիկեանէ:

Ս. Արեւշատեան կը Նուիրէ Իր 4 գործերը. —

- ա) Հայոց Գրիկ Սեղծման Պատմական Պատմութիւններ եւ Հիմ Հայկական Թարգմանութիւններ — Առանձնատիպ Բանքեր Մասնագրարանի, Թիւ 7: Երևան, Հայ-կական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1961, էջ 61 - 71:

- բ) Նովոմոսիլսկի Պաշտպանության Զարգացումը Միջազգային Հայաստանում — Առաջնական տարի Բաներ (Մանկագրարի, Թիւ 1) Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, 1962, էջ 75-80:
- գ) Յովհաննես Երզնկացու Իմաստաբանական Անյայտ Սեփականության Կարգադրություն Բաներից, Թիւ 4, 1958, Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, 1968, էջ 287-315:
- դ) Տարեկի փոխադասական Գրքերը եւ Գրքեր Տարեկան Աշխատանքներից — Առաջնական տարի Կարգադրություն Բաներից, Թիւ 4, 1958, Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, 1958, էջ 121-137:

Պէտքերի Հայ Առաքելական Կրթական Կենտրոնի Կրթական Կենտրոնը.

- ա) Գրքերական Կենտրոնի եւ Ցայաբարձիկների — 1961-62, էջ 11:
- բ) Նոյեմբեր 1962-63ի Հրատարակչություն: էջ 11:
- գ) Կենտրոնի եւ Գիտելիքներ — 1963-64:
- դ) Կենտրոնի եւ Գիտելիքներ — 1964-65:
- ե) Կենտրոնի եւ Գիտելիքներ — 1965-66:
- զ) Սիփան Տարեկից — 1963-64: Պէտքեր, Տպ. Առաքել, էջ 14:
- է) Սիփան Տարեկից — 1964-65: Պէտքեր, էջ 13:

Գրքերի Մեկնություն կը հանդիսանալ գրքերը:

- ա) Ստուգական (Ա. Հատար) — Զիթունի: Փարիզ, Տպ. Արաք, 1942, էջ 1118:
- բ) Գրքեր Նախկին Եւ Սիփան (Պատմական Թատերախաղ 8 Պատեր) — Նշան Պէտքերական: Փարիզ, Տպ. 8 ձախան, 1950, էջ 112:
- գ) Սիփան Գոթի — Նշան Պէտքերական: Փարիզ, Տպ. ձախան, 1945, էջ 272:
- դ) Սաղայիկի Պաշտպանական Սակ ու Շուրի (Վէպ) — Նշան Պէտքերական: Փարիզ, Հրատարակչություն Մշակութային Ընկերություն, 1954, էջ 128: [էջ 239:
- ե) Լուսաբեր — Նշան Պէտքերական: Փարիզ, Տպ. Ա. Տէր Պաշտպան, 1956:
- զ) Քաղաք — Յ. Օլապան: Երևան, Տպ. Ս. Պաշտպան, 1966, էջ 144:
- է) Պատմականներ ու Վիպակներ — Արաքել Արաքելյան: Նախապես Գրքերական Բարեկամներ, Մատենադարձի Թիւ 5: Փարիզ, Տպ. Նախապես, 1931, էջ 247: [618:
- ը) Օրեր եւ Ժամեր — Շառաշ Միսաքյան: Փարիզ, Տպ. Վառլան, 1958, էջ 160:
- թ) Զեմուրդ — Նշան Պէտքերական: Փարիզ, Տպ. ձախան, 1941, էջ 160:
- ժ) Անդրաշարժ (Սանձարձակ եւ Անպարկելի Արաքելյան) — Փարիզ, Տպ. Վառլան, 1948, էջ 50:

Ժա: Հայ Մշակույթի Պատմական Մեջ Միջնադարի Սերտացիի Լուսաբեր Դեմք — Հ. Սահակ Վրդ. Տէր-Մարտիրոս: Փարիզ, Տպ. Արաք, 1955, էջ 31:

ժբ: Հրապարակ — Բիւզանդ. Թատերական: Փարիզ, Տպ. Արաք, 1952:

ժգ: Յիսուսի Դիմանկար — Նշան Պէտքերական: Փարիզ, Տպ. Պատմական, 1957, էջ 28:

ժդ: Վանի (Վէպ Փարիզյան) Կենտրոն, — Նշան Պէտքերական: Պէտքեր, 1958, էջ 115:

ժե: Օմար Խայեմի Քաղաքներ — Արաք Չարլզ: Փարիզ, 1934, էջ 166:

ժզ: Մեր Պարտիզան — Նշան Պէտքերական:

ժէ: Քաղաքներից Սերտացիներ — Դանիել Վարդան: Երևան, Հայկական, 1955,

ժը: Համայնական Մեր — Բիւզանդ. Թատերական: Փարիզ, 1950, էջ 4: [էջ 446:

Այս բնի Գիտի Հրաք (Թատերախաղ) — Երևանի Գրաքենտ (Նախապես): Պէտքեր, Տպ. Առաք, 1965, էջ 48:

Զիթուն Երզնկացու — Նախապես Լիբանանյան Երգի-Պարի Առաքելյան: Թիւ 10,

1966: Նախ Երգի Տպարան: Պէտքեր, Տպ. Երգի, 1966, էջ 154:

Սոալիկ Երզնկացու — Ամուսնություն Մեջ (Բ. Տպարան) — Տաք. Գեորգ Պ.

Քէշեան: Նախ Երգի Տպարան: Պէտքեր, Տպ. Երգի, 1904, էջ 174:

Տաք. Վանի Հիւրիկան կը հանդիսանալ գրքերը: —

ա) Դատարանի Անդամների Ընկեր — Պատմական Զ. Թ. Հիւրիկան: Կ. Պարի,

Տպարան: Պէտքերական Երգեր, 1925, էջ 27:

բ) 50 Տարեկան Կենտրոն — Նախ Կարգ — Հաւանք Վ. Թ. Հիւրիկան: Խ-

Կարգ Գիտ — Արաքելյան Մատ Ա. Զեմուրդի Հայ Համայնական Կենտրոնի

Ընդհ. Միություն: Գիտարան Թատերի Գր. Հ. Դանիկան: Նախ Երգի:

Թեթեան, Հրատ. Ալիքի, 1965, էջ 99:

Մսնումն Ձորին Մէջ — Նուարդ Արծրունի (նուիրատու): Անթիւիւս, Տպ. Կարգ. Հայաց Կրիկիւս, 1965, էջ 70:

Մսնի Դիւանը (1930-1954) — Ա. Արիպն (Արտ. Տէրեան): Նուէր Տկ. Վ. Տէրեանէ: Վեհեանի, Ս. Հազար, 1965, էջ 565:

Յուցակ Հայերն Ձեռագրայ Վանի Մանեղարանին — Կազմեց Մեղարդ Վրդ. Գէլիւնեան Հայկական Մատենաշար Գ. Կրկնէնկեան Հիմնարկութեան: Վեհեան, Միւրիւսեան Տպարան, 1964, էջ 8(9):

Երջանկութիւն (Պատմութեան) — Ա. Արիպն (նուիրատու): Փարիզ, Տպ. Արաք, 1964, էջ 137:

Աւանդական երգարան — Յովնէի Վրդ. Տատարեան (նուիրատու): Հալէպ, Տպ. Գոգո, Կուսակցութիւններ — Հեան Տարման: Նուէր Տ, Բ. Ը. Մ. Ի Կեր. Վարչութեան Կազմէ: Պէյրուս, Տպ. Մշակ, 1965, էջ 368:

Ոայտը — Նովա երգարան — Լ'Րդ Տպարարութիւն: Հրատ. և Նուէր Վանեւ Վանեւ. տան: Հալէպ, Տպ. Արիւս, 1966, էջ 17:

Հայուն Տարեցոյց (ժ. Տարի, 1961) — Վարդան Գէլ. Ժամկէտեան (նուիրատու): Փարիզ, Տպ. Տէր Յակոբեան, էջ 159:

Երջանկութեան ձմրան . . (Քառերարիւս յարար) — Յակոբ Երբունի (նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Տանիկեան, 1965, էջ 47:

Գէլուր Գազեան կը նուիրէ իր երկու գրքերը: —

ա) Ինքնագրագում (Կատարարութիւն) — Պէյրուս, Տպ. Սեան, 1966, էջ 63: բ) Հաւաքի ձմրան Վրայ (Ողբերգութիւն մէկ արար): Պէյրուս, Տպ. Սեան, 1966, էջ 19:

Գրեւումն Մէջ երգեր — Բիւզանդական Գ. Երբունեան (նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Երբուն, 1966, էջ 164:

Տեսայ Հայաստանը — Նուս Խաչափեան (նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Սեան, 1965, էջ 200: Էջեր Գրակութեան և Արտ. 1966 — Հրատարարիչ Վարչութեան Թարգման (նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Նուս, 1966, էջ 14:

Կեանքի Ողբերգ (Գ. Նուս) — Ս. Վարդեան (նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Մշակ, 1965, Տես Մանու Պատմութեան, Յուէր, Յոգնութեան, Նամակներ — Յովնէնեւ Գազեան: Հրատարարութեան Կատարարութեան Ս. Վարդեան (նուիրատու): Հրատարարութեան Կատարարութեան Պէյրուս, Տպ. Մշակ, 1965, էջ 252:

Անգլիկներ — Հայերն Գրակութեան Զուգարութիւն (Հնչումներով) — Պարգև Գարգրեան (նուիրատու): Հալէպ, Տպ. Արաք, 1966, էջ 136:

Գրեւումն — Հայերն Գրակութեան Զուգարութիւն (Հնչումներով) — Պարգև Գարգրեան (նուիրատու): Հալէպ, Տպ. Մարտ, 1963, էջ 176:

Գործնական Նոր Բառեր Հայերնի Մէջ — Պատարարար Արայ Գալիւնեան (Գալիւնեւ Օսարակներ — Եղիւրդ (նուիրատու): Երբուն, Տպ. Ս. Յակոբեան, 1966, էջ 218: Լոյսի և Միոյ Պանդ (Որբի մը օրերէն) — Տարարութիւն Զատիկի (նուիրատու): Երբուն, Տպ. Ս. Յակոբեան, 1964, էջ 143:

Վերջին Բազմութիւն (Պատմական վէպ) — Տարգ. Գ. Կ. Կրկնէնկեան (նուիրատու): Փարիզ, Տպ. Արաք, 1966, էջ 463:

Յովակիմի Թոռներ — Յակոբ Բ. Ասատուրեան (նուիրատու): Հրատ. Թէքեան Մշակութային Միութեան: Պէյրուս, Տպ. Արաք, 1965, էջ 438:

Միւրիւսեան (Գրակական Ժողովածու, Ա. Հատար) — Միւրիւսեան Թիւրեքեան: Նուէր Կերիւնկէն: Պէյրուս, Տպ. Երբուն, 1965, էջ 400:

Նոյնէն օրերէն մըն ալ նուէր ստացանք Հ. Բ. Ը. Միւրիւսեան, Նիւ Երբ: Տարգ. — Հեան Տանիկեան (նուիրատու): Պէյրուս, Տպ. Մեղարդ, 1964:

Մանուկներ Դպրոցէն Դուրս կամ Երբուն Դասարանիւն են Իրենց Զուակներ — Արիւս, Տպարան — Գրատար Երբ Օրի, 1934, էջ 48: Նուէր Տանեղար Գեօրգեանի:

Գողգոթայէն Յաւերժութիւն (Գեօրգեան), Արիւսեան Մեծ Երբունի Գիւնեան Գալիւնեւ Յաւերժութեան (1915-1965) — Հաւ Անգլիւս, Պաշտեան Տպարարութիւն, 1965, էջ 20: Նուէր Զատ Զարգրիւս:

Յիւրիւսի Թոռներ — Յակոբ Խաչափեան (Թարգման): Նիւ Երբ, 1966, էջ 28: Միւրիւսեան Գալիւնեան Հեան Մշակութային Կապի Կոմիտէն ստացանք: —

ա) Իրեւն Սեւակ (Մանկագործութեան Համար Արիւս) — Եր. Զրարեան: Երբուն, Միւրիւս, Հրատարարութիւն, 1965, էջ 105:

բ) Հայկական Տարգման — Երբուն, Էլայասեան Հրատարարութիւն, 1965:

- դ) Սիլվա Կապուսիկեան — Երևան, Վճարատան Հրատարիչ, 1966, էջ 58:
- դ) Գեղարուեսական երկեր — Մեհրոպ Թադևոսյանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 431:
- ե) Երկերի ժողովածու (Հատար Ա.) — Գուրգեն Մահարի: Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 430: (էջ 396):
- զ) Երեմիա — Արամայիս Գապայեանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1965:
- է) Հայ Բիբլիոսոփայական Մեթոդիկ Պատմություն — Հենրի Գարրիելեանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 498:
- ը) Երկերի ժողովածու (Հատար Գ.) — Յովհաննէս Յովհաննիսեանի Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարիչություն, 1: 65, էջ 592: (652):
- թ) Երկերի ժողովածու (Հատար Գ.) — Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1965, էջ 413:
- ժ) Երկերի ժողովածու (Հատար Է.) — Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 413:
- ժ) Սովետական Գրականության Պատմություն (Գ. Հատար, 1941-1964) — Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարիչություն, 1966, էջ 772:
- ժ) Երկու Մահական Երգ — Ս. Գալիկեանի Դաշնամուրի Նուագակցություն: Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 4:
- ժ) Լիբիկական Պիեսներ — Հայկական Ժողովրդական Երգեր: Դաշնամուրի համար: Յուրա Ստեփանեանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1965, էջ 27:
- ժ) Նաիրի — Դաշնամուրի երգեր — Ռ. Անդրեասեանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 69: (1965, էջ 66):
- ժ) Դու Խճճ Կր Փնտես — Նաիրի Զարեանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 26:
- ժ) Բարի Ընդ Ձեզ (Տղամարդիկ և կանայք) — Վասիլ Գրումանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 11:
- ժ) Բուլղարական Պատմություն — Կազմեց Ս. Ս. Թեդեանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966, էջ 311:
- ժ) Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ազգային Հրատարիչություն — Մանեկանի Երևան, 1962-1963 թթ.: Կազմեց Ս. Ս. Գրիգորեանի Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարիչություն, 1966, էջ 374:
- ժ) Հայկական ժամանակ — Սերիկ Դաշնեանի: Հայկ. ՍՍՌ Գիտ. Ազգային — Արևելադիտության Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատարիչություն, 1966, էջ 47:
- ժ) Զարի Վերջ — Յովհ. Թումանյանի Երևան, 1966, էջ 14: (Երևանի Գիտությունների Մանկագիր — Դաշնամուրի Ազգային Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1966):
- ժ) Երկերի ժողովածու (Բ. Հատար, Խմբագրություն) — Կոմիտասի Խմբագրություն: Ռ. Ա. Աթաբեկյանի Երևան, Վճարատան Հրատարիչություն, 1965, էջ 279:
- ժ) Մահական Պիեսների ժողովածու (Դաշնամուրի համար) — Սարգիս Բարիսյանի Երևան, Հայկական Հրատարիչություն, 1962, էջ 22:
- ժ) Ղիան Հայ Կիսագրություն (Գրակ Ա., Անի Գաղաթ) — Կազմեց Զ. Ա. Օրբելի: Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատարիչություն, 1966, էջ 75 և լուսանկարներ:
- Դեպի Հայրենիք — Տղմ. Ս. Ս. Սարգիս Թումանյանի Դաշնամուրի համար: Մեղի: Նուրի Էլյուս Գրումանի: Պետրոս, էջ 172:
- Խոսք է լինում — Գ. Գ. Անճեանի (Նուրի): Պետրոս, Տղ. Գ. Տոնիկեան, 1966, էջ 24:
- Խոսք է լինում — Գ. Գ. Անճեանի (Նուրի): Պետրոս, Տղ. Գ. Տոնիկեան, 1966, էջ 24:
- Խոսք է լինում — Գ. Գ. Անճեանի (Նուրի): Պետրոս, Տղ. Գ. Տոնիկեան, 1966, էջ 23:
- Գիրք Աղոթքի ու կոչի կարգից — ՓԱ. Տղմ. Թումանյանի: Նուրի Ս. Յակոբյանի Տղմ. Թումանյանի Երևան, Տղ. Ս. Յակոբյանի, 1966, էջ 18:
- Տեղ և Տեղի Դաշնամուրի Բողոք Երևանի Երեմիա — Ուսուցիչ (Ամերիկյան) — Կր. Նուրի Երևանի Երեմիա Պիեսների ԶԳ հատարները — 1966 Տղմ. Թումանյանի:
- Առաջնորդ լայնեղև Խոսքի ԶԳ հատարները — Գրիգոր Աֆանդեանի Հրատարիչություն և Նուրի Գ. Տոնիկեանի Գրատարիչություն: Պետրոս, Տղ. Գ. Տոնիկեան, 1966, էջ 16:
- Ինչու և Ինչպե՞ս Խոսքի ԶԳ հատարները — Սիմոն Վրացեանի: Նուրի Անի: Զեյ, Երևան, Տղ. Ս. Յակոբյան, 1966, էջ 24:
- Սուրբական Օգնություն խաչի Պատմությունը (1919-1965) — Նուրի Հատար Մասպանյանի: Հայկ. Տղ. Արևել, 1966, էջ 13:
- Բանաստեղծություններ — Տղմ. Թումանյանի Թագարեան (Նուրի): Պետրոս, 1966, էջ 119:

Եղոսարք Յակորեան կը նստի իր հեղինակութիւններէն՝

ա) Հայկական Պատմագի Ցարեր եւ Բեղեղիններ — Եւրոպական Ձայնագրութեամբ Գահիրէ, Տպ. Նասրիական, 1963, էջ 57:

բ) Մանեղ նախակապ — Խմբագր. երգեհոնի նուագակցութեամբ: Բանաստեղծութիւն վահան Թէքեանի: Գահիրէ, Տպ. Նասրիական, 1965:

Աղթարամ Հայ Եկեղեցւոյ — Ճիշտակէֆիա, էջ 19: Նուէր A. C. Y. O. A. էն: Գիրք Մորմոնի — Թարգմանեց Նշան Գ. Շիրինեան: Նուէր հեղինակի զաւակէն: Լոս Անճէլէս, Տպ. Լուսեր Եագուպեանի, 1937, էջ 672 և 4:

Նարական Հայաստանեայ Եկեղեցւոյ — Հ. Ղևոնդ Վ. Տայեան: Նուէր վենետիկի Ս. Ղազար Տպարանէն: Հատոր 2-ր վենետիկ, Ս. Ղազար, 1965, էջ 281:

Օրացոյց Ս. Էշմաճնի — 1966: Նուէր Գէորգ Վրդ. Կարպիսեանէ, Պէյրուս: Կանաչ Տառեր — Թորոս Թորանեան (նստիւրատու): Երևան, Վայաստան: Հրատարակչութիւն, 1965, էջ 73:

Հայաստան (Ուղեցոյց և Երևանի Յատկագրութիւն) — Թագուր Թագորեան (նստիւրատու): Փարիզ, Տպ. Գ. Էլեկեան, 1960, էջ 18:

Գողթոր — Թրքահայ Հոգևորականութեան և իր Հօտին Աղէտալի 1915 Տարին — Թեոդիկ: Հատոր Առաջին (Ա. Մաս): Մատենաշար Ապրիլեան Եղեհոնի Թիւ 11: Նուէր Ներքէն Վրդ. Բախտիկեանէ: Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայաց Կիլիկիայի, 1966, էջ 47:

Հայ Գրականութեան Բարեկամներու Միութեան Կազմութիւնը և Անոր Գործունէութիւնը — Պէյրուս, Տպ. Մշակ, 1966, էջ 31:

Իրկերի Ժողովածու — Յակոր Գարեան: Նուէր Սփիւռքահայրութեան Հետ Մշակ. Կապի Կոմիտէն: Երևան, Հայագական ՍՍԻ ԳԱ Հրատ., 1965, էջ 574:

Ամենուր Տարեգիրք (ԺԳ. Տարի, 1966) — Կարո Գէորգեան: Նուէր վահան Սէթեանէ: Պէյրուս, Տպարան Մշակ, էջ 64: [115:]

Անեկան Ո՛ր — Նուէր Տիգրին Սոսի Գարագաշեանէ: Պէյրուս, Տպ. Շիրակ. 1966, էջ Ուղեցոյց Լիբանոսի՝ Ի Ընկերային Ազատութեան Օրէնքին՝ Հրատարակչութեան 23 Մեղադ. 1963 թ.՝ Հրամանագրով) — Գատրաստեցին Յովհ. Աղպաշեան և Միթր Գ. Տէրտէրեան: Նուէր Միթր Գ. Տէրտէրեանէ: Վասալ, Մատենաշար Թիւ 1: Պէյրուս, 1966, էջ 128:

Խրատ Նուէրութեան — Բ. Լ. Տագարեան: Երևան, Հայագական ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1966, էջ 211:

Տեղեկատուութիւն Միտոնեան Հաստատութեան, 1965-1966 — (Հայերէն և Անգլերէն): Նուէր Ս. Միտոնեանէ: Պէյրուս, էջ 21:

Կեանք — Քոյր — Իսահան Գալանեան (նստիւրատու): Պէյրուս, Մատենաշար Վասալ, 1966, էջ 73:

Նամակ Ամերիկահայ Բարեկամի — Յակոր Նորաշի (նստիւրատու): Պէյրուս, 1966, էջ 63: Երչանիկ Տարեգիրք (ՅՐԳ. Տարի, 1965) — Բագարատ Թեան (նստիւրատու): Իսթանպուլ, Տպ. Հէրման, էջ 149:

Տիգրին Վ. Տէրեան (Թէքեանէն) կը նստի հեռահաշիւները. —

ա) Որսի Դիւանը — Ա. Արիաշի: Թէքեան, Տպ. Մողեք, 1930, էջ 69: [565:]

բ) Միթր Դիւանը (1930-1954) — Ա. Արիաշի: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1965, էջ 7:

գ) Հազար Տաղով եւ Փոքեղի Սրգի Հմայքն Հանգիսի... (Թատերա-Գերբառ) — Ա. Արիաշի: Թէքեան, Տպ. Մողեք, 1935, էջ 59:

դ) Կորնոյան — Եղեղեղի Թրգմ. Յովհ. Մատենեան: Վենետիկ, 1962, էջ 165:

ե) Յուլիս Կեսար — Եղեղեղի: Թրգմ. և տպ. ըստ Նասրիական, 1912, էջ 123:

Աստուածաբան և Հայոց — Երա Թարգմանութեան 1-60 ամիս յորդեանի առթիւ: Յովհաննէս Տէր-Գրիգորեան (նստիւրատու): Ա. Տպարք, 1935, Նոր-Ջուղա, Բ. Տպարք, Նոր-Ջուղա, Տպ. Ս. Ամենափրկչեան վանքի, 1964, էջ 8:

Մատարի երկրի Մէջ — Հանրի Գարպի: Նուէր Նասրիականէն, Պէյրուս, Տպ. Մեթուս, 1966, էջ 144:

Յեղափոխական Ալլամ — Զ. Հատոր, Թիւ 5 (65): Մայիս 1966: Հրատ. և Նուէր Աւայի:

Յեղափոխական Ալլամ — Զ. Հատոր: Յունիս 1966, Թիւ 6 (66): Հրատ. և Նուէր Աւայի:

Մեր Աւանդներ — Վեր. Յարութեան Հէլվանեան: Պէյրուս, 1966, էջ 61:

Տարեգիրք (Մշակոյց) Աղպաշի Միացեալ Վարժարանի, 1965-66: Պատմա, 1966:

Այգեսեան (Գրք Ա., 1908-1919) — Խոսրով (Արմէն Արտոն): Նուէր Ջաբալի երեցեանէ: Փարիզ, Տպ. Կ. Յ. Ներքէն, 1920, էջ 502: [էջ 406:]

Ասլան Սեփանեանի Յուշեր — Հայկ Անէմեան (նստիւրատու): Թէքեան, Տպ. Մողեք, 1966:

Տիգրիս Մէրի Բէօրդալանեան կը նուիրէ 33 Հայերէն, 35 Անգլերէն, 3 Յուններէն և 2 Գերմաներէն գիրքեր:

Ճառեր — Յովհաննէս Մանգաղունի: Գրաբարէ Աշխարհարարի Թարգմանեց Եղ-
նիկ Վրդ. Բալլայեան: Հրատ. և նուէր Հայ Եկեղեցատիրաց Եղբայրակցու-
թեան, Պէյրուս: Անթիլիաս, Տպ. Վաթ. Հայոց Գրիկոս, 1946, էջ 185:
Փոքրիկ Փառիզցի — Փոլ Ֆահլ: Թրգմ. Նուարդ Պահլաւունի (1890-1941): Թէհրան,
Տպ. Ալիք, 1965, էջ 251:

Աղոսանք Աւստրիի Գրականութեան Հարցերի Եւրոյր — Ա. Ե. Մնացականեան: Հրատ.,
և նուէր Մաշտոցի Անուան Հին Ձեռագրերի Մասնագրաւոր: Երևան,
Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1966, էջ 283:

Գողգոթա — Թէոդորէ Հատար Ա., Ա. Մառ, Թիւ 2 — Վան: Մատենաշար Ապրիլ-
եան Եղեռնի, Թիւ 12: Նուէր Ներսէս Ծ. Վրդ. Բախարիկեանէ: Անթիլիաս,
Տպ. Վաթիկոսեան: 1870, էջ 211:

Օր. Աշին. Ծաղուպեան կը նուիրէ հետեւեւ գիրքերը. —

ա) Վասն Վարդանայ եւ Հայոց Պատերազմին — Եղիշէ Վարդապետ: Երուսաղէմ,
Տպարան Ս. Յակոբեանց, 1865, էջ 431:

բ) Քրեականութիւն Հայերէն Լեզուի — Գ. Վ. Սրապեան: Երուսաղէմ, Տպարան
Ս. Յակոբեանց, 1870, էջ 211:

գ) Շարական Լանգուստան — Օրհնութիւն Ապաշխարութեան — Մեծացուցեմ, Շա-
րական Խաչի եւ Համբարձիկ եւայն: Երուսաղէմ, Տպարան Ս. Յակոբեանց,
1928, էջ 144:

դ) Հայաստ. Թրեքեք — Հայերէն Բառարան — Առաւ Թր. Ծաղուպեան: Նիւ-
ծորք, 1919, էջ 221:

ե) Գոհար Ծանօտեան Գրականութեան — Յակոբ Գ. Էստիլեան: Կ. Պոլիս, Տպգր.
Գ. Պաղտատեան, 1885, էջ 233:

զ) Բառարան Սուր Գրոց — Գ. Պոլիս, Տպ. Ս. Յակոբ Պոլաճեան, 1881, էջ 135:

է) Հայ Եկեղեցի — Բարդէն Եպս. Կիւլէշեքեան: Երուսաղէմ, Տպ. Ս. Յակոբ-
եանց, 1830, էջ 355:

ը) Անկոտեան Ժամեր — Զապէլ Ծաղուպեան: Սեւանիկ, Տպ. Ալիք, 1924, էջ 51:

թ) Մեծ Բառարան Հայերէն Օսմանեան — Պետրոս Ջէփի Կարապետեան: Կ. Պո-
լիս, Կազմատուն Կ. Պալթարեան, 1907, էջ 875:

ժ) Մեծ Բառարան Օսմանեան Հայերէն — Լեզուիկ և Կազմատուն Երուսա-
ղէմ: 1912, էջ 918:

ժա) Պատմութիւն Հայոց Ի Զորս Դպրութիւն (Գ. Տպգրթ.) — Փառաւոր Բիւզան-
դաճալ: Վենետիկ, Տպ. Ս. Դաղարու, 1914, էջ 31:

ժբ) Գիտական Բառգրոյկ — Միհրան Արիկեան: Կ. Պոլիս, Տպ. Ն. Կ. Պէրպէր-
եան, 1895, էջ 84:

ժգ) Բառարան Ծանօտեան Հայերէն — Ե. Տէմիրճիպալեան: Կ. Պոլիս, Տպգրթն,
Գ. Պաղտատեան, 1896, էջ 938:

ժդ) Ընդարձակ Բառարան Հայերէն — Տանկեան — Միհրան Արիկեան: Կ. Պոլիս,
Տպգրթն, Նշան Կ. Պէրպէրեան, 1891, էջ 275:

Իրաքի Ազգային Իշխանութիւն 1959-1965 Տարեկան — Տըթթ. Վարդան Ալէքսան-
դրեան (Նախարար): Բազմագրուած: Պաղտատ, էջ 235:

Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների Ազգայնական Եւ Նուէր Խոսքեր. —

ա) Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների Ազգայնական Եւ Նուէր Խոսքեր. Մատենագիտու-
թիւն 1962-1963 Թր. — Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչութիւն,
1966, էջ 374: Կազմեց Ս. Ս. Գրիգորեան:

բ) Հայաստան — Երկրագիտական — Հայագիտական Տարեգրք, Գրականու-
թեան Մասնագիտական Մանկ: 1963, Թր. Արամ Բաբայեանի: Երևան,
1963, էջ 49:

Վազգէն Շուստեան (Խոսք՝ Մահուան Զմայնակին առիթով) — Գառնիկ Աղաբեան
(Նախարար): Պէրթալ, Հրատ. Գրական Երկերահի, 1966, էջ 61:

Քաղցներ — Բարդէն Վրդ. Թոփեան: Նուէր Ս. Արապոյ Տպարանէն: Երուսա-
ղէմ, Տպարան Ս. Յակոբեանց, 1966, էջ 200:

Ճարան Խալի Ճարան (Կեանքն ու Գործը) — Սիւսիկ Ս. Վարժապետեան: Նուէր
Ճարանի Ազգ. Կոմիտէն: Պէրթալ, 1966, էջ 336:

Հայ Ազգ. Բուժարանէն ստացանք Աղաւթիէի Հայ Ազգային Բուժարանի 1963 և
1964 Տարեկան տեղեկագրերը: